

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLÂM HUKUKU BİLİM DALI

İSLAM HUKUKUNDA
VERGİ-ZEKÂT İLİŞKİSİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Mehmet Fevzi MUTLU

DANIŞMAN

Prof. Dr. Orhan ÇEKER

Konya–2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mehmet Fevzi MUTLU
	Numarası	088106041005
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri-İslam Hukuku
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Orhan ÇEKER
	Tezin Adı	İslam Hukukunda Vergi-Zekat İlişkisi

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan **İslam Hukukunda Vergi-Zekat İlişkisi** başlıklı bu çalışma 23.10.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/~~oyçokluğu~~ ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Orhan ÇEKER	
2	Doç. Dr.	İsmail YALÇIN	
3	Dr. Öğ. Üyesi	Abdullah ACAR	

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mehmet Fevzi MUTLU		
	Numarası	088106041005		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ /İSLAM HUKUKU		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	☒	
		Doktora	☐	
Tezin Adı	İSLAM HUKUKUNDA VERGİ-ZEKÂT İLİŞKİSİ			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Mehmet Fevzi MUTLU

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mehmet Fevzi MUTLU		
	Numarası	088106041005		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ / İSLÂM HUKUKU		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Orhan ÇEKER		
Tezin Adı	İSLAM HUKUKUNDA VERGİ-ZEKÂT İLİŞKİSİ			

Devletle özdeşleştirilen vergi ve benzeri uygulamaların aslında devlet öncesi cemiyet ve kabilelerde de mevcut olduğu görülür. İslamiyet'in gelişine kadarki vergi uygulamaları emeğe dayalı angarya, tarıma dayalı öşür, ticarete dayalı gümrük ve iç ticaret vergileri şeklindeydi. Özellikle 18. yüzyıldan itibaren verginin teorik meşruiyeti, mevzuu, oranları, matrahı, mükellefi ve harcama yerleri çok gelişmiştir. Devlet (kamu) harcamaları, gayr-i safi milli hasıladan daha hızlı artmaktadır. Bu da verginin tarih boyu, toplum üzerindeki yükünü tartışma konusu yapmış, zaman zaman haksız vergiler yüzünden isyanların çıkmasına sebep olmuştur. Bu yüzden vergi ilkeleri içinde en önemlilerinden biri de adalet ilkesi olmuştur.

Zekât ise İslam inancında aslında mahza ibadet olup, İslam'ın iman ve namazdan sonraki üçüncü temel rüknüdür. Meşruiyeti ve vücubu Kur'an-ı Kerim'in naslarıyla, ilkeleri de Hz. Peygamber (sav)'in tatbikatıyla belirlenmiştir. Bugün parlamentolar (siyasi iktidar) vergilerin adını, mevzuunu, oranını, matrahını, mükellefini, değiştirebilir, bir vergiyi kaldırıp, başka bir vergiyi vaz'edebilirken, zekât üzerinde buna benzer bir tasarruf yetkileri yoktur.

Bu çalışmada Hz. Peygamber ve hulefa-i raşidîn devrinde olduğu gibi zekâtın devlet tarafından toplanarak hak sahiplerine dağıtılması örneğinden hareketle, vergi gelirleri ve kamu harcamalarından (bütçeden) ayrı tutularak bir fonda (veya ayrı bir bütçede) bu fonksiyonun gerçekleşmesi için devlete bağlı veya devlet denetiminde yetkilendirilmiş, toplanmasından, kullanılması veya dağıtılmasına kadar zekâtın amaçlarına uygun bir biçimde uygulanmasını mümkün kılacak bir yapının oluşturulmasının zekâtın amaçları açısından daha doğru olacağı iddia edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Zekât, Vergi, Zekât Müessesesi

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Mehmet Fevzi MUTLU		
	Student Number	088106041005		
	Department	BASIC ISLAMIC SCIENCES / ISLAMIC LAW		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Orhan ÇEKER		
Title of the Thesis/Dissertation	THE RELATIONSHIP BETWEEN TAX AND ZAKAT IN THE İSLAMIC LAW			

Tax-like practices was available as tax in pre-state societies and tribes. Tax practices until the arrival of Islam were based on labor as forced labor, agriculture based on the general taxes of 1/10, trade-based customs and internal trade taxes. Absolutely, the theoretical legitimacy, content, rate, base, tax pay errand spending places of the tax have improved beginning from the 18th century. Public expenditures have increased faster than the gross national product, this situation has been the subject of discussion of the burden of tax on society over the course of history, and has sometimes led to riots due to unfair taxes, therefore one of the most important tax principles has been the principle of justice.

Actually, zakat is the third pillar of Islam as worship. Its leg it impact and necessity established by Holy Qur'an and principles determined by the exercise of the prophet Muhammad. Zakat's content, rate, base, tax payer and spending places identified as clear and precise.

While parliaments can change the name, subject, rate, base, taxpayer of taxes and apply a tax instead of another they do not have any such power on zakat.

Collection of the zakat and allocation to right-owner should be practiced by the state as prophet and Rashid caliphate's period but it is necessary to set apart from tax revenues and public expenditures as a special fund. Therefore, we think that an institution which is authorized by the state to understate supervision is needed.

Keywords: Tax, zakat, zakat and tax difference, institution for zakat

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	vii
ÖNSÖZ.....	viii
GİRİŞ.....	1
A. Tez Konusu ve Alanı	1
B. Tezin Metodu, Sınırları ve Amacı	2
C. Tezin Kaynakları	2
BİRİNCİ BÖLÜM	6
1. VERGİ KAVRAMI VE VERGİNİN TARİHİ GELİŞİMİ	6
1.1. Vergi Kavramı.....	6
1.2. Klasik Vergileme İlkeleri	8
1.2.1. Adalet İlkesi.....	8
1.2.2. Kesinlik İlkesi.....	10
1.2.3. Uygunluk İlkesi	10
1.2.4. İktisadilik İlkesi	11
1.3. İlk Çağlarda Vergi	12
1.4. İslam Öncesi Arap Yarımadasında Vergi	23
1.5. Emevi Devletinde (661-750) Vergi	25
1.6. Abbasi Devletinde (750-1258) Vergi	28
1.7. Selçuklu Devletinde (1040-1308) Vergi.....	29
1.8. Osmanlı Devletinde Vergi.....	30

1.9.	Haksız Vergiler ve Vergi İsyanları.....	32
1.10.	Modern Devlet ve Vergi.....	35
İKİNCİ BÖLÜM		41
2.	ZEKÂT KAVRAMI ve ZEKÂTIN TARİHİ GELİŞİMİ.....	41
2.1.	Zekât ve İlgili Kavramlar	41
2.2.	Zekâtın Hedefleri.....	50
2.3.	Tarihi Süreç İçerisinde Zekât Uygulaması	55
2.4.	Zekâtın Farz Olmasının Şartları (Zekâtın Vücut Şartları)	64
2.4.1.	Zekât Mükellefi İle İlgili Şartlar	64
2.4.2.	Malla İlgili Şartlar	68
2.4.3.	Zekâtın Sıhhat Şartları	78
2.5.	Zekâtın Verileceği Yerler	81
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM		97
VERGİ-ZEKÂT İLİŞKİSİ.....		97
3.1.	Vergi İle Zekâtın Aynı Olduğu Görüşü.....	97
3.2.	Vergi İle Zekâtın Ayrı Olduğu Görüşü.....	99
3.3.	Vergi İle Zekâtın Benzeyen Yönleri.....	117
3.4.	Vergi İle Zekâtın Benzemeyen Yönleri.....	120
3.5.	Modern Devlet ve Zekâtın Organizasyonu.....	127
3.5.1.	Zekât Kurumu.....	129
3.5.2.	Günümüzde İslam Ülkelerinde Zekât Kurumuyla İlgili Çalışmalar	134
3.5.3.	Zekât Kurumunun Devlet Bünyesinde Bağımsız veya Özerk Olması:.....	142
SONUÇ.....		152

BİBLİYOGRAFYA.....156

KISALTMALAR

- b. : bin (oğlu)
- bk. : Bakınız
- cc : Celle Celaluhu
- DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
- DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı
- h. : Hicrî
- Hız. : Hazreti
- Md. : Madde
- ö. : Ölüm tarihi
- (r.a.) : Radıyallâhuanh
- (s.a.ö.) : Sallallâhu aleyhi ve sellem
- TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
- Trc. : Tercüme eden
- Ts. : Tarihsiz
- Vb. : Ve benzeri

ÖNSÖZ

İslam dininin üçüncü temel esası ve ikinci temel ibadeti olan zekâtın, kul ile Allah arasında olan münasebeti ilgilendiren yönü yanında, toplumu ve devleti de ilgilendiren yönü bulunmaktadır. Yine, devletin temel gelir ve bütçe kaynağı olan verginin de mükellefinin aynı kişi olması sonucu zekât, devlet ve vergi arasında iç içe geçmiş bir münasebet vardır.

Hem bir İslam hukuku öğrencisi hem de maliye mensubu olarak, devlet ekseninde İslam hukukuna göre vergi ile zekât arasındaki münasebeti ve iki kavram arasındaki benzer ve farklı noktaları esas alan bir çalışma yapma niyetiyle 1990'lı yıllarda henüz hakkında fazla araştırma bulunmayan bu konuyu danışman hocamla istişare etmiştim. 2019 yılından geriye dönüp baktığımda olayın sıcaklığı üzerinden yıllar geçtiğini görüyorum. O zamanlar Türkçe eser olarak sadece Prof. Dr. Salih Tuğ'un *İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı* isimli çalışması varken, bugün bir kısmını kaynaklarımda zikrettiğim ve bu çalışmada yararlandığım birçok çalışma yapılmış, konunun beni heyecanlandıran bakırlığı kaybolmuştur. Ancak bu konuda hala söylenmesi gerekenler olduğu düşüncesiyle yıllar önce yarım bıraktığım bu tezi tamamlamaya karar verdim.

Tezimiz esas itibariyle, devlet, vergi ve zekât kavramları arasındaki ilişki ile günümüzde zekâtın etkin ve fonksiyonel olarak toplanabilmesi ve hak sahiplerine dağıtılmasında izlenmesi gereken metotlara cevap arayışıdır. Ayrıca devlet ve vergi-zekât ilişkisinde ihdas edilecek yeni bir kurumun mümkün olup olmadığı ve bu kurumun söz konusu kavramlar arasındaki ilişkileri ve dengeleri gözeterek işleyişine dair cevaplara bir giriş denemesidir. Bu konuda öncelikle, vergi ve zekâtın ayrılığı-aynılığının tespiti, zekâtın günümüzde devlet tarafından toplanıp-toplanmaması, toplanması durumunda ihdas edilecek kurumun yapısı gibi birbiriyle ilişkili ama birbirinden farklı hususların ortaya konmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

İslam Hukuku açısından vergi-zekât ilişkisini esas alan bu çalışma konusunda bizi cesaretlendiren, tezin uzun bir geçmişe sahip olmasına ve defalarca kesintiye uğramasına rağmen engin müsamahasıyla anlayış gösteren ve tezin tamamlanmasını

sağlayan danışman hocam Prof. Dr. Orhan ÇEKER'e, son süreçte katkılarını sunan Doç Dr. İsmail YALÇIN ile tezimizle yakından ilgilenerek değerli görüşlerini paylaşan Dr. Abdullah ACAR'A şükranlarımı sunarım.

Ayrıca tezin hazırlanması ve yazımı safhasında desteğini esirgemeyen eşim Ayşenur Mutlu'ya da teşekkür ederim.

Mehmet Fevzi MUTLU

Konya, 2019

GİRİŞ

A. Tez Konusu ve Alanı

Hz. Peygamber (sav)'in bi'setinin başlangıcında yeryüzünde yerleşik devletler ve binlerce yılın birikiminin tevarüsü haklı ve haksız vergiler vardı. İslam, önce Mekke devrinde sınırları çizilmemiş ve müeyyideye bağlanmamış olarak zekâtı emretti. Kuran'da hem *zekât* hem de *hak* olarak geçen bu kavram, Medine döneminde ise hicretin 2. yılında namaz gibi temel bir farz olarak bildirildi. Hicretin 9. yılında ise zekâtın mahiyeti ile sarf yerleri çok sarih olarak Tevbe Suresinin 60. ayetinde belirtilmiştir. Hz. Peygamber bir taraftan Kur'an-ı Kerim'in bu mücmel hükmünü, uygulamasıyla hayata geçirip, bütün prensip ve kaidelerini ortaya koyarken, bir taraftan da o günlerde uygulanmakta olan haksız vergileri lağvetmiştir. Bunların en başında iç pazarda tüccarlara uygulanan 1/10 vergi gelir.

Hz. Peygamber'in hayatında hicretle başlayan devletleşme süreci Hz. Ömer zamanında müttekâmil manada teşekkül etmiştir. Hz. Osman zamanında İslam coğrafyasının genişlemesi, bazı bölgelerde zekât memuru bulundurmanın zorluğu, devlet gelirlerinin çoğalması vb. sebeplerle, o güne kadar Hz. Peygamber'in uygulamasının devamı olarak devlet tarafından toplanan zekât, zahiri ve batini mallar ayrımı yapılmasının sonucu olarak batini mallarda devlet tarafından toplanması Müslümanların diyanetine bırakılmıştır.

Tarihi süreç içerisinde özellikle hicri üçüncü asırdan itibaren devletler bir taraftan kamunun ihtiyacını karşılamak için örfî vergiler koymuşlar, diğer taraftan da zekât işini daha çok gönüllülük esasıyla yürütmesine müsaade etmişlerdir. Bu çalışma İslam toplumlarının teşkil ettiği Müslüman devletlerin genel anlamda vergi kavramına yaklaşımını analiz edecektir. Akabinde zekât ve vergi kavramları arasındaki ilişkinin mahiyeti sorgulanarak günümüzde zekâtın devlet tarafından toplanabileceği bir model önerisi yapılacaktır.

B. Tezin Metodu, Sınırları ve Amacı

Bu çalışmada İslam hukuku ve zekât konusunda telif edilen birincil kaynaklardan İslam hukukundaki zekât kavramı incelenmiştir. Çalışma mukayeseli bir değerlendirme tekniği izlemektedir. Zekât, sadaka, infak ve vergi kavramları ve bunlarla ilgili alt kavramlar tarihteki uygulamaları kapsamında karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Ayrıca mukayeselerin anlaşılması için tablo ve şekil gibi görsel öğeler de kullanılmıştır.

Bu çalışmanın amacı; modern devlet bağlamında vergi-zekât ilişkisini ve vergi ile zekâtın aynılığı-ayrılığı problemini incelemek ve ortaya çıkacak problemlerin çözümüne katkıda bulunmaya çalışmaktır. Dolayısıyla modern devletin doğası çerçevesinde vergi ve zekât arasındaki ilişkiyi tartışmanın ve problemler konusunda çözüm önerilerinde bulunmanın önemli olduğu açıktır. Verginin örfi, zekâtın ise dinî bir vecibe olduğundan hareketle bu tezde yöntem olarak başlangıçta tümdengelim daha çok ön planda olmuş; ancak genel olarak eklektik bir yöntem tercih edilmiştir.

Metod konusunda da öncelikle tarihi süreç içinde yaşanan değişimlerle teorik ve kavramsal tartışmalar ilgili literatür üzerinden değerlendirilerek konuya ilişkin argümanlar netleştirilmiştir. Araştırma konusu vergi, zekât ve devlet gibi Maliye, İslam Hukuku ve Siyaset Bilimi gibi alanların üç temel kavramı olduğu ve bunlardan hareketle çalışma kapsamında vergi ile zekâtın ayrı birer müessese olarak değerlendirilmesi gerektiği yönündeki tez, vuzuha kavuşturulmaya ve günümüzde uygulanabilir bir zekât kurumunun imkânı tartışılmaya çalışılmıştır.

C. Tezin Kaynakları

Bu çalışmada kaynaklar arasında önceliği tabii olarak Kur'an-ı Kerim almıştır. Zekât konusunda başta kütüb-i sitte olmak üzere İmam Malik (ö. 179/795)'in Muvatta'ı ve Ahmed b. Hanbel (ö.241/855)'in Müsned'i gibi temel hadis kaynaklarından yararlanılmıştır.

İslam Kamu Maliyesi Hukuku konusunda yazılı ilk kaynak olan Ebu Yusuf (ö. 182/798)'un *Kitabu'l-Harac* adlı eseri başvuru temel kaynaklardan birisidir.

Ebu Yusuf bu eserinde hem zekâtı hem de zekât dışındaki harac, cizye, fey', humus ve benzeri diğer devlet gelirlerini ele almış ve aralarındaki farkı göstermiş olması itibarıyla tezimizin de temel istinat noktası olmuştur. Yine Yahya b. Âdem'in (ö. 203/818)*Kitabu'l-Harac*'ı da yararlanılan kaynaklar arasındadır.

İlk dönem Kamu Maliyesi Hukukunda en çok başvurduğumuz diğer eser ise Ebu Ubeyd Kasım b. Sellâm(ö.224/838)'ın *Kitabu'l-Emval*'idir. Bu eserin muhtevası, bütünüyle zekât ve diğer devlet gelirleri ile harcama yerleri üzerinde yoğunlaşmakta, bu konuda rivayetlere yer vermekte ve bazen de kendi yorum ve içtihatlarını aktarmaktadır. Ayrıca Mâverdi'nin (vö450/1058)*Ahkâmu's-Sultaniye* isimli eserinden de yararlanılmıştır.

Zekâtın, fikhin temel konularından olması hasebiyle Hanefî kaynakları ağırlıklı olmak üzere, diğer mezheplerin fikh kitaplarından da yararlanılmıştır. Bunlar arasında Serahsî'nin (ö.483/1090)*el-Mebsût*'u, Kâsânî'nin (ö.587/1191) *Bedâyi*'si, Merginânî'nin (ö.593/1197)*el-Hidâye*'si, Mavsili'nin (ö. 683/1284)*el-İhtiyar*'ı ile İbn Hümam'ın (ö.861/1457) *Fethu'l- Kadîr*'i en önemlileridir. Diğer mezheplerden sınırlı olarak Şafî'nin (ö.204/819)*el- Ümm* adlı eseri ile biraz daha genişçe Malikî kaynak olarak İbn Rüşd'ün (ö. 595/1198)*Bidâyetü'l- Müctehid* isimli eserine müracaat edilmiştir.

Araştırmamızda yararlandığımız muasır kaynakların başında Yusuf el-Karadâvî'nin mücelled ve muhalled eseri *Fıkhu'z-Zekât (İslam Hukukunda Zekât)* gelmektedir. Prof. Dr. Salih Tuğ'un *İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı* isimli eseri de, zekâtın bir vergi olduğunu vurgulaması ve İslam'ın ilk döneminde devlet gelirlerinin oluşum sürecini özlü bir biçimde ifade etmesi bakımından Karadâvî'nin eseri ile birlikte tezimizin içeriğini belirlemede önemli bir yere sahiptir. Prof. Dr. Mehmet Erkal'ın *İslam'ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları ile Zekât Bilgi ve Uygulama* adlı eserleri bu konuda temel aldığımız kaynaklar arasındadır.

Daha önce konu ile ilgili yazılan tezler incelendiğinde ise Kudret Büyükcoşkun'un *Mahiyetleri Yönünden Vergi ve Zekât* başlıklı yüksek lisans tezi 1992 yılında bu konuda yapılmış bir çalışmadır. Çalışmada vergi ve zekâtın mahiyeti

incelenmiş, aralarındaki benzerlik ve farklar teorik ve kavramsal açıdan ele alınmıştır.

2014 yılında Hasan Maçın tarafından *İslam Hukukunda Zekât Matrahları ve Vergi İlişkisi* isimli bir doktora tezi yapılmıştır. Tezde esas olarak zekâtın kavramsal çerçevesi belirlendikten sonra zekâta tabi malların nisabı ile ilgili literatürdeki tartışmalar nakledilip yer yer tercihler yapılmıştır. Son bölümde vergiler ve ilgili ilkeler özetlenmiş, vergilerin nasıl olması gerektiğine ilişkin teorik bilgiler verilmiştir. Dolayısıyla bu iki tezin bizim konumuzla tam örtüşmediğini söyleyebiliriz.

2016 yılında Mervan Selçuk tarafından *Zekâtın Kurumsal Anlamda Kurumsallaşması ve Türkiye İçin Uygulanabilir Bir Model Önerisi* isimli yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Selçuk, tezinde önce genel olarak zekât hakkında bilgi vermiş, ikinci bölümünde İslam'ın ilk döneminde zekât uygulamasına temas ederek zekâtın kurumsallaşmasından bahsetmiş, üçüncü bölümde bazı İslam ülkelerindeki zekâtın kurumsallaşması konusundaki çalışmaları özetlemiştir. Son bölümde ise Türkiye'de bir zekât fonunun oluşturulması hususunda; gönüllü olması, devlete bağlı katılım bankaları aracılığıyla toplanması ve yönetimin katılım bankalarında olması, DİB ve devletin bakanlıkları tarafından denetlenmesi ve zekât toplayacak dernek ve vakıfların bir akreditasyona tabi tutulması önerilmektedir.

İSAV tarafından 2007 yılında düzenlenen *Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'an ve Sünnette Zekât* ve 2016 yılında gerçekleştirilen *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları* isimli ilmi toplantılar neticesinde neşredilen eserlerden de bu çalışmada faydalanılmıştır.

Maliye ve vergi ile ilgili kaynaklarda daha çok maliye tarihini özetleyen çalışmalara ağırlıklı olarak yer verilmiştir. Bunlar arasında Filiz Giray'ın *Maliye Tarihi*, Fritz Neumark'ın *Maliyeye Dair Tetkikler*, Salih Turhan'ın *Vergi Teorisi*, Orhan Dikmen'in *Maliye Dersleri*, Bedri Gürsoy'un *Kamusal Maliye*, Ali Rıza Gökbunar ve Alparslan Uğur'un editörlüğündeki *Sümerlerden Türkiye Cumhuriyetine Maliye Tarihi* gibi eserleri sayılabilir. Tanımlar hususunda ise İSAM

tarafından yayınlanan Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)'nin ilgili maddelerine de müracaat edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. VERGİ KAVRAMI VE VERGİNİN TARİHİ GELİŞİMİ

Bu bölümde insanlık tarihinde verginin ortaya çıkışı ve günümüzde genel kabul görmüş vergi tariflerinden de hareketle verginin mahiyeti ve tarihi süreci anlatılacaktır.

1.1. Vergi Kavramı

İlk insanın dünya serüveni aile ve cemiyet hayatı olarak başlamıştır. Dolayısıyla devletin teşekkül etmediği dönemlerde bile insanlığın ihtiyaçları, bazı şeylerin ortak yapılması (imece ve angarya), emeğe dayalı vergi öncesi vergi benzeri ilk uygulamalardır. En küçük sosyal birim olan ailede gönüllü yardımlaşma ve iş bölümü olarak başlayan vergi öncesi vergi benzeri uygulamalar, aileden kabile ve aşirete, şehir ve devletere süreç izleyerek bugünkü sistematik yapısına kavuşmuştur.

Dilimizde *vermek* kelimesinden türetilmiş bir kelime olan vergi, eski Türkçede *birmek, birgü, virgü* kelimesinden dönüşerek *vergi* haline gelmiş olup, borç, bağış, doğuştan sahip olunan iyi nitelik ile kamu giderlerini karşılamak üzere yasalara uygun olarak halktan alınan para, resim olarak anlam verilmiştir.¹ Klasik kaynaklarda zekât en başta yer almakta, bunun yanında naslarla dayanan harac, cizye, fey', humus zikredilmektedir. İslam coğrafyasının genişlemesine ve uygulamanın çeşitlenmesine bağlı olarak, naslarla belirlenenlerin dışındaki vergiler için, *darîbe, vazîfe, meks, nâibe* (daha çok Hanefî kaynaklarda), külef-i sultaniyye (daha çok Hanbelî kaynaklarda), resm (rüsûm), avârız, bâc (ve Osmanlı devletinde) tekâlif kelimeleri kullanılmıştır. Arapçadaki darb kökünden türetilen *Darîbe*, şer'an farz kılınanlar dışında devletin kişiler veya mallar üzerine yüklediği mükellefiyet olmakla birlikte çoğunluğa göre, hem nassa dayalı vergileri hem de içtihadî vergileri kapsamaktadır.² Günümüzde Arapçada ve Arap dünyasında vergi anlamında ağırlıklı olarak *darîbe* terimi kullanılmaktadır.

¹ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 3 cilt, (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2005), 3: 3316.

² M. Macit Kenanoğlu, "Vergi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43: 53.

Neumark (1951)'in vergi tarifi “*ekonomik kıymetlerin (kaideten: para meblağlarının) münferit ekonomilerden siyasi cebir altında devlete veya müdevver salahiyetlere sahip diğer amme hükmî şahıslarına, karşılık istemeye bir hak mucip olmadan yapılan transferi demektir. Bu transferde icrası lazım gelen münferit ödemelerin şartları, bilhassa nev'i, ölçüsü, sebep ve zamanı, umumi kanun hükümleri çerçevesinde olmak üzere, ekseriya otoriter şekilde, o ödemeleri kabul eden makam tarafından tespit edilen*” şeklindedir.³

Dikmen (1969) ise vergiyi “*Zamanımızda vergi, devlet veya devredilmiş vergilendirme yetkisine sahip amme hükmî şahıslarınca, fert ve kurumlardan, hukuki cebir altında, muayyen kaidelere göre ve karşılıksız olarak alınan para tutarlarıdır*” şeklinde tarif etmektedir.⁴

Nadaroğlu'na(1998) göre vergi, “*devletin (veya devletten aldığı yetkiye dayanan kamu tüzel kişilerinin) kamusal görevlerinin gereklerini yerine getirmek amacıyla ekonomik birimlerden kanunda öngörülen esaslara uymak kaydıyla ve hukuki cebir altında, özel bir karşılık belirtmeksizin geri vermemek üzere aldıkları parasal tutardır.*”⁵

Bu tariflerden hareketle verginin ortak özellikleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

Vergiyi alma hakkına sahip otoritenin,

- Devlet veya devletin yetki verdiği bir kamu tüzel kişininin olması,
- Söz konusu otoritenin, vergiyi toplarken hükümranlık hakkına dayanarak hukuki-kanuni (meşru) bir cebir kullanma hakkına sahip olması,
- Aldığı para veya ekonomik değer geri verilmemek üzere karşılıksız olması, ancak (toplumca da kabul edilecek bir meşruiyet sebebi olarak) belli kaidelere uyarak alınması,

³ Neumark, Fritz, *Maliyeye Dair Tetkikler*, (İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1951), 61.

⁴ M. Orhan Dikmen, *Maliye Dersleri*, (İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1969), 106.

⁵ Halil Nadaroğlu, "Vergi Sisteminin Etkinliği", *Türkiye II. Maliye Sempozyumu*, Eskişehir, 1987; Şerafettin Aksoy, *Kamu Maliyesi*, 3. Baskı, (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1998), 216.

- Bu parasal ve ekonomik değerin ekonomik, mali, askeri, sosyal ve bayındırlık vb. amaçlı kamu giderlerini karşılamak için olması, gerekmektedir.

1.2. Klasik Vergileme İlkeleri

Günümüzde vergi politikası ve vergi tekniğinin kısmen temelini oluşturan bu ilkeler, modern mali literatürde F. Neumark ve H. Haller tarafından geliştirilmiş ve bilimsel açıdan gerekçelendirilmiştir.⁶Zaman içerisinde iktisat ve maliye teorisyenleri etkin bir vergi sistemine ilişkin ilkeleri çoğaltma eğilimi içine girmişlerdir.⁷

İlk iktisatçılar vergi konularını, iktisat içinde incelemişlerdir; Adam Smith (ö.1790) vergileme ilkelerini (prensiplerini) “Milletlerin Serveti” adlı kitabında değerlendirmiş olup, vergilemenin klasik ilkeleri günümüzde de geçerliliğini koruyan temel vergileme ilkeleridir. Bunlar: adalet, belirlilik, uygunluk ve iktisadilik ilkeleridir.⁸

1.2.1. Adalet İlkesi

Vergide adalet; verginin tarafsızlığı ya da kişilerin vergi ödeme güçlerine göre vergilendirilmesidir. Bu ilke sosyo-ekonomik gelişmelere bağlı olarak yeni düzenlemelerin yapılması ve uygulamada esneklik sağlanması olarak da değerlendirilebilir. Smith “Her devletin vatandaşları, devlet harcamalarına mümkün olduğu kadar, vergi ödeme güçleri göz önünde tutularak, yani devletin koruması altında elde ettikleri gelirle orantılı olarak katkıda bulunmalıdır” şeklinde değerlendirmiştir.⁹

Adam Smith'den çok önce vergide adalet ilkesinin önemini vurgulayan İbn Haldun (ö.808/1406) “Sulatanın (devletin) malını nemalandıran ve sermayesini

⁶ Ali Rıza Gökbunar, “Vergileme İlkeleri ve Küreselleşme, Yönetim ve Ekonomi”, *Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 4, (1995), 181.

⁷ Suat Hayri Şentürk, “Vergilemede Adalet İlkesi Karşısında Düz ve Artan Oranlı Vergiler”, *Çimento İşveren Dergisi* 2/ 20, (2006), 16.

⁸ Adam Smith, *Milletlerin Zenginliği*, Trc. Haldun Derin, (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2006), 927-930.

⁹ Smith, *Milletlerin Zenginliği*, 928.

çoğaltan sadece vergidir. Vergilerin artması ise sadece sermaye sahiplerine karşı adil (ve dürüst) davranmak ve onlara böyle (adilane) nezaret etmekle mümkün olur” demektedir.¹⁰

Özetle adalet ilkesi, verginin, yükümlüsünün ödeme gücüne göre alınmasını ifade etmektedir.¹¹Batıda ilk olarak 16.Yüzyılda Guicciardini ve Bodin tarafından kullanılan ödeme gücü kavramının¹²İslam dünyasındaki varlığı çok daha eskiye dayanmaktadır. Guicciardini ve Bodin’den iki yüzyıl önce yaşamış İbn Haldun “ülkeyi mamur hale getirmenin en kuvvetli yolu, memleketi imar etmek için çalışan müteşebbislerin üzerine tarh edilen vergilerin miktarlarını imkân ölçüsünde azaltmaktır”¹³ demek suretiyle kimseden ödeme gücünden fazla vergi almama prensibini vaz’etmiş olması, bu ilkenin İslami literatürdeki yerine işaret etmektedir.

İktisadi ve mali bir kavram olarak ödeme gücü, mükellefin kendisini ve bakmakla yükümlü olduğu kimseleri geçindirebilecek gelirlerinden fazla olan kısımdır.¹⁴Nitekim İslam nisap miktarını aşan mala sahip bütün Müslümanları, cinsiyetine, mevki ve makamına, ırk ve rengine bakmaksızın zekât mükellefi kabul etmesi, nisabın altında kalan malı zekâtтан muaf tutması, nisab ve havaic-i asliyye kavramlarını zekât muafiyetinde esas alarak ödeme gücüne riayet etmesi, mükellefin bakmakla yükümlü olduğu ailesinin masraflarını dikkate alması, borcun düşülmesinden sonra nisaba ulaşamaması durumunda borçludan zekât mükellefiyetinin düşmesi gibi hususlar doğrudan adalet prensibi ile ilgilidir.¹⁵

Modern maliye anlayışında ödeme gücünün tespitine dair birçok yöntem vardır. Bu yöntemlerin temel hareket noktası, bir vergi mükellefine ait ödeme gücü en isabetli şekilde vergi mükellefinin kendisi tarafından tespit edilebileceği düşüncesinden hareketle beyan esasına dayanır. Bu sebeptendir ki günümüz toplumlarında vergilendirme yetkisi, vergi mükelleflerinin meşru kabul ettiği yollarla yasama ve temsil yetkisini elinde bulunduran parlamentolar tarafından

¹⁰ Ebu Zeyd Veliyyuddin Abdurrahman b. Muhammed (İbn Haldun) el- Mağribî el Tunusî, *Mukaddime*, Trc. Süleyman Uludağ, 2 cilt, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982), 1: 703.

¹¹ Filiz Giray, *Maliye Tarihi*, 7. Baskı, (Bursa: Dora Basın Yayın, 2018), 28.

¹² Özhan Uluatam, *Kamu Maliyesi*, (Ankara: İmaj Yayıncılık, 2014), 248.

¹³ İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 578.

¹⁴ Vecdi Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, 4 cilt, (İstanbul, İz Yayıncılık, 1995), 3: 37.

¹⁵ Yusuf el-Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, Trc. İbrahim Sarmış, 2 cilt, (İstanbul: Kayıhan yayınları, 1984), 1: 553.

kullanmaktadır.¹⁶ İslam hukukunda da zekât mükellefinin beyanı ve yemini yeterli sayılmıştır.

1.2.2. Kesinlik İlkesi

Bu ilkeye göre, her vatandaşın ödemek zorunda olduğu vergi; tutarı, tarhi ve tahsili, çeşidi, ödeme zamanı, şekli, vb. yönlerinden kesin, açık ve belirli olmalıdır. Verginin ne zaman, nasıl ödeneceğini ve ödenecek tutarın nasıl hesaplanacağını açıkça belirlemelidir. Bununla birlikte vergi sistemi mükelleflere, neyin vergiye tabi olup olmadığını ve vergi oran veya oranlarının ne olduğu konusunda bilgi sağlamalıdır.¹⁷

Vergide kesinliğin bulunmaması toplumdaki bazı kişilerin arsızlığını ve yolsuzluğunu artırır ve her mükellefin ne ödemesi gerektiğinin kesin olmaması, vergi kanunlarındaki adaletsizlikten daha büyük kötülöklere yol açar.¹⁸

Kesinlik ilkesinin zekât farızasında ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Allah'ın farz kıldığı, ayrıntıları ve uygulamalarına Hz. Peygamber aracılığıyla vakıf olduğumuz zekât ibadeti ile ilgili, bu iki nassın ışığında büyük bir fıkıh serveti oluşmuştur.¹⁹

Bu yüzden zekâtın oranının kesinliğı, ilahi bir emir olması hasebiyle değiştirilememesi, önceden hesaplanabilmesi yönünden hiçbir vergi zekâtla karıştırılamaz. Devlet, ne zekâtın nispetini ne de sarf yerlerini değiştirebilir.²⁰

1.2.3. Uygunluk İlkesi

Uygunluk ilkesine göre vergi, en uygun zamanda ve şekilde alınmalıdır.²¹ Mükellefler vergilerini öderken, vergi idaresinden kendilerine kolaylık sağlanmasını beklerler. Bu isteklerin yerine getirilmesi sırasında “mümkün olduğu kadar kolaylık,

¹⁶ Yunus Emre Aydınbaş, *Sosyal Bir Olgu Olarak İslâm'da Vergi Adaleti Üzerine Bir İnceleme*, (Ankara: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016), 11-12.

¹⁷ Giray, *Maliye Tarihi*, 28.

¹⁸ Smith, *Milletlerin Zenginliğı*, 928.

¹⁹ Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 55.

²⁰ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, 3: 41.

²¹ Smith, *Milletlerin Zenginliğı*, 928.

gerektiği kadar sertlik” gösterilmesi gerekmektedir.²² Verginin tahsil işlemlerinde mükellef için en uygun zaman ve şekil gözetilmelidir.²³

Uygunluk ilkesinin amacı, mükelleflerin vergilerini gönül rızası ile seve seve vermeleri ve kaçamak yollara başvurmamaları için vergi idaresinin onlara yumuşak davranması ve şartlarını gözetererek esneklik göstermesidir. Nitekim gerektiğinde özel hesap dönemi uygulaması, mücbir sebep durumunda verginin ertelenmesi veya terkin edilmesi bu ilkenin hayat bulmasının örnekleri arasındadır.

İslam, idareci ve amillerin kusurları yüzünden zekât mükellefinin niyetinin gölgelenmemesine azami ihtimam göstermiştir. Nitekim “Zekât konusunda haksızlık eden, zekâtı meneden kimse gibidir”²⁴ buyrulmasına ilaveten, malların seçilerek en iyilerinin alınmasının yasaklanması, zekât hayvanının zekât memurunun ayağına getirilmesinin (celeb) yasaklanarak, hayvanlarının zekâtının subaşında veya zekât mükellefinin evinin önünde alınmasının emredilmesi²⁵ ve Hz. Ömer’in kıtlık senesinde zekât toplamayı erteleme gibi uygulamalar tam olarak uygunluk prensibinin hayata geçirilmesidir.

1.2.4. İktisadilik İlkesi

Bu ilke, vergilemenin maliyetinin mümkün olduğunca düşük olmasını ve vergilerin iktisadi hayatın işleyişini bozmamasını ifade eder.²⁶Smith’e göre “vergi öyle düzenlenmelidir ki, mükelleften toplanan vergi hem imkân nispetinde az olsun hem en az masrafla toplansın ve en kısa zamanda halka geri dönsün. Bunun için gereğinden fazla memur çalıştırılmamalı, vergiler müteşebbislerin çalışma ve girişim arzusunu kösteklememeli, vergi memurlarının mükellefi çok sıkıştırmaları yüzünden, mükellefler sıkıntı ve üzüntüye kapılmamalıdır.”²⁷ Vergilemenin maliyetinin düşük olması, toplanan vergilerin büyük bir bölümünün devlet hazinesine girmesini sağlamakla mümkün olacağından, vergi toplamak için yapılan giderlerin

²² Aksoy, *Kamu Maliyesi*, 223.

²³ Giray, *Maliye Tarihi*,28.

²⁴ Ebu Ubeyd, Kasım b. Sellâm, ö.224/838, *Kitabu'l-Emval*, Trc. Cemaleddin Saylık, (Ankara, Ankara Okulu Yayınları,2016), 392.

²⁵ Ebu Ubeyd, *Kitabu'l-Emval*, 392, 393, 394.

²⁶ Giray, *Maliye Tarihi*, 28.

²⁷ Smith, *Milletlerin Zenginliği*, 929-930.

olabildiğince düşük tutulması gerekir. Ayrıca iktisadilik ilkesi gereği, vergilemenin iktisadi hayatın işleyişini bozmaması ile vergilerin bireylerin karar ve tercihlerinde sapmalara neden olmaması amaçlanır.²⁸

İslam, özel mülkiyet ve şahsi mallarda iktisadı ve itidali tavsiye ederken, israf ve aşırılığı yasaklamaktadır. Bu tavsiye ve yasaklamanın kamu malı olan zekât için daha sıkı uygulanacağı tabiidir. Ayrıca zekâtın öncelikle toplandığı yerde ihtiyaç sahiplerine dağıtılması, zekât memurlarına sadece emeklerinin karşılığının verilmesi ve hediye almalarının bile yasaklanması gibi hususlar iktisadilik ilkesini desteklemektedir.

1.3. İlk Çağlarda Vergi

Vergi, bugünkü anlam ve içeriğinden farklı olarak ilk devirlerde, toplumun ortak ihtiyaçlarının karşılanmasında gönüllülük esasına dayalı olarak ortaya çıkmıştır. Ancak insanlığın ilk yazılı kaynakları Sümerlerden intikal ettiği ve elimizde bulunan ilk yazılı dini metinler muharref Tevrat olduğu için vergilendirmeyi Sümerlerden başlatmak gerekir. Yazılı dönem öncesinde devletin de olmadığı genel kabul görmektedir. Avcı, toplayıcı ve tarımla uğraşan kabilelerde, en yaşlı, akıllı, cesur ve güçlü kişi genelde kabilenin lideri oluyordu. Bu dönemde fazla ortak ihtiyaçlar yoktu. Aile ve kabile dayanışması içinde ortak ihtiyaçları yapmaktaydılar. Yine ortak işler için emeğe dayalı, imece ve angarya usulü gelişmiştir.²⁹

Kabilelerin gelişmesi ve ilk şehirlerin kurulmasıyla birlikte, kamu ihtiyaçları ortaya çıkmış, yollar, köprüler, sulama kanalları ve ortak mekânlar (en başta mabedler) yapılmaya başlanmıştır. Bunun sonucunda ortak katkının ilk yolu olarak gönüllü bağışlar yapılmaya başlanmış, emeğin yanında mal da devreye girmiştir. Toplum ve ekonomi geliştikçe kamu ihtiyaç ve harcamaları da artmış ve artık gönüllü bağışlar zorunlu katkılara dönüşmüştür.³⁰

²⁸ Osman Pehlivan, *Vergi Hukuku*, (Trabzon: Celepler Matbaacılık, 2009), 145-146.

²⁹ Giray, *Maliye Tarihi*,1; Abdullah Burhan Bahçe, *Vergi Tarihinin Kökenleri*, (Ankara, Gazi Kitabevi, 2017), 7.

³⁰ Giray, *Maliye Tarihi*, 1.

İlk sistematik vergi öncesi vergi benzeri uygulamaya, fakir köylüler tarafından devlete sağlanan angarya (corvee), zorunlu çalışma olmuştur. Yine emek kelimesinin eski Mısır dilinde vergi kelimesi ile eş anlamlı olması bu bakımdan ayrıca dikkat çekicidir.³¹

Batı vergi düşüncesinin menşei (Latince Donum, Fransızca Bénévoelence) hediye kavramına dayanmaktadır. Bu ilk aşamada çiftçiler yöneticilere çeşitli törenlerde ve sebeplerle ürünlerinin bir kısmını hediye olarak sunarlardı. Yine vergi ile din ilişkisi de insanlığın yeryüzü serüveninin başından itibaren varlığını korumuştur. İkinci aşama dini amaçlı ancak gönüllü ödemelerin geçerli olduğu bir dönemdi. Üçüncü aşama yapılan ödemelerin devlete yardım (aid, subsidy, contribution) düşüncesinin yattığı safhaya. Bu dönemlerde hala zorunluluk ve periyodik süreklilik yoktur. Dördüncü aşama ise fertlerin kamu mal ve hizmetlerinden yararlanma karşılığı, devlet yararına katlandıkları bir fedakârlık olarak görülmekteydi. Beşinci aşama döneminde bireyde yükümlülük duygusu gelişmiş ve vergi ödemek bir yükümlülük olarak görülmüştür.³²Bu dönemlerde angarya ve imecenin yanı sıra, ilk olarak Mezopotamya'da mal cinsinden vergilendirmenin en eski şekli olan “Âşar Vergisi (tithe)” her bir toprak mülk sahibinin ürünlerinin belli bir yüzdesinin vergi olarak tahsil edilmesi ilkesi zaman içinde belli bir oran olarak büyükbaş ve küçükbaş hayvanları da kapsayacak şekilde genişlemiştir.³³

Modern zamanlar diyebileceğimiz ancak 17. yüzyıldan sonra gerçekleşen altıncı aşamada bir zorunluluk (impost, imposition, impot) olarak görülen vergiler yedinci (ve günümüzdeki son) safhada ise vatandaşın, irade ve rızasından bağımsız olarak, devletin cebri ve zecri gücü kullanılarak, kısmen bir toplumsal konsensüse dayalı olarak Meclislerden geçirilen kanunlar tarafından belirlenen bir değer veya oran (tax, taxation, duty)a dönüşmüştür.³⁴

İlk çağlarda vergi dediğimizde kastettiğimiz, bugün Yakındoğu olarak tanımlanan Mezopotamya, Suriye, Anadolu, Güney Batı İran, Mısır, Hint, Çin, Eski

³¹ Bahçe, *Vergi Tarihinin Kökenleri*, 7

³² Giray, *Maliye Tarihi*, 2, 3.

³³ Bahçe, *Vergi Tarihinin Kökenleri*, 8.

³⁴ Giray, *Maliye Tarihi*,3.

Yunan ve Roma'daki vergi anlayışıdır. Bu dönemde ilk devlet oluşumları Sümer'de şehir devletleri şeklinde teşekkül etmiş, daha sonraki Akad ve Babil Devletleri ile merkezi devletler oluşmuştur. Mısır ise değişik hanedanlarıyla merkezi krallık olarak örgütlenmiş, Hitit ve Mısır adeta imparatorluklara dönüşmüştür. Tarihte ilk teşkilatlı imparatorluk olarak adlandırabileceğimiz devlet ise Persler olmuştur. Bu dönemin başlangıç döneminin en karakteristik özelliği şehrin veya devletin dini bir yapı, mabet etrafında örgütlenmesi ve din adamı sınıfının devlet üzerinde çok etkili olmasıdır. Bu dönemdeki ilk vergi benzeri uygulamalar da mabetlere yapılan bağışlar, adaklar ile verilen hediyeler olmuştur.

Bu çağda kaynağını dinden ve ilahi güçten alan devletler zamanla değişmişler, bazen daha çok liberal, bazen daha toplumcu olarak, uzun ömürlü yönetimler oluşturduklarına bakılırsa etkin bir yönetim de kurmuşlardır. Bu çağda devletler genellikle mutlakiyet (krallık) ile yönetilmektedir ve kralın gücünü de tanrıdan aldığı kabul edildiğinden krallar tanrısal yetkilere sahiptir.³⁵

Bu dönemde tarım en önemli ve belirgin iktisadi faaliyettir.³⁶ Buna bağlı olarak ilk çağların temel vergisi de (emek olarak ödenenler hariç) tarım ürünlerinin sabit bir oranı üzerinden hesaplanan ve genel olarak 1/10 vergisi (tithe, öşür)dir. Elimizde sağlıklı istatistikler olmamasına rağmen tahmini hesaplamalara göre o dönemde, Çin'de vergi gelirinin % 80-85'inin tarım kesiminden elde edildiği tahmin edilmektedir.³⁷

Dönemin ana karakteristiklerinden biri de verginin aynî olarak tahsil edilmesidir. Daha sonra Lidyalılar tarafından para icat edilmiş ve bir mübadele aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ancak para ekonomisi müttekâmil manada kurulamadığından aynî yükümlülükler geniş bir alanda uygulanmaya devam etmiş ve paranın vergi ödemesinde kullanımı sınırlı olmuştur. Başlangıçta vergiler, savaşta yenilenlerin hayatını bağışlama karşılığı alınan baş vergileri (cizye) ve devletin sahip olduğu arazinin işletilmesi karşılığı alınan arazi vergilerinden oluşurken, sonraları vergilemeyle yükümlü kılınan alanlar genişletilmiştir.³⁸

³⁵ Bedri Gürsoy, *Kamusal Maliye*, (Ankara: Sevinç Matbaası, 1980), 1: 16.

³⁶ Gürsoy, *Kamusal Maliye*, I, 17.

³⁷ Giray, *Maliye Tarihi*, 5.

³⁸ Nihat Falay, *Maliye Tarihi Ders Notları*, (İstanbul: F. Kitabevi, 1989), 11; Giray, *Maliye Tarihi*, 5.

Daha önce bahsedildiği üzere ilk vergiler emeğe dayalı olmuştur. Yani vergi emek olarak alınmıştır. Kralın arazilerinde ve madenlerinde çalışma, özellikle Mezopotamya ve Mısır'da sulama sistemi için bentler oluşturma, kanallar yapma, bunları koruma için angarya usulü vergilemenin ilk şekli olmuştur. Emek şeklindeki vergi ödemelerini, aynî ödemeler takip etmiştir. Yine bu dönemde ilk vergi muafiyet ve istisnaları da uygulanmış ve angarya şeklindeki vergilerden asiller ve din adamları muaf tutulmuşlardır.³⁹

Bu arada Mısır'da İskender istilası zamanında bu dini vergilerden ayrı birçok sivil vergilere de rastlamaktayız. İltizamla tahsil edilen ziraat vergiler, bina vergisi, meslek ve sanat vergisi ve lüks vergisini bunlar arasında sayabiliriz.⁴⁰

Yazılı tarihin Sümerlerle başlamasının tabii sonucu olarak birçok konuda olduğu gibi vergi ile ilgili ilk yazılı örnekler de Sümerlere aittir. Sümerler Aşağı Mezopotamya'da, şehirler kurmuş, ilk şehir devletleri organizasyonunu gerçekleştirmiş, tarıma dayalı bir ekonomik sistem oluşturmuş, bölgesel ticaretin yanında bugünkü Lübnan ve Suriye ile de uluslararası ticari ilişkileri geliştirmişlerdir. Şehirleri, "ishakku" adı verilen bir hükümdar yönetmekteydi ve vergiyi toplama hakkı da ona aitti. Sümer'de mabetler aynı zamanda ekonomik ve mali bir fonksiyon icra ederek sahip olduğu toprakları ortakçı ve işçilere ektirmiş, böylece büyük bir gelir elde etmiştir. Dolayısıyla hem tarım ürünlerinin toplanması, hem de yeniden dağıtılmasında merkezi bir otorite rolü üstlenmiştir.⁴¹

Nitekim Hz. Yusuf kıssasında da krallığın kıtlık ve bolluk dönemlerini yönetmek üzere düzenleyici merkezi bir rol oynadığını görmekteyiz. Mabetler şehir devletlerinde toprağın önemli bir kısmına sahipken, geri kalan topraklar ise saraya ve vatandaşlara aitti.⁴² Yani mabet ve din adamları ekonomiye de hâkim olduklarından kral karşısında dengeleyici bir unsur olmaktadır. Mabetlerin ve onları kontrol eden İshakku'nun esas geliri arazilerin işlenmesinden kaynaklansa da her mabedin - günümüzde camilere yapılan vakıflar gibi- dini maksatla verilen hediyeler şeklinde

³⁹ Giray, *Maliye Tarihi*, 6, 7.

⁴⁰ Salih Tuğ, *İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, İstanbul, 1984, 3.

⁴¹ Amelia Kuhrt, *Eski Çağda Yakın Doğu*, Trc. Dilek Şendil, 2. Baskı, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), 1: 80.

⁴² Joan Oates, *Babil*, Trc. Fatma Çizmeli (İstanbul: Arkadaş Yayınları, 2015), 26.

ikinci bir gelir türü bulunmaktaydı. Mabetlere adak, kurban ve benzeri adlarla sunulan bu hediyeler mabetlerin sürekli gelirlerini oluşturmaktaydı.⁴³

Sümerlerin nüfus sayımı dışında, küçükbaş ve büyükbaş hayvanları sayarak kaydını tuttuğu, arazilerin ölçümünü yaptığı, buna göre vergi uyguladığı, ilk öşür vergisini uyguladığı bilinmektedir.⁴⁴

İlk çağlardaki en önemli gider kalemleri mabetlerin ihtiyaçları ve savunma giderleriydi. Sümer’de de zamanla gösterişli mabet (Ziggurat) inşasının ve savaşların artması vergi gelirlerine ihtiyacı da artırmış ve hemen her şeyden vergi alınır olmuştur. Yöneticiler vergi gelirlerini tahammül edilemez sınırlara kadar artırmışlar, mabedin mal varlıklarına el koymuşlar ve bunun doğal sonucu olarak vatandaşlar bu süreçte mallarını ve özgürlüklerini yitirmişlerdir. Bu yüzden tarihteki ilk vergi isyanı sonucunda Lagaş şehri yöneticiliğine Urukagina adlı İshakku getirilmiş, yeni kral ekonomi ve vergi reformu yapmış, borçları silmiş, borç yüzünden köleleştirilenlere hürriyetini geri vermiştir.⁴⁵Urukagina Reformlarını (yasalarını) yapan kral, borç ve vergilerini ödeyemeyenler için ilk vergi affını da çıkarmıştır.⁴⁶

Babil devletinde ise Hammurabi (MÖ. 1792/1750)’nin 282 maddeden meydana geldiği kabul edilen ve anıtlara yazdırılan kanunlarının tarihi açıdan büyük önemi vardır.⁴⁷Hammurabi Babil devletinde kontrolü sağlamak için valilerden yararlanmış, şehir devletlerinden vergi gelirlerinin toplanması için vergi tahsildarlarını tayin etmiş ve düzeni sağlamak için şehirlere hâkimler atamıştır.⁴⁸

Hammurabi döneminde, valilerin ve diğer yöneticilerin, kralın gelirleri yanında mabet gelirlerinin tahsilâtının denetimini de uhdelerinde bulundurdıkları, hatta vergi alacaklarını tam olarak tahsil edemeyen vergi tahsildarlarının, zimmet çıkarılarak açıktan sorumlu tutuldukları, bizzat kralın (Hammurabi) huzuruna çıkarılarak sorgulandıkları ve kendilerini savundukları ifade edilmektedir.⁴⁹ Ayrıca

⁴³ Bahçe, *Vergi Tarihinin Kökenleri*, 35.

⁴⁴ Pierre Bordeuil, Françoise Briquel Chatonnet, Cecele Michel, *Tarihin Başlangıçları, Eski Yakındoğu Kültür ve Uygarlıkları*, Trc. Levent Başaran, 1. Baskı, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2015), 42.

⁴⁵ Samuel Noah Kramer, *Tarih Sümer’de Başlar*, (İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 1999), 69,70.

⁴⁶ Kuhrt, *Eski Çağda Yakın Doğu*, I, 50.

⁴⁷ Marc Van De Meroop, *Babil Kralı Hammurabi*, Trc. Bülent O. Doğan, 2. Basım, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), 97, 100.

⁴⁸ Van De Meroop, *Babil Kralı Hammurabi*, 100.

⁴⁹ Oates, *Babil*, 76.

yaklaşık tımar ve zeamet anlamına gelen hazır iş gücü ve asker temini sağlamayı amaçlayan “ilkum” (kamu hizmetleri sistemi), devletin ihtiyaç duyduğu hizmetlerin etkin bir şekilde yerine getirilmesi ve toprağın verimli işlenmesi için Babil Şehir Devleti için hayati önemde ve ilk olarak literatüre onların kazandırdığı bir nevi vergileme sistemidir.⁵⁰

Babil’de vergide temel alınan unsur toprak olup, arazinin bir kısmı mabetler, rahipler, savaşçılar, zanaatkârlar vb. krallık yönetim temsilcilerine, diğer kısmı da hem yönetici hem de üretici olan ishakkulara ayrılmıştır.⁵¹ Babil tarım için çok elverişli topraklara sahip olduğundan adeta bölgenin tahıl ambarı olmuş, ancak taş, madenler, kereste vb. maddelerin bölgede bulunmaması sebebiyle geniş bir ticaret ağının da içinde yer almıştır. Dolayısıyla ticaretten alınan %10 oranında gümrük vergileri de uygulanmıştır. Hammurabi’den yaklaşık 100 yıl sonra hükümdarlık yapmış olan torunlarından Ammi-Şaduka (M.Ö. 1646-1626) meşhur fermanında vergi düzenlemelerine de yer vermiş ve vergilendirme yüzünden toplumda var olan huzursuzluk ve hoşnutsuzluğu ortadan kaldırmak için halkın bir kısmının borçlarını silip, bazı vergileri kaldırarak tarihte bilinen ikinci vergi affını uygulamıştır.⁵²

M.Ö. 1250-470 yılları arasında Anadolu’dan Basra Körfezi’ne, Tarsus ve Kıbrıs’tan Mısır’a geniş bir coğrafyaya hükmetmiş, Asurlularda iseticaret üzerinden alınan vergiler (%10 gümrük vergisi) önem kazanmış, ancak tarım üzerinden alınan vergiler de devam etmiştir.⁵³ Bu dönemde ilk defa vergi kaçırmaktan bahsedildiği görülmektedir. Nitekim eski Asur Kaniş arşivleri, tüccarların ödemekle yükümlü oldukları vergilerin dökümünü yaptıklarını ve gümrük karakollarının denetiminden kaçabilmek için sapa yollar arama ve izlemeye gayret ettiklerini göz önüne sermektedir. Mari valisinin kaçak geçmek isteyen 200 develik bir kervanın yüküne el koyduğu, ayrıca bazı tüccarların kontrolsüz noktalardan vergisiz geçmek için kılavuzlarla yazıştıklarına ilişkin tabletler bu arşivde yer almaktadır.⁵⁴

Mısır’ın tarihi de çok kadimdir. Ancak genel kabul gören görüşe göre yaklaşık M.Ö. 3100’de I. Hanedanın kurucusu kral Narmer (Nemes) tarafından

⁵⁰Oates, *Babil*, 76-77.

⁵¹Falay, *Maliye Tarihi Ders Notları*, 8.

⁵²Van De Meroop, *Babil Kralı Hammurabi*, 9,10; Giray, *Maliye Tarihi*, 7.

⁵³Falay, *Maliye Tarihi Ders Notları*, 22.

⁵⁴Bordeuil, *Tarihin Başlangıçları, Eski Yakındoğu Kültür ve Uygarlıkları*, 237-240.

Mısır'ın birleştirilmesiyle başlayıp XXX. Hanedanla sona eren döneme eski Mısır denmektedir. Mısır'da vergi esas itibarıyla tarım ürünlerine dayanmaktadır. Özellikle I. Hanedan döneminde krallar, tarım verimliliğinin ve buna dayalı vergi payını artırmak için ülke çapında kapsamlı bir vergi sistemi kurmuştur.⁵⁵ Mısır ile Lübnan arasında oldukça yoğun bir deniz taşımacılığı ve ticareti yapılmakta ve buna dayalı gümrük vergisi uygulanmaktaydı.

Mısır'da vergiler önce emek sonra mal olarak aynı ödemelerle yapılmış daha sonra aynı ödemelerin dışında altın ve gümüş cinsinden para olarak da ödenmiştir. Ancak başka ülkelerde aynı ve para olarak ödenebilen baş vergisinin, Mısır'da özellikle aynı olarak ödemesi yaygındır. Çünkü Nil Nehrinin kuraklık ve taşkınlık senelerinde kontrolü, işaretlenmesi, arazinin ölçülmesi, setler yapılması vb. işler için yaygın olarak emekle ödenmesine devam edilmiştir.⁵⁶

Dolayısıyla Mısır'da vergilendirme biçimlerinin en ağır ve istenmeyen şekli ülkedeki her sağlam erkekten talep edilen ve emekle ödenen angarya vergisiydi. Angaryadan muaf olanlar sadece kralın izniyle tapınakta çalışan işçilerdi. Bu usul taş çıkarmaktan, piramitlerin ve mabetlerin inşa edilmesine kadar büyük devlet projelerine iş gücü istihdamı sağlamak için kullanılmaktaydı.⁵⁷

Bir arazinin ürünü üzerinden alınacak vergiler, toprağın Nil Nehrine olan yakınlık ve düzeyi, dolayısıyla verimliliği, ürünün türü ve işleyenlerin statüleri dikkate alınarak belirlenmiştir.⁵⁸ Bunun için de her yıl Nil'in taşıma düzeyi işaretlenerek hesaplanarak, buna göre tarlalara düşecek vergi ve devletin yerel tahıl ambarlarında kıtlık seneleri için saklanacak tahıl miktarı hesaplanarak stoklanmış olup⁵⁹ bu usulü Mısırlılara öğreten Hz. Yusuf'tur.⁶⁰ Tahıl ambarındaki stoklar bir taraftan devlet memurlarına ücret ve maaş şeklinde ödenirken diğer yandan kıtlık senelerinde halka borç olarak verilmekte veya para karşılığı satılmakta ve devlet temel gıdalarda piyasa düzenleyici bir rol de üstlenmekteydi. Aynı zamanda diğer mallarla yapılan ticarete de bir ödeme aracı olarak kullanılmaktaydı. Eski Mısır'da

⁵⁵ Bahçe, *Vergi Tarihinin Kökenleri*, 73.

⁵⁶ Giray, *Maliye Tarihi*, 8-9.

⁵⁷ Bahçe, *Vergi Tarihinin Kökenleri*, 87.

⁵⁸ Giray, *Maliye Tarihi*, 9.

⁵⁹ Kuhrt, *Eskiçağda Yakın Doğu*, 176.

⁶⁰ Yusuf, 12: 47-49.

uygulanan vergiler, tarım ürünlerinin bir kısmına cebren el konulması şeklinde gerçekleştiği için aynı vergiler ağırlıkta olup, bunların kontrolü için devlet adına bu işleri yürüten vergi müfettişleri veya vergi tahsildarları şeklinde resmi görevlilerden oluşan bir hazine teşkilatı olduğu bilinmektedir.⁶¹

Nitekim bu konuda Giray, “Mısır’da vergi idaresi ve tekniği çok gelişmiş bir yapıya sahipti. Bireylerin vergi yükümlülüğünü muhasebe tekniği ile tam olarak belirleyen bir memur kadrosu oluşturulmuş ve vergi için düzenlenen kadastro ve nüfus sayımları aracılığıyla çeşitli vergi konuları belirlenebilmiştir”⁶² demektedir.

Başlangıçta adem-i merkeziyet esasına dayanan vergi sistemi zamanla merkezileşmiş, bürokratik kurum ve kadrolar oluşmuş, bu da nüfus sayımı ve vergilendirmede arazi kadastrusu ölçümlerinin sağlıklı yapılabilmesine imkân vermiştir.

İlk dönemlerinde etkin bir vergi sistemi kuran Mısır, zamanla devletin zayıflamasına bağlı olarak zorluklarla karşılaşmıştır. Ayrıca Eski Mısır’ın son döneminde yolsuzluklar ve vergi oranlarının yüksekliği, yeni vergiler konulması, askeri harcamaların artması ve Roma’ya Mısır gelirlerinin yarısının harac olarak ödeneceği vadinin halk tarafından bilinmesi gibi sebeplerle biri başlarda, diğerleri ise XII. Ptolamaios (M.Ö. 80-58) döneminde iki olmak üzere en az üç vergi isyanı bilinmektedir.⁶³

İbranilerin tarihi Yakup (as) ve oğlu Mısır veziri Yusuf (as)’a kadar gider. Ancak Tevrat ve Hz. Musa ile başlayan kitabî hayatlarında, tam bir devletleri olmasa da vergi veya zekâtla ilgili mükellefiyetleri yer almaktadır. İktisadi ve mali konulardaki bu hükümleri gerek İbraniler gerek kendilerinden sonra gelen Hıristiyan toplumlar üzerinde etkili olmuştur.⁶⁴ Ahdi Atik (Tevrat)’de gerek mısır, buğday, arpa, bağlar gibi tarım ürünlerinden, gerek hayvan sürülerinden İbranilerin değişik türde vergiler tahsil ettiklerine dair sarıh bilgiler yer almaktadır.⁶⁵

Bunlara ilaveten Hz. Musa’nın gerek ruhban sınıfının ihtiyaçları, gerek mabetlerde görülen hizmetlere karşılık çeşitli mevzular üzerine 1/10 nispetinde

⁶¹ Bahçe, *Vergi Tarihinin Kökenleri*, 92.

⁶² Giray, *Maliye Tarihi*, 9.

⁶³ Bahçe, *Vergi Tarihinin Kökenleri*, 141.

⁶⁴ Giray, *Maliye Tarihi*, 8.

⁶⁵ Tevrat, Tesniye, 14: 22, Tekvin 18: 22.

(doğum fidyesi, turfandalık, ilk doğan hayvan, öşür vb.) vergiler vaz' ettiğini görüyoruz.⁶⁶ Yine Hz. İbrahim'in ganimetin 1/10'una galibe tahsis ettiği de Tevrat'ta yer almaktadır.⁶⁷

İlk İbrani kralları Mısır tarlalarında, bağlarından ve sürülerden 1/10 oranında bir vergi almaktaydılar.⁶⁸ Tevrat'la birlikte 1/10 oranı artık tarım ürünlerinde kesinleşmiş bir vergileme (veya zekât) oranı olmuştur. Bu uygulama Hıristiyan toplumlar tarafından da benimsenmiş ve uygulanmıştır. Nitekim M.S. 778'de Roma-Germen İmparatoru olarak taç giyen Charlamagne tarafından kanunlaştırılan ve İngiltere, Almanya, Fransa ve İskandinav devletleri tarafından da iktibas edilen 1/10 nispetindeki bu dini vergiler 1789 Fransız ihtilalına kadar yürürlükte kalmıştır.⁶⁹

Antik Yunan ve Roma vergi sistemlerinin birbirlerine birçok benzerlikleri bulunmaktadır. Bu medeniyetlerde temel üretim faktörü topraktır ve tarımsal üretim doğrudan emeğe bağlıdır. Madeni para kullanımı tamamen yaygınlaşana kadar vergiler aynî olarak toplanıyordu. Aynî vergiler ise hem miktar olarak hem de vergi olarak alınan iktisadi değer niteliğine bağlı olarak belirli kamu harcamalarını karşılamaya imkân veriyordu. Antik Roma'da günümüzdekine benzer bir şekilde dolaylı vergi ve dolaysız vergi uygulamaları görülmektedir. Dolaylı vergiler "vectigalia" olarak isimlendirilirken dolaysız vergilere "tributum" adı verilmektedir.⁷⁰ Dolaysız vergilerin başında ise toprak vergisi gelmektedir.⁷¹ Antik Roma'daki toprak vergisinden sonraki bir diğer önemli kamu geliri ise savaş ganimetleriydi.

Cumhuriyet dönemi Roma'sında kamu masrafları sürekli savaşta mağlup edilen toplumlara yükleniyordu, ele geçirilen topraklar ya eski sahiplerine bırakılıp aynî vergiler tahsil ediliyor ya da bu topraklar devlet mülkü olarak çeşitli suretlerle gelir elde ediliyordu. Devlet mülküne katılan toprakların artmasıyla bu topraklar iltizama verilerek hem hazineye hem de ekonomiye yararlı hale getirildi. Ancak

⁶⁶ Tevrat, Tesniye 14.28.29.

⁶⁷ Tuğ, *İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, 4.

⁶⁸ Tevrat, I. Samuel, 8.15.17.

⁶⁹ Tuğ, *İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, 4; Giray, *Maliye Tarihi*, 8.

⁷⁰ İbrahim Fazıl Pelin, Nurettin Mahruki, *Finans İlmî ve Finansal Kanunlar*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını, 1945), 132-134.

⁷¹ Osman Sirkeci, Abdula Mohamad Sami, *Tax Treatments in the Middle East Civilizations, International Journal of Social Sciences and Education Research*. 2015; 1(4), 1252-1239.

mültezimlerin artan nüfuzları ve baskıcı tutumları sebebiyle İmparatorluk dönemi Roma'sında iltizam usulü kaldırılmış ve vergiler devlet memurları tarafından toplanmaya başlanmıştır. Vergi toplama maliyetleri sebebiyle bu sefer yine vergilerin ağırlaşması söz konusu olmuştur. Para ekonomisinin yaygın olmadığı iptidaî bir iktisadi ve mali sisteme sahip Antik Roma'da vergilerin tahsili de önemli bir konuydu.⁷²

Antik Yunan'da ise vergi uygulamalarında da uzun yıllar vergi aynî olarak tahsil edilmiş yani vergi borcu hububat başta olmak üzere tarımsal ürün ve hayvan vererek ödenmiştir. Tahsil edilen kamu gelirleri savaşların finansmanında ve sınırların korunmasında sarf edilmiştir. Sınır koruması sadece savunmayla ilgili bir husus değildi, aynı zamanda dış ticaret üzerinden alınan gümrük vergisinin de takibini sağlamıştır. Ayrıca bu dönemde vergi isyanlarını önlemek için politikalar uygulandığı da olmuştur. Örneğin Solon (m.ö. 640-560), bir vergi isyanını önlemek üzere çiftçiler üzerindeki vergi yükünü azaltmış ve birikmiş vergi borçlarını silmiş, ayrıca vergi borçlarından dolayı köle olan insanları serbest bırakmış, borç karşılığı köleliği kaldırmıştır.⁷³

Günümüzde yaygın uygulama alanı bulan artan oranlı vergilendirmenin bilinen ilk örneklerinden birisi Antik Yunan'da uygulama alanı bulmuştur. Solon, Antik Roma'da toprak kullananlardan alınan "*tributumsoli*" vergisini toprak üzerinden alınan bir vergi olmaktan çıkararak tarımsal üretimi esas alarak tahsil etmeye başlamıştır. Tarımsal üretim arttıkça tahsil edilen vergi de arttığı için literatüre ilk artan oranlılık uygulaması olarak yer almıştır. Birçok kaynakta Antik Yunan'da vatandaşlık hakkına sahip kişiler için vergi ödemelerinin ihtiyari olduğu ifade edilmektedir.⁷⁴ Bu ihtiyarîliğin büyük fedakârlıkları da beraberinde getirdiği söylenebilir. Zira cebri olmayan bir vergi sisteminde devlete yapılan her ödeme servetten yapılan bir fedakârlık olarak değerlendirilebilir. Bu anlatılanların dışında baş vergisi, geçiş ücretleri, tuz vergisi, avlanma vergisi, miras vergisi, resmi

⁷² Fadıl Hakkı Sur, "Maliye Tarihine Kısa Bir Bakış", *A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6/2, (Ankara, 1949), 249.

⁷³ Osman Şenkul, *Bütün Ulusların ve Dillerin Tacirleri İçin*, (İstanbul: Scala Yayıncılık, 2015), 11.

⁷⁴ Nezih Varcan, Tufan Çakır, *Maliye Tarihi*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2000), 12-13.

belgelerin tanziminde alınan harçlar, ticaret üzerinden alınan vergiler, gümrük vergileri, ganimetler, arazi vergileri başlıca kamu gelirleri arasında yer almaktadır.⁷⁵

Antik Yunan toplumunda en verimli toprakları kontrolü altında bulunduran ve ayrıcalıklı bir konuma sahip aristokrat sınıfı mevcuttu. Aristokrat sınıfı özgür kabul ediliyordu ve kölelerin aksine mülkiyet hakkına, silah taşıma ve yönetimde söz sahibi olma ayrıcalığına sahiptiler. Antik Yunanda ayrıcalıklı sınıfsal bir demokrasi uygulanmaktaydı.⁷⁶

M.S. 226-651 yılları arasında hüküm süren Sasaniler güçlü bir devlet teşkilatına sahipti.⁷⁷Sasanilerin güçlü devlet teşkilatı vergi uygulamalarına da sirayet etmiştir. İslam öncesi dönemde Kubâd b. Fîrûz (ö.531) idaresine kadar toprağın sulama tekniği ve mahsulün durumu göz önünde bulundurularak mukaseme usulüyle %10 ila %50 arasında değişen oranlarda vergi tahsil ediyorlardı. Kubâd b. Fîrûz'un başlattığı ve oğlu Enûşirvan (ö.579) tarafından geliştirilerek uygulanan vergi reformu neticesinde Sasaniler mukaseme yöntemini terk ederek muvazzafa yöntemini benimsemişlerdir.⁷⁸

Sasanilerde gerçekleşen bu vergi reformunun arkasında hazineyi zorlayan askeri sebeplerin olduğunu söylemek mümkündür. Büyük İskender'e yenilen Persler bu yenilginin üzerinden geçen altı yüzyılın sonunda Sasaniler ile birlikte Batı Asya'da yeniden varlık göstermeye başladılar. Bu süreçte özellikle Bizans ile yapılan neticesiz savaşların, komşu ülkelerle fidye karşılığı yapılan antlaşmaların Sasani hazinesini bir hayli zorladığı düşünülebilir.⁷⁹Sasanilerde vergi politikalarının savaş ekonomisinin zorlayıcı etkisiyle şekillendiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Vergi reformunu gerektiren bir diğer sebep ise mevcut vergi sisteminde yaşanan aksaklıklardı. Teoride çok adil ve iyi görünen sistemler kötü uygulamalar sebebiyle kötü sonuçlar verebilmektedir. Bunun yanında vergi tespiti ve tahsil

⁷⁵ Scott R. Schmedel, *The Wall Street Journal Guide to Understanding Your Taxes: An Easy-to-Understand, Easy-to-Use Primer That Takes the Mystery Out of Income Taxes*, (New York: Lighbulb Press, 1994).

⁷⁶ Yunus Emre Aydınbaş, *A Comparative Evaluation on The Concept of Property in Islamic Economic Thought and Modern Economic Thought*, Ankara, 2019, 20.

⁷⁷ Tuğ, *İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, 6.

⁷⁸ Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed (ö.450/1058), *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, Trc.Ali Şafak, (İstanbul: Bedir Yayınları, 2015), 148.

⁷⁹ M. Ziyâeddin er-Reyyis, *el-Harâc ve'n-Nüzümü'l-Mâliyye*, (Kahire: Menşurat-u Esmar, 1977), 73-77.

sürecinde yaşanan gecikmelerin tarım ürünlerinin bozulmasıyla sonuçlandığı da kaynaklarda yer alan bilgiler arasındadır.⁸⁰Tüm bu gelişmeler sebebiyle Kubâd b. Fîrûz tarafından başlatılan ve oğlu Enûşirvan tarafından tamamlanan vergi reformunda öncelikle Mukaseme yönteminden vazgeçilerek tekrar muvazzafa yöntemi benimsenmiştir. Vergi kaybını en aza indirmek ve vergilemede adaleti sağlamak için arazi ölçümleri yapılmış, ülke genelinde üretilen tarım ürünleri tespit edilmiş, meyve veren ağaçların cinsleri ve sayıları kaydedilmiş, nüfus sayımı yapılmıştır.⁸¹

Sasanilerde konusu arazi ve tarım ürünleri olan vergilerin dışında önemli bir diğer gelir kalemi de baş vergisidir. Vergi reformu sırasında yapılan nüfus sayımıyla baş vergisi de yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenleme ile 20 ile 50 yaş arasındaki erkekler gelir durumuna göre yıllık baş vergisi mükellefi kılınmış baş vergisinin tespit ve tahsiliyle ilgili ayrı memurlar görevlendirilmiştir.⁸²Baş vergisinden asiller, memurlar, din adamları ve askerler muaf tutulmuşlardır.⁸³

Hız. Ömer zamanında gerçekleşen İran fethinden sonra uygulanan vergi politikaları göz önünde bulundurulduğunda, Abbasiler başta olmak üzere Müslüman devletlerin vergi sisteminde Sasani etkisi göz ardı edilemez.

1.4. İslam Öncesi Arap Yarımadasında Vergi

Bir vergi sistemini etkileyen en önemli faktörlerden birisi de o coğrafyadaki nüfusun iktisadi faaliyetleridir. Büyük bölümü tarıma elverişli olmayan çöllerle kaplı olan Arap yarımadasında en önemli iktisadi faaliyetin ticaret olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İklim ve coğrafyanın tarıma elverişli olmaması bir yerde ticareti zorunlu hale getirmektedir. Ticarete zorunlu olan bir toplumu dış tesirlere kapalı tahayyül etmek oldukça güçtür.⁸⁴İslamiyet öncesi dönemde süregelen sonuçsuz Sasani-Bizans mücadelesi sebebiyle Suriye-Irak-Basra körfezi hattındaki ticaret

⁸⁰ Daniel Clement Dennett, *Conversion and the Poll Tax in Early Islam*, (New York: Harvard University Press, 2013), 15.

⁸¹ Reyysis, el-Harâc, 83-84.

⁸² Dennet, *Conversion and the Poll Tax in Early Islam*, 15; Reyysis, el-Harâc, 85; Tuğ, *İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, 6.

⁸³ Tuğ, *İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, 6.

⁸⁴ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Trc. Mehmet Yazgan, 2 cilt, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2004), 2: 199-211.

yolları kapanmış, Yemen-Mekke-Medine üzerinden Mısır ve Akdeniz'e ulaşan ticaret yolu önem kazanmıştır.⁸⁵

Arap Yarımadasının genel coğrafyası tarıma elverişli olmamakla birlikte su bulunan yerlerde toprak ürünleri yetiştiriliyordu. Yetiştirilen tarım ürünleri arasında buğday, üzüm ve hurma başı çekmekteydi. Deve, keçi, at ve koyun yetiştiriciliği başlıca hayvancılık faaliyetiydi.⁸⁶

En yoğun ve yaygın görülen iktisadi faaliyetin ticaret olması sebebiyle Arap yarımadasında ilk göze çarpan vergi türü hem mal ithalatından hem de panayırlarda gerçekleşen ticari işlemlerden alınan genellikle %10 oranındaki gümrük vergisidir.⁸⁷ Genellikle ifadesi gümrük vergisi farklı nispetlerde de alındığını işaret etmektedir. Gümrük vergisi nispetleri mütekabiliyet ilkesine göre belirlenmekteydi, Bizans ile Mekke'den Bizans'a giden kervanlar Bizans sınırlarına girerken nasıl %10 gümrük vergisi ödüyorlarsa aynı şekilde Bizans kervanları da Mekke'de %10 gümrük vergisi ödüyorlardı. Gümrük vergisi nispetlerinin belirlenmesinde etkili bir diğer unsur da iç piyasadaki üretimin talebi karşılamadığı ürünlerin kıtlığı olabilir. Medine'ye hububat getiren Nabatîler'den %5 gümrük vergisi alınması bu duruma örnek olarak gösterilebilir.⁸⁸

Öşür olarak isimlendirilen %10 nispetindeki verginin, kuzey bölgesi başta olmak üzere Arap yarımadasında yaygın uygulama alanı olduğu görülmektedir. Bu vergi günümüzdeki gelir vergisine benzer bir şekilde kişinin bütün kazanç ve iratları üzerinden alındığı gibi alım-satım ile veraseti de konu edinmiştir.⁸⁹ Hayatın her alanını kapsayan ve adalet sınırını aşan bu vergi uygulaması İslâm'dan önce "meks" olarak isimlendirilirdi. Bu vergi, adaletsizliği cihetiyle hadislerde de yer bulmuş ve Hz. Peygamber bu vergiyi ilga etmiştir. Meks ile ilgili olarak ilerleyen bölümlerde ayrı bir bahis açılacaktır.

İslam öncesi Mekke şehir devletinde de bir takım vergi uygulamalarına rastlanmaktadır. Hz. Peygamberin dedesinin dedesi Kusayy bin Kilâb, her sene Hac

⁸⁵ Mehmet Erkal, *İslâm'ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları*, (İstanbul, İSAM, 2009), 31.

⁸⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2: 201.

⁸⁷ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2: 202-204.

⁸⁸ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2: 213; Tuğ, *İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, 12.

⁸⁹ Erkal, *İslâm'ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları*, 34.

döneminde Mekke'ye gelen hacılara ziyafet verilmesi ve ihtiyaç halindeki hacıların dönüş masraflarının karşılanması maksadıyla Mekke ahalisini “*rifâde*” isminde aynı bir vergiyle mükellef kılmıştır.⁹⁰

Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonra Arap kabileleriyle yaptığı anlaşmalarda öşür denilen maksi kaldırmış, böylece şehirlerarası ticareti ve panayırları dâhili gümrük vergisinden arındırmıştır.⁹¹

1.5. Emevi Devletinde (661-750) Vergi

Emevi yöneticileri, Hz. Peygamber ve Hulefa-i Raşidin dönemdeki zekât ve vergi uygulamalarıyla yetinmeyerek ilave vergiler getirmişler, devlet bütçesinin harcama yerlerini de keyfi olarak genişletmişlerdir. Bu konuda İbrahim Hasan, Emevi halifelerinin Hulefa-i Raşidin'in kararlaştırdığı kurallara uymadıklarını aksine onların koydukları sınırları aştıklarını ve vergilerin oranlarını arttırdıklarını, ifade etmektedir.⁹² Bu dönemde özellikle Basra, Kûfe, Horasan ve Maveraünnehir'de valilerin vergi oranlarını arttırmaları, Arap olmayan Müslümanlara mevali politikası uygulamaları ve zimmîlerin Müslüman olanlarından cizye almaya devam etmeleri büyük siyasi, sosyal ve iktisadi buhranlara yol açmıştır. Nitekim Haccac b. Yusuf (ö.95/714)'un yeni Müslüman olmuş kimseleri, cizyeyi ödemeye zorlaması, Haccac'a karşı büyük bir kin ve öfkeye sebep olmuş ve Iraklıların Abdurrahman b. Eş'as isyanına katılmalarına yol açmıştır. Ayrıca bu kadar baskıya ve oran artışına rağmen devlet gelirleri de artmamış, azalmıştır.⁹³

Büyük karışıklık ve iç savaşların olduğu bir dönemde halifelik yapan Abdülmelik b. Mervan (ö.86/705)'in en önemli icraatlarından biri tedavüldeki Bizans Dinarı ve Sasani Dirhemi yerine ilk İslâmî Dinar ve Dirhemi bastırmasıdır. Ayrıca Suriye ve Mısır'da Rumca, Irak ve İran'da Farsça tutulan divan defterlerini Arapçaya tercüme ettirmesi ve Arapça'yı resmi dil haline getirmesi de önemli

⁹⁰ Tuğ, *İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, 16.

⁹¹ Erkal, *İslâm'ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları*, 34.

⁹² Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, Trc İsmail Yiğit, Sadrettin Gümüş, 14 cilt, (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2008), 2: 180.

⁹³ Hasan, *İslam Tarihi*, 2: 180.

uygulamalarındandır.⁹⁴ Yine bu dönemde Horasan bölgesinde nüfus sayımı yapılmış, şahıs başına cizye, üç dirhem arttırılmıştır.⁹⁵

Hazinenin en önemli gelir kalemi gayrimüslimlerden alınan cizye, savaşarak ele geçirilen tarım arazilerinin eski sahiplerine bırakılmasıyla tahakkuk ettirilen haraç ile Müslüman ve gayrimüslim tüccarlara farklı oranlarda uygulanan uşûr vergisidir. Hz. Ömer döneminde fethedilerek haraç toprağı haline getirilen tarım arazileri öncesinde olduğu gibi Emevi Devletinin de önemli gelir kaynaklarından birini oluşturmuştu.⁹⁶

Bu dönemde vergi ve zekât bağlamında üzerinde en çok durulması gereken isim Ömer b. Abdülaziz (ö.101/720)'dir. Süleyman b. Abdülmelik'in veliaht göstermesiyle, onun ölümünden sonra 99/717 yılında kendisine biat edildi.⁹⁷ Mali konularda yaptığı ilk şey kendi gayrimenkullerini ve hanımının ziyneti dâhil kıymetli eşyasını hazineye devretti. Gerek Emevi ailesi mensupları gerek diğer devlet adamlarının haksız kazançları olup olmadığı hususunda çalışma başlattı.⁹⁸Horasan Valisi Yezid b. Mühelleb'i cezalandırarak hapsetmesi bu konuda en çarpıcı örnektir.⁹⁹

Emeviler Döneminde Fetihler devam etmiş ve devlet gelirleri de buna uygun olarak artmıştı. Ömer b. Abdülaziz, kendinden önce ikinci sınıf muamelesi yapılan mevaliyi Arap asıllı Müslümanlarla eşit kabul ederek haklarını iade etti. Zimmilerin de şikâyetlerini dikkate alarak, yöneticilerin haksız olarak el koydukları mallarını, kilise ve evlerini geri verdi. O, vaktinin çoğunu zulmün giderilmesi ve herkesin beytülmaldeki hakkının teslimine ve adil taksimine harcadı.¹⁰⁰Bu politikaların sonucunda Horasan, Maveraünnehir, Mısır ve Kuzey Afrika'da reisleri önderliğinde birçok kabile ve bazı mahalli hükümdarlar Müslüman oldu. Kendinden önceki Emevi

⁹⁴Hakkı Dursun Yıldız, "Abdülmelik b. Mervan," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 268-270.

⁹⁵ Hasan, *İslam Tarihi*, 2: 180.

⁹⁶ Ebu Yusuf, Yakub b. İbrahim b. Habib, *Kitabu'l-Harac*, (Beyrut: Darul Ma'rife, 1302), 49, 160.

⁹⁷ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Trc. Mehmet Keskin, 15 cilt, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995), 9: 298; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Trc. Heyet, 10 cilt (İstanbul: Hikmet Yayınları, 2008), 4:, 292, 293.

⁹⁸ İsmail Yiğit, "Ömer b. Abdülaziz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34: 54.

⁹⁹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 9: 304-305; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4: 300, 302.

¹⁰⁰ Ebu Yusuf, *Kitabu'l-Harac*, 96.

halifeleri zamanında Hulefa-i Raşidin'in, özellikle Hz. Ömer'in uygulamalarından sapmaları düzelten büyük ve başarılı bir mali (vergi) reform gerçekleştirdi.¹⁰¹Zimmîlerden İslam'a girenler üzerindeki cizye yükünü kaldırmış, valilerine onların sadece zekâtla mükellef olduğunu bildirmiştir. Vergi gelirlerinin azalacağından endişe eden valilerine "Allah Hz. Peygamber'i vergi toplayıcı olarak değil, davetçi olarak göndermiştir" demiştir.¹⁰²

Bazı Emevi halifelerinin zimmîlerden Müslüman olanlardan cizye almaya devam etmeleri toplumda ciddi hoşnutsuzluğa yol açıyordu.¹⁰³

Meks olarak nitelenen ve dini bir esasa dayanmayan bütün vergileri kaldıran¹⁰⁴ Ömer b. Abdülaziz, arazilerin ve sulama sisteminin ıslahı için büyük bir gayret gösterdi. Haraç arazilerinin satışını yasaklayarak, imar edilmemiş araziye haraç koymak yerine kaldırabileceği kadar vergi koydu ve sahibinin araziyi ıslah için harcama yapmasını teşvik etti. Mamur araziden sadece haraç alınmasını, arazi sahiplerinden vergi alırken, onlara yumuşak davranmayı ve güven vermeyi emretti.¹⁰⁵

Bu politikaların sonucunda devlet gelirleri azalmadı, bilakis mali sistemde yaptığı düzeltme ve düzenlemelerle devlet hazinesi güçlendi. Ticaretle uğraşanlar dışında herkese maaş bağladı. Zimmîlerin yaşlı ve fakirlerine de devlet güvencesi getirdi.¹⁰⁶Sonraki dönemlerde, yaptığı düzenlemeler yüzünden devlet gelirlerinde azalmalar olduğu ve Emevilerin yıkılmasının amillerinden birinin de bu husus olduğu yolunda bazı eleştiriler olsa da birçok âlim ve tarihçi bu görüşü reddetmekte, hatta Wellhausen başta olmak üzere insaf sahibi müsteşrikler bile onun döneminin hem sosyal barış hem de ekonomik zenginlik yönünden başarılı bir dönem olduğunu ifade etmektedirler.¹⁰⁷Müslüman tüccarlardan alınan ticari vergiler zekât fonuna, gayrimüslimlerden alınan ticari vergiler ise fey fonuna irad kaydedilmiştir.¹⁰⁸

¹⁰¹ Yiğit, *Ömer b. Abdülaziz*, 34: 54.

¹⁰² Ebu Yusuf, *Kitabu'l-Harac*, 300.

¹⁰³ Ebu Ubeyd, *Kitabu'l-Emval*, 355, 356.

¹⁰⁴ Yiğit, *Ömer b. Abdülaziz*, 34: 54.

¹⁰⁵ Ebu Ubeyd, *Kitabu'l-Emval*, 62.

¹⁰⁶ Yiğit, *Ömer b. Abdülaziz*, 34: 54.

¹⁰⁷ İmadüddin Halil, *Ömer b. Abdülaziz Dönemi ve İslam İnkılabı*, Trc. Ubeydullah Dalar, (İstanbul: Bir Yayıncılık, 1984), 199-220.

¹⁰⁸ Ebu Yusuf, *Kitabu'l-Harac*, 160.

Ömer b. Abdülaziz'den sonra, yerine geçen Yezid. B. Abdülmelik (ö.105/724) kaldırılan vergilerin toplanmasına dair yeni bir emir çıkarmış ve mevaliye tekrar ağır vergiler yüklenmiştir. Yine bu dönemde cizyede olduğu gibi, haracın toplanmasında da bazı haksızlıklar yaşanmıştır.¹⁰⁹

Diğer sebeplere ek olarak vergi politikalarında yanlışlıklar da Emevilerin yıkılıp, Abbasi idaresinin kurulmasında önemli bir amil olmuştur.

1.6. Abbasi Devletinde (750-1258) Vergi

Bu dönemde halife Harun Reşid'in talebi üzerine Ebu Yusuf Kitabı'ı Harac'ını yazmış ve bu kitap adeta devletin resmi vergi ve zekât kanunu olmuştur. Ebu Yusuf'un teklifiyle Harun Reşid döneminden itibaren Abbasi idaresi vergi uygulamasında Harac-ı Muvazzaf'dan Harac-ı Mukaseme'ye geçmiştir.¹¹⁰

Merkeziyetçi bir yapıya sahip Abbasîlerin mali teşkilatının önemli iki kurumu Dîvânü'l-Harâc ve Dîvân ü Beytü'l-Mal'dir. Müslümanların kurdukları diğer devletlerde olduğu gibi Abbasi Devletinde de kamu gelirleri şer'i ve örfi vergilerden oluşuyordu. Harac, zekât, öşür, fey, ganimetler, cizye ve örfi gelirler Abbasi devletinin başlıca gelirleriydi.¹¹¹ Abbasîlerde kamu maliyesinin büyüklüğü ekonomik refahın da bir göstergesi olarak düşünülebilir. Sudan'da altın, Horasan ve Fars'ta bakır, kurşun, Beyrut'ta demir cevheri madenlerine sahip olan Abbasiler maden ocaklarının işletilmesine büyük ehemmiyet göstermiştir. Madenler kamu maliyesinin önemli gelirleri arasında zikredilebilir.

Madenlerin yanında Basra körfezinde ise bol miktarda çıkarılan inci de önemli bir gelir kaynağıydı. Abbasiler tarımla meşgul köylülere mülkiyet hakkı tanımış ve adil bir vergi sistemi getirmiştir. Abbasilerde arazinin ölçümü üzerinden tespit edilmiş sabit miktarda vergi almak yerine elde edilen mahsulden farklılaşan oranlarda vergi alınıyordu.

¹⁰⁹ Adem Apak, *Emeviler Döneminde Arap-Mevali İlişkisi ve İslamlaşma, İslam Tarihi ve Medeniyeti: Emeviler*, 15 cilt, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 3: 357.

¹¹⁰ Cengiz Kallek, "Kitabü'l-Harac", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26: 101-104.

¹¹¹ Hasan, *İslam Tarihi*, 3: 97.

Ekonomik olarak Harun Reşid döneminde altın çağını yaşayan Abbasiler Harac-ı mukasemenin yanında iktâ sistemini de uygulamışlardı.¹¹² Abbasilerin ikinci döneminde siyasi istikrarın zayıflaması devlet gelirlerine de yansımış, Emevilerden sonra Abbasilerin yönetimi ele geçirmesiyle ilga edilen haksız vergiler yeniden yürürlüğe konmuştur.¹¹³

1.7. Selçuklu Devletinde (1040-1308) Vergi

Selçuklu devletinde devletin finansman yükü tamamıyla yönetilenlerin üzerindeydi. İskân bakımından mali sistem incelendiğinde Selçuklu Devletinde, geçimini çoğunlukla hayvancılıkla splayan göçebelerin, hayvanlarını yaydıkları meralar için devlete vergi ödedikleri görülmektedir. Bu vergi çoğunlukla aynı nitelikte olur ve sürünün büyüklüğüne göre tespit edilirdi. Sınır uçlarına devlet tarafından gönderilen göçebe kabilelerden ise vergi alınmıyordu.¹¹⁴ Hayatını tarımla idame ettiren köylü, hasat ettiği ürünün vergisini ya iktâ sahibine ya da arazi vakıf arazisi ise ilgili vakfa ödüyordu. İktâ, devlete hizmet karşılığında yönetenlere hizmet süresince verilen topraklardı, hizmet süresi dolan ya da görevi bir sebeple sona eren kamu görevlisinin iktâsı elinden alınmaktaydı. İktâ sahipleri köylüden, devlet tarafından belirlenmiş belirli miktar vergiden fazlasını talep edemezdi. Selçuklu vergi sistemi tarımsal üretim üzerine bina edilmiştir.¹¹⁵

Selçuklularda vergilerin makul bir seviyede tutulması, toplanan vergilerin yatırımlarda kullanılması ekonomik canlılığı arttırmış ve bu sayede toplumsal refah artmıştır. Şehirlerde muhatap olunan en önemli vergi şehre giren ve şehirden çıkan ticari mallardan alınan vergilerdi. Şehirde vergilerin büyük kısmı iltizam usulüyle toplanıyordu.¹¹⁶

13. yüzyılın sonlarından başlayarak Moğolların Anadolu üzerindeki artan mali baskısı halkın üzerindeki vergi yükünü arttırmıştır. Ağırlaşan vergi mükellefiyetleri

¹¹² Hasan, *İslam Tarihi*, V, 422.

¹¹³ Hasan, *İslam Tarihi*, III, 99.

¹¹⁴ Fuat Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, (Ankara: 1972), 93-98

¹¹⁵ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, 2 cilt, (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1974), 1: 26.

¹¹⁶ Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, 116.

halkın göç etmesine ve vergi hâsılatının daha da düşmesine sebep olmuştur. Ekonomisi ve maliyesi zayıflayan Selçuklunun yıkılışına giden süreç hızlanmıştır.¹¹⁷

1.8. Osmanlı Devletinde Vergi

Osmanlı Devletinin klasik döneminde vergi (virgü) ile kullanılan en yaygın kelime tekâlîf olup, vergi, resim, harç gibi nakdi, ayni ve bedeni yükümlülükleri kapsamakta ve tekâlîf-i şer'iyye ve tekâlîf-i örfiyye olarak ikiye ayrılmaktadır. Ayrıca resim ve avâriz gibi genel terimlerin yanında bac, hâsılat, caize ve iane gibi terimler de kullanılmıştır.¹¹⁸

Osmanlı'nın temel vergi politikası "en iyi vergi, halkın öteden beri vermeye alışmış olduğu vergidir." ifadesiyle özetlenebilir. Bu sebeple uzun süre vergi türleri ve miktarları değişmeksizin vergi sistemlerini muhafaza etmişlerdir.¹¹⁹ Osmanlı'nın beylik dönemlerinden itibaren fethettiği bölgelerin halkıyla kaynaşmasının önemli aktörlerinden birisi de uyguladığı adil ve öngörülebilir vergi sistemidir. Gayrimüslim unsurlar ödedikleri cizye vergisi ile dini ve örfi hayatlarına devam etmişlerdir. Bu durum başta Balkanlar olmak üzere Hıristiyan unsurların meskûn olduğu bölgelerin fethini kolaylaştırmıştır.¹²⁰

Osmanlı Devletinin vergi uygulamaları incelendiğinde ilk göze çarpan vergi politikası, hazine gelirini korumakla birlikte vergi mükelleflerinin ağır vergiler altında ezilmelerine müsaade edilmemiştir. Osmanlı Devlet felsefesinde tebaa Allah'ın bir "emaneti" olarak telakki edilmekte ve adaletle yönetilmesi gerekmektedir.

Osmanlı vergi sistemiyle ilgili bir diğer önemli husus ise vergi sistemi ile toprak sistemi yani tımar sistemi arasındaki ilişkidir. Osmanlı Devletinde toprağın mülkiyeti devlete aittir. Bu topraklarda üretim yapan çiftçinin vergisini devlet doğrudan tahsil etmez, devlet bunu maaş karşılığı bir memura verirdi. Bu memura sipahi, bu sisteme de dirlik/tımar adı verilir. Sipahî arazinin sahibi olmadığı için

¹¹⁷ Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, 74-75.

¹¹⁸ Kenanoğlu, *Vergi*, 43: 56.

¹¹⁹ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Çiftçi Sınıflarının Hukukî Statüsü", *Ülkü Mecmuası*, 9/49, (Ankara, 1937), 33-48.

¹²⁰ Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Vergi Sistemi*, (İstanbul: Bilge Yayınları, 2005), 86.

toprak ya da çiftçi üzerinde bir tasarruf yetkisi bulunmamaktaydı. Sipahî sadece devlet tarafından kanunnameler ile belirlenmiş vergiyi tahsil yetkisine sahipti.¹²¹

Osmanlı Vergi Sisteminde yer alan vergileri tek tek açıklamak araştırmamızın konusu dışında kaldığından sadece söz konusu vergilerin isimleri aşağıda sıralanmıştır.¹²²

Buna göre Şerî Vergiler; Zekât, Harac (Harac-ı Muvazzaf ve Harac-ı Mukaseme), Öşür, Cizye, Hayvanlarla İlgili Vergiler, İhtisab Vergisi, Yave Vergisi, Pencik ve Beytü'l- Mal Vergisi, İltizam Bedeli, Madenler Vergisi, Mukataa Vergisi, Gümrük Vergisi ve diğer vergilerden meydana gelmektedir.

Örfî Vergiler ise; Avarız, İmdadiye, İâne-i Cihadiye, Harçlar, Harc-ı Ferman, Resm-i Derbend gibi vergilerden oluşmaktaydı.

Osmanlı Devleti, kendisinden önceki Müslüman ve Müslüman-Türk devletlerinin idari tecrübelerini dini ve kültürel alanlarda tevarüs etmiş ve geliştirerek uygulamıştır. Bunun en rafine halini vergi sisteminde görmek mümkündür. Abbasilerin parlak devirlerinde, gelişmiş olan usullerini uygulayan Osmanlılar,¹²³ ilk örnekleri Abbasilerde görülen Selçuklularda yaygınlaşmaya başlayan İktâ ve Timar sistemini mükemmelleştirerek uygulamışlardır.

İslâm hukukundan doğan vergiler belirlidir, bu vergiler şerî vergiler ya da tekâlif-i şer'îye olarak isimlendirilir. Osmanlı vergi sisteminde şerî vergilerin yanında, zamanın akışında ortaya çıkan ekonomik, mali ve sosyal değişimlerle birlikte ortaya çıkan ihtiyaçlara göre değişiklik arz edebilen örfî vergiler vardır. Örfî vergiler aynı zamanda tekâlif-i örfîye olarak isimlendirilirler.¹²⁴ Vergi sistemindeki bu yapı 1839 Tanzimat fermanına kadar devam etmiştir. Tanzimat fermanıyla birlikte mali güce göre vergilendirme ve kanunilik anayasal bir ilke olarak vergi sistemimizdeki yazılı yerini bulmuştur.¹²⁵

¹²¹ Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, 181.

¹²² Kazıcı, *Osmanlı'da Vergi Sistemi*, 86.

¹²³ Kazıcı, *Osmanlı'da Vergi Sistemi*, 87.

¹²⁴ Halil İnalçık, *İslâm Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi*, (İstanbul: İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi, 1993), 15.

¹²⁵ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, 2: 285.

1.9. Haksız Vergiler ve Vergi İsyanları

Tarihteki hiç bir olayın tek bir değişkenle izah edildiği görülmez. En basit olayların bile birden çok sebebi vardır. Dolayısıyla düzeni alt üst eden, tarihin akışını değiştiren, büyük isyan ve ihtilallerin elbette birçok sebebi olması tabiidir. Bizim burada bu olayları vergi isyanları olarak anmamız, bu olayların tek ve ana amilinin haksız vergiler olduğunu iddia etmek değil, hadiselerin böyle şekillenmesinde uygulanan ekonomi ve maliye politikalarıyla, haksız vergilerin de ilk üç ana sebep arasında yer aldığını vurgulamaktır.

Başlangıçta bir ihtiyaçtan kaynaklansa da güce dayalı olarak bir ölçüye, ödeme gücüne göre orantılı ve adil olarak konulan vergiler, bir müddet sonra kötü ve müsrif yöneticilerin veya savaşların masraflarını karşılayamaz hale geliyor ve yeni vergiler veya arttırılan vergi oranları ile harcamalar karşılanmaya çalışılıyordu.

Bu durum ise tarihte hemen her devlette birçok vergi isyanına yol açmıştır. Bunlardan ilk bilinen isyan Sümerler' in Lagaş şehrindeki vergi isyanı olup, halkın Urukagina'yı kral seçmeleridir.¹²⁶Urukagina yönetime geçtikten sonra bir kısım vergileri kaldırmış, vergi oranlarını düşürmüş ve vergi tahsildarlarının çoğunun işine son vermiştir. Temel hizmetlerin ücretlerini iptal edip, borçlular için af çıkaran¹²⁷ Urukagina, ekonomik düzen, vergi ve hürriyetlerle ilgili birçok reform yapmıştır. Yine bilinen ilk vergi affı da bu dönemde çıkarılmıştır.¹²⁸

Babillerde de refah dönemleri olduğu gibi savaşlar, ölçsüz harcamalar ve gelir dağılımdaki adaletsizlikler vb. sebeplerle toplumda huzursuzluklar da yaşanmış, Hammurabi'nin torunlarından Ammi-Şaduka tarihte bilinen ikinci vergi affını uygulamıştır.¹²⁹ Asurlular döneminde ise Kaniş belgelerinden ilk defa vergi kaçırmaktan bahsedildiğini görüyoruz.¹³⁰

¹²⁶ Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, 69.

¹²⁷ Bauer, *Antik Dünya*, 112.

¹²⁸ Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, 70.

¹²⁹ Giray, *Maliye Tarihi*, 7.

¹³⁰ Bahçe, *Vergi Tarihinin Kökenleri*, 61.

Mısır'da ise yolsuzluklar ve vergi oranlarının yüksekliği ve durmadan yeni vergiler konması sebebiyle birçok vergi isyanı olduğu, sırf XII. Ptolamaios (MÖ 80-58) döneminde iki vergi isyanı olduğu bilinmektedir.¹³¹

Roma'da MÖ 494-490 yıllarında; yönetimci sınıf Patriciler ile her türlü ekonomik faaliyeti yürüten ama hiçbir temel vatandaşlık hakları olmayan Plebler arasındaki mücadele pasif isyan (grev) genel af ilan edilmiş, Pleblerin tüm borçları silinmiş ve Pleblerin vergilendirilmesinde daha adil bir sistem uygulanması ile borçlarını ödeyemedikleri için köle durumuna düşenlerin yeniden Pleb olarak kabulü kararlaştırılmıştır.¹³²

Bizans'ta yaklaşık 30.000 kişinin öldürülmesiyle bastırılan Nika (Zafer) İsyanının da (MS 532) temel sebepleri; İmparator Justinianus'u hedef alan hanedan kaynaklı, dini ve mali idi.¹³³ Timothy Gregory'e göre ayaklanma, daha fazla vergi toplamak ve böylece bütçe açıklarını kapatmak için baskıcı politikalar uygulayan imparatora bir tepkiydi.¹³⁴

Emevilerin devrilmesi ve Abbasilerin iktidara geçmesi de tarihin önemli olaylarından biridir. Bu süreçte Horasan kuvvetlerinin Ebu Müslim Horasani öncülüğünde Emevi kuvvetlerini defalarca yenmesi sonucunda 750 yılında son Emevi Halifesi Mervan b. Muhammed'in öldürülmesiyle Abbasiler başarıya ulaşmış, Ebu'l Abbas Abdullah b. Muhammed b. Ali es-Seffah Abbasilerin ilk halifesi olarak kendisine biat edilmiştir.¹³⁵

Abbasilerin başarılı olmasının sebepleri arasında, Emevi döneminde mevalilere ikinci sınıf olarak davranılması vecizye alınmaya devam edilmesi, ilga edilen Sasani dönemi vergilerinin tekrar konması, bunlara ilaveten nikâh vergisi, alım satım vergisi ve çarşı vergisi gibi yeni vergilerin vaz' edilmesi¹³⁶ de ilk üç temel etken olarak sayılabilecek unsurlardır.

İngiltere'de,1215 yılında Kral John ile soylular arasında imzalanan Magna Charta (Büyük Sözleşme), Fransa'ya karşı kaybedilen savaşlar ve savaşı finanse

¹³¹ Bahçe, *Vergi Tarihinin Kökenleri*, 141.

¹³² Bahçe, *Vergi Tarihinin Kökenleri*, 229.

¹³³ Alexander A Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2016), 189.

¹³⁴ Timothy E. Gregory, *Bizans Tarihi*, Trc. Esra Ermert (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010), 146.

¹³⁵ Nahide Bozkurt, *Abbasiler- İslam Tarihi*, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 28-36.

¹³⁶ Bozkurt, *Abbasiler*, 233.

etmek için uygulanan ağır vergilere karşı soyluların krala isyan etmeleri ve sonucunda kralın yetki kısıtlamasını ve baronların onayı olmadan yeni vergiler koyamayacağını kabul ettiği sözleşmedir.¹³⁷

Osmanlılarda halka ağır gelen vergiler yüzünden değişik vergi isyanları olmuştur. Bunlardan örnek olarak üzerinde durulması gereken en önemlilerinden ikisi Celali ve Patrona Halil İsyanlarıdır.

Celali İsyanlarını başlangıçta mezhep farklılığı (Şiilik taraftarlığı) ve siyasi tutumun etkisini küçümsemeden idareye karşı bir vergi isyanları zinciri olarak görmek mümkündür Kanuni'nin son zamanlarından itibaren taşrada bozulmalar, yöneticilerin halka kötü davranması, devlet görevlilerinin baskıları, görevlerin parayla alınıp satılması, iltizam usulünün yaygınlaşması ve bu yönetici sınıfının ve mültezimlerin kısa sürede "salgunlar" salarak fazla vergi ve mal toplamaya çalışması, keşifler vb. sebeplerle zenginliği artan Avrupa ülkeleri karşısında, Osmanlı iktisadi hayatının daha da bozulması Celali İsyanının yaygınlaşmasının en önemli sebeplerinden biridir.¹³⁸

Dirlik düzeninin bozulması devlet eliyle züüf akçanın tedavüle sokulması, arka arkaya gelen savaşlarla masraflar artarken vergi gelirlerinin azalması ve yeni vergiler konulması, vergi tahsilâtlarının vergi memurlarından mültezimlere devredilmesi, mültezimlerin silahlı adamlarının köylüye baskı yaparak zulme başlamaları bu isyanları yaygınlaştırmış ve sürekli hale getirmiştir.¹³⁹

Lale Devrini sona erdiren Patrona Halil İsyanı,(1730) birçok siyasi, sosyal, dini ve iktisadi gelişmeye ve olumsuzluklara karşı bir tepkidir.¹⁴⁰ Bunlar arasında aşırı vergiler de önemli bir yer tutmaktadır. Toprak düzeni bozulmuştu, aşar ve ağnam vergileri mültezimle toplanıyordu. Genç nüfusun azalması ve çiftin bozulmasıyla, kalan çiftçiye ve esnafa yeni vergiler yüklenmişti ve halk buna Bid'at Vergisi diyordu.¹⁴¹ Patronanın, bu isyanı başlatma nedenlerinin sadece haksız vergiler

¹³⁷ Magna Charta, (Büyük Sözleşme), (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2007), 7-12; Ana Britannica, Ana Yayıncılık, İstanbul,1989, *Magna Charta maddesi*, 152-154.

¹³⁸ Mücteba İlgürel, "Celali İsyanları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 253, 255.

¹³⁹ Hüseyin Perviz Pur, *Osmanlıda Vergi İsyanları*, (İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2015), 143.

¹⁴⁰ Abdulkadir Özcan, "Patrona İsyanı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34: 189.

¹⁴¹ Pur, *Osmanlıda Vergi İsyanları*, 150.

olduğunu ve malikâne usulünün kaldırılmasını talep ettiklerini ifade etmesi üzerine, arazi üzerinden alınan yüksek ve bid'at vergiler I. Mahmud tarafından kaldırılmıştır.¹⁴²

Sonuç olarak vergi isyanları insanlık tarihinde ve Emevilerden itibaren İslam tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Başlangıçta adil vergiler, bir takım ihtiyaçlar ve israflar sonunda oran, miktar ve çeşit olarak haksız vergilere dönüşebilmekte, halkla yönetim karşı karşıya kalmaktadır. Bu yüzden mahza ibadet olan zekâtın vergilerle aynı kategoriye tabi tutulmaması gerektiğini düşünmekteyiz.

1.10. Modern Devlet ve Vergi

Türkçeye Arapçadan devlet ya da dület'ten geçen bir kelime olan devlet, sözlükte “değişmek, bir halden başka bir hale dönmek, nöbetleşe birbiri ardınca gelmek, dolaşmak, üstün gelmek, zafer kazanmak” anlamlarına gelir.¹⁴³Bazı dilciler devleti“savaş”, dületi ise “mal” ile ilgili durumları anlatmak üzere kullanır ve “ilki, zaferin taraflar arasında el değiştirmesine, diğeri ise servet ve zenginliğin elden ele dolaşımına” işaret etmektedir.¹⁴⁴

Batı dillerinde bugünkü anlamda devlet kelimesinin karşılığı olarak kullanılan ve Latince status'dan türeyen İngilizce state, Fransızca etat, Almanca staat ve İtalyanca stato/statis kelimelerinin “hal”, “durum” “vaziyet” gibi anlamlara geldiği bilinmektedir.¹⁴⁵

Siyaset felsefesi açısından bakıldığında, Platon'dan Hegel'e çok farklı devlet tanımları yapılmıştır. Platon devleti idealize edip insan ruhunun ideal bir biçimde ortaya çıkışı, Aristo siyasî bir hayvan olan insanların tabii olarak oluşturduğu organik bütünlük, Hobbes doğal haldeyken kaotik ve birbirlerinin kurdu olan insanların düzenin ve güvenliğin sağlanması karşılığında inşa ettikleri ortak bir canavar (leviathan) olarak tanımlarlar. Locke ve Rousseau “toplumsal sözleşme” fikrini ön plana çıkarırken birincisi devleti toplumsal amaçları gerçekleştirmek için bir araç; ikincisi ise ortak toplumsal iradeyi temsil eden siyasi bir yapı olarak görür. Hegel'e

¹⁴² Pur, *Osmanlıda Vergi İsyamları*, 192.

¹⁴³ Ahmet Davutoğlu, "Devlet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*(İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9: 234.

¹⁴⁴ Davutoğlu, *Devlet*, 9: 234.

¹⁴⁵ Davutoğlu, *Devlet*, 9: 234.

göre devlet bir araç değil kendisi bizatihi bir amaç, Tanrı'nın yeryüzündeki yürüyüşü ya da mutlak tinin mükemmel, soyut ve aşkın bir temsilidir.¹⁴⁶

Bu noktada özellikle modern devlet anlayışına geçişi temsil eden bir isim olan Machiavelli, Prince adlı eserinde *statis* kelimesini kavramsallaştırarak, bilinen şekliyle Batılı literatürde ilk defa modern bir içerikle kullanmış ve “*İnsanlar üzerinde emretme yetkisine sahip olan veya olmuş olan bütün hâkimiyetler, devlet (statis) ismini alırlar ve bu devletler ya cumhuriyettir, ya da krallıktır*”¹⁴⁷ diyerek kavramı tanımlamıştır. Burada esas vurgunun emretme yetkisi ve hâkimiyet kavramı üzerinde olduğu dikkat çekicidir.

Yukarda kısaca devlet anlayışlarını zikrettiğimiz Platon ve Aristo devlet yerine polis (şehir) kavramını kullanırlar. Romalılar *statis* yerine *civitas*'ı (site, şehir) ya da *respublica*'yı (cumhura ait) tercih ederler. Orta çağda *emperium* (hükümdar), *regnum* (krallık), *populus* (halk), *genes* (kavim), *terra* veya *land* (ülke) gibi kavramları daha çok tercih ederler.¹⁴⁸

Mali açıdan bakıldığında modern devleti tanımlayan en önemli özelliklerden biri onun bir vergi devleti olduğudur. Devleti düzeni sürdürebilmek için meşru şiddet kullanma tekeli elinde bulunduran politik bir organizasyon olarak gören Max Weber, modern devletin rasyonel ve otonom bir bürokratik yapı ile mücessem hale geldiğinin, bir devletin ayakta kalabilmesi için öncelikle bu yapıyı destekleyecek yerleşik ve sürdürülebilir bir vergi sistemine sahip olması gerektiğinin altını çizmektedir.¹⁴⁹

Mali Sosyoloji olarak adlandırılabilir bir bakış açısı ile konuya eğilen Joseph A. Schumpeterise sosyal, politik veya ekonomik gelişmelerin arka planını anlamak için bir devletin vergi ve harcama politikalarını takip etmenin en önemli yol olduğunu söylemiş; modern devletin de, feodalite sonrası gittikçe artan savaş (saldırı, işgal ve savunma) maliyetlerini karşılamak için yürürlüğe konulan vergi politikalarının kral ya da prensten bağımsız olarak gelişen bürokrasinin bir ürünü

¹⁴⁶ Davutoğlu, *Devlet*, 9: 234, 235; Andrew Heywood, *Siyaset*, Trc. Kollektif, (Ankara: Adres Yay, 2017), 88-112; Alev Özkazanç, "Devletin Örgütlenmesi", *Siyaset: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler*, Editör: Yüksel Taşkın, (İstanbul: İletişim, 2014), 139-144.

¹⁴⁷ Kemal Gözler, *Devletin Genel Teorisi*, (Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 2007), 8-9.

¹⁴⁸ Gözler, *Devletin Genel Teorisi*, 7-8.

¹⁴⁹ Max Weber, *Bureaucracy*, H.H. Gerthand Wright Mills (ed.), *From Max Weber: Essays in Sociology*, (New York: Oxford University Press, 1958), 208.

olduğunu ifade etmiştir. Avusturya örneğinde, Schumpeter'in ulaştığı sonuç, gittikçe artan savaş maliyetlerinin modern varlık olarak vergi devletini tüm kural ve kurumlarıyla ortaya çıkardığıdır.¹⁵⁰

Charles Tilly'den Michael Mann'e kadar pek çok çağdaş politik düşünür ve akademisyen devlet fikri ile savaş ve vergi arasındaki bu bağlantıya daha geniş bir perspektiften dikkat çekmişlerdir. Mann tarihsel olarak devletin hayatta kalması ile profesyonel bir ordu ve bu orduyu her anlamda besleyebilecek bir kaynağa sahip olma arasında doğrudan bir ilişki bulunduğunu, yaşayan devletlerin ise askeri rekabeti etkili ve verimli bir vergi sistemi ile sürdürebilen devletler olduğunu ifade etmektedir.¹⁵¹ Bu konuda daha kesin ve net görüşler ortaya koyan Tilly'ye göre modern Batılı devletin gelişiminde savaş devleti, devlet de savaşı yaratmıştır. Savaş ise hiç şüphesiz daha çok vergi demektir. Bir savaş makinesi olarak etkili bir ulusal ordu inşası, halktan toplanan vergiler, tekâlif-i milli veya zorla el konan mallar (müsadere) gibi yollarla oluşturulan kaynaklarla mümkün olmuştur.¹⁵²

Vergiler devlete kaynak sağlama ve savaşların finansmanı konusunda en çok ve en yaygın olarak başvurulan yollardan biridir. Günümüzde normal olarak kabul edilen Batı Avrupa'daki pek çok vergi, savaş gibi olağanüstü şartlarda geçici veya acil olarak koyulmuş vergi ve harçlardan evirilerek günümüze kadar gelmiş ve nerdeyse itirazsız bir biçimde halen varlıklarını koruyan vergilere dönüşmüştür. Gelir vergisi İngiltere'de savaş zamanında geçici olarak konulan bir vergi olarak ortaya çıkmış; bugün en liberal ekonomilerde bile özünde itiraz edilemeyen bir vergi türüne dönüşmüştür.¹⁵³

Savaşlarla modern devletlerin doğuşu arasındaki ilişkiye tarihsel olarak baktığımızda da savaşların kitlesel, sürekli ve gittikçe artan ve gelişen teknolojik donanımlarla masraflı bir hal alması; pre-modern devletlerde sınırlı ve istisnai bir kaynak olarak görülen vergiyi, modern devletin temel gelirlerini oluşturan bir kalem

¹⁵⁰ Joseph A. Schumpeter, "The Crisis of the Tax State", Richard A. Swedberg (ed.), *Joseph A. Schumpeter: The Economics and Sociology of Capitalism*, (Princeton: Princeton University Press, 1991), 105.

¹⁵¹ Michael Mann, *State and Society: 1130–1815: An Analysis of English State Finances*, *Political Power and Social Theory* 1, 1980, 165–208.

¹⁵² Charles Tilly, *Reflections on the History of European State-Making*, Tilly (ed.), *The Formation of National States in Western Europe*, (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1975), 42-73.

¹⁵³ Christopher Pierson, *The Modern State*, (London: Routledge, 2004), 24-26.

haline gelmesi açısından gerekli, devletin bekası açısından zorunlu kılmıştır. Tilly ve Mann gibi uzmanların analizlerine dayanarak Pierson tarihsel olarak, savaş, devlet ve vergi arasındaki ilişkinin simbiyotik (birbirini besleyen, ortak beslenen) ve fasit bir daire oluşturduğunu düşünür ve bunu da basitçe şöyle özetlemeye çalışır: Proto-devletler de savaşıyorlardı. Fakat savaş maliyetli bir işti ve bunun için sistemli ve sürekli bir kaynağa ihtiyaç duyuyorlardı. Başarılı bir devlet için bu kaynakları toplayacak daha büyük bir devlet aygıtına ihtiyaç vardır.¹⁵⁴Daha büyük devlet aygıtı daha çok kaynağa ihtiyaç duymaktadır. Daha çok kaynak daha çok vergi demektir. Her bir savaş da bu kısır döngünün yeni baştan başlaması anlamına geliyordu; ancak modern devletin doğuşuyla at başı gelişen düzenli ve profesyonel ordular daha yeni, daha büyük, daha sürekli kaynak ve örgütlenmeyi icbar etmiştir.

Modern devletin başlangıç tarihi kabul edilen 1648 Westphalia Barış Anlaşması sonrası yaşanan gelişmelerle devletler arasındaki savaşlar daha sistematik, daha kitlesel, daha yıkıcı olacak, ulusal düzeyde örgütlenmiş düzenli ve sürekli orduların kurulması ve bunların donatılmasıyla, ulusalcı ve hatta ırkçı ideolojilerle beslenen modern devletler, insanlık tarihinin görmediği iki büyük savaşla yirminci yüzyılı kana bulayacaklardır. Bu iki dünya savaşının arkasında ise teknolojik gelişmeyi kullanan, savaş sanayisi güçlü ve Darwinist ideolojilere yaslanan emperyalist devletlerin rekabetçi ve çatışmacı politikaları yatmaktadır.

Savaş sonrası dünyada ortaya çıkan güvenlik ve savunma harcamalarına ilişkin ulusal bütçelerde yer alan oranlarda bir önceki yüzyıla göre kısmi bir düşüş görülse de bu oldukça yanıltıcıdır. Bu tür analizler, her iki savaşın ortaya koyduğu yıkımların ve sonrasında da yeniden imar faaliyetlerinin hala süregelen maliyetlerini hesaba katmamaktadırlar ve bu maliyetler hala bugünkü vergilerle ödenmektedir.

Sadece tarihi olarak değil aslında yaşadığımız dünya şartlarında da güçlü devletlerin varlıkları onların savaş kapasiteleri ile bu kapasiteyi rekabetçi bir ortamda sürdürebilecek kaynaklara sahip olmasına bağlıdır. Bu kaynaklar aslında temelde neredeyse tamamen vergilerle toplanmaktadır ve günümüzün askeri anlamda güçlü devletleri de rasyonel ve katlanabilir vergi politikaları güçlü olan devletlerden oluşmaktadır.

---

¹⁵⁴Pierson, *The Modern State*, 24.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında devletlerin gittikçe artan kaynak ihtiyacını sadece savunma ve güvenlik politikaları veya askeri harcamalarla irtibatlı görmek çok da doğru olmayacaktır. Bu noktada bir-kaç önemli gelişmenin de altını çizmek gerekir:

1. Öncelikle modern devletler pre-modern devletlerle kıyaslanamayacak kadar büyük, yaygın ve kapsamlı birer organizasyon haline gelmişlerdir. Bu yapının kurumsal, teknik ve insani alt yapısının da çok büyük kaynaklara ihtiyaç duyduğu izahı varestedir. Pre-modern devletler dar ve sınırlı sayıda yapı ve kaynaklarla varlıklarını sürdürürken modern devletler büyük ve yaygın örgütsel yapılar olarak karşımıza çıkmakta; örgütlerin örgütü olarak işlev görmektedir.

2. Devletler bir yandan güvenlik, savunma ve adalet gibi klasik fonksiyonları daha etkin yerine getirmeye çalışırken öte yandan da sosyal devlet anlayışının bir uzantısı olarak vatandaşlarının eğitim, kültür, sağlık, sosyal güvenlik ve sosyal yardım ihtiyaçlarını da karşılamaya çalışmaktadırlar. Özellikle eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik harcamaları pek çok liberal devlet açısından askeri harcamaların önüne geçen kalemleri oluşturmakta ve bütçelerinde büyük oranlara ulaşan kaynak ihtiyacını doğurmaktadır.

3. Devletlerin kamu harcamaları sadece bunlarla da sınırlı değildir. Yine özellikle ikinci dünya savaşı sonrası ortaya çıkan kalkınmacı anlayış devleti doğrudan ya da dolaylı bir biçimde yatırımlar yapan ya da onları destekleyen yapılar haline dönüştürmüştür; bu da devletin harcamalarını yükselten ve dolayısıyla vergi toplama ihtiyacını artıran ek bir unsur haline gelmiştir.

4. Modern devletlerin alt yapı yatırımları ve bu alt yapı yatırımlarındaki çeşitlenmeyi ve yükselen maliyetleri, vergiyi modern devletin can damarları haline getiren ve bu yapıyı sürdüren bir başka ana kalem olarak burada zikretmek gerekir.

5. İletişim, bilişim ve ulaşım teknolojileri ile şekillenen küreselleşme olgusunun sadece vergi ve devlet ilişkilerini değil bizzat vergi ve devlet kavramlarını da derinden etkileyeceğini söylemek için kehanete ihtiyaç yoktur. Ancak bu etkinin yönünün ne olacağı, özellikle devletler açısından nasıl sonuçlanacağı konusu henüz bir netlik kazanmış değildir. 1990'lı yıllarda yükselişe geçen devletin aleyhine küreselleşme sürecinin 2000'li yıllardan sonra tersine döndüğü; küreselleşmenin itici güçlerinin devletin pozisyonunu daha da

kuvvetlendirdiği anlaşılmaktadır. Tarihsel anlamda daha güçlü devletin daha çok vergi toplayan devlet demek olduğu artık bilinen bir konudur. Bu bağlamda mesela küresel ticaret henüz devleti aşan vergisiz bir ticaret alanı veya küresel vergiler yaratabilmiş değildir. Tam tersine küreselleşme devletler için yeni vergi alanları yaratmış, devlet aygıtının yeni araçlar ve kaynaklarla daha da güçlenmesine yol açmış görünmektedir.

Sonuç olarak modern devlet; askeri harcamaları, devasa bayındırlık ve altyapı yatırımları ve ciddi refah ve sosyal güvenlik harcamalarıyla vergi çeşitlerini ve oranlarını durmadan arttırmakta ve vatandaşının özgürlük alanını daraltmaktadır. Bu sebeple klasik devlette vergi ile zekât arasında bir ayırımın ve ayrı bütçelerde izlenmesi gerektiği yolundaki düşüncemiz, modern devlette vergi ve zekât ilişkisi bakımından öncelikle geçerlidir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ZEKÂT KAVRAMI ve ZEKÂTIN TARİHİ GELİŞİMİ

Bu bölümde Hz. Peygamber Hulefa-i Raşidin'in uygulaması çerçevesinde zekât ve benzer kavramlar ile zekâtla ilgili tarihi süreç incelenerek zekâtın mahiyeti açıklanacaktır.

2.1. Zekât ve İlgili Kavramlar

Zekât kelimesini incelemeye başlarken, "sadaka, infak, ihsan ve berr" kelimelerini de dikkate almamız, bütün bu kelimeler arasındaki ilişkiden bahsetmemiz faydalı olacaktır.

Bu kelimelerin en kapsamlısı olan "berr", iman, ibadet ve ahlaka dair bütün iyilikleri ifade eden bir terim olup, Kur'an-ı Kerim'de her türlü iyilik, ihsan, itaat, doğruluk, günahsızlık gibi anlamlarda kullanılmıştır.¹⁵⁵

لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ
وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى
الزَّكَاةَ وَالْمُؤْتُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ
الْمُتَّقُونَ

*"Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz erdemlilik değildir. Asıl erdemli kişi Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitaba ve peygamberlere iman eden; sevdiği maldan yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan; namazı kılıp zekâtı verendir. Böyleleri anlaşma yaptıklarında sözlerini tutarlar; darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanında sabrederler. İşte doğru olanlar bunlardır ve işte takvâ sahipleri bunlardır"*¹⁵⁶ ayetinde "berr" kavramı tarif edilmektedir.

Buna göre iman esasları, namaz ve zekât ibadetlerini yerine getirme, sayılan sınıflara Allah için yardımda bulunma, antlaşmalara riayet etme ile sıkıntı, hastalık ve savaş zorluklarına karşı sabretme berr'in cüzleri olarak sayılmış olup, berr, bütün

¹⁵⁵ Ali Toksarı, "Berr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6: 204.

¹⁵⁶ Bakara, 2: 177

bunların sonunda meydana gelen iyilik meyvesidir.¹⁵⁷ Dolayısıyla birr, zekât ve sadakadan daha kapsamlı, maddi şeylerle ve vermekle sınırlı olmayan iman esasları ve ibadetten, sabır ve antlaşmalara riayete kadar çok kapsamlı bir kavramdır.

İhsan ise sözlükte güzel olmak manasına gelen hüsn kökünden türetilmiş olup, (başkasına) iyilik etmek ve bir şeyi iyi ve güzel yapmak demektir.¹⁵⁸ Ayrıca genel olarak ihsan iyilik ve lütufta bulunmak, bir işi en güzel şekilde yapmak, Allah'a ihlasla kulluk etmek manalarına kullanılan bir terimdir.¹⁵⁹ Nitekim Cibril Hadisinde; "İhsan Allah'ı görür gibi ibadet etmendir, çünkü sen onu görmesen de o seni görmektedir"¹⁶⁰ buyrulmakta, Allah'a karşı ihlas ve bağlılık vurgulanmaktadır.

Râğıb el-İsfahânî'ye göre ihsanın birinci anlamı sahip olunan nimetlerden başkasına ihsan etmek, ikinci anlamı ise yaptığı işi ihsan üzere yapmak, yani (bilinmesi gereken şeyi) güzel bir biçimde bilmek, (yapılması gereken işi) güzel bir biçimde yapmaktır. Kur'an'daki;

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ

تَذَكَّرُونَ

"Muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı, akrabaya karşı cömert olmayı emreder; hayâsızlığı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar. İşte Allah, aklınızı başınıza alınız diye size böyle öğüt veriyor"¹⁶¹ ayetine göre ihsan adaletten üstündür. Çünkü adalet kişinin birebir, yükümlülüğünü yerine getirip hakkını almasıyken, ihsan gerekenden daha fazla verip, hakkından daha azını almasıdır.¹⁶² İhsan da birr gibi hatta birr'den daha soyut bir iyiliktir ve daha çok ihlasla ilgilidir. Birr'de zekâtı vermek ve belli sınıflara maldan harcamak da öngörülmüşken, İhsan'da yine başkasına verme boyutu olmakla birlikte ne mal tasrihi ne de verilecek zümrelerin sayılması söz konusudur.

¹⁵⁷ Toksarı, *Birr*, 6: 204.

¹⁵⁸ Mütercim Asım Efendi, *el- Okyanusu'l-Basîf fî Tercemeti'l-Kamûsi'l-Muhîd*, 1272, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2014, VI, 5324.

¹⁵⁹ Mustafa Çağrı, "İhsan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 544.

¹⁶⁰ Buhari, *İman*, 37; Müslim, *İman*, 1.

¹⁶¹ Nahl, 16: 90

¹⁶² Rağıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredat fî Ğâribi'l- Kur'an*, (İnan: Defter ü Neşri'l- Kitâb, 1404), 119.

İnfak, sözlükte tükenmek, bitmek, yok olmak, tamamlanmak, azalmak manasındaki nefk kökünden türetilmiş olup, bir adamın malını tüketip fakir olması, yoksul düşmek, bitirmek, yok etmek gibi manalara gelirse de daha çok para veya malı elden çıkarmak anlamına gelmektedir.¹⁶³ Terim olarak kişinin, Allah'ın rızasını kazanmak maksadıyla, kendi servetinden ihtiyaç sahiplerine harcama yapmasıdır. Ayrıca farz olan zekâtı ve gönüllü verilen sadakayı da içermektedir. Daha sonra ıstılaha dönüşen nafaka ise harcanarak tüketilen, infak edilen şeyin adıdır.¹⁶⁴ Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette infak kelimesi geçmekte ve mü'minler Allah yolunda infak etmeye hem teşvik edilmekte¹⁶⁵ hem de uyarılmaktadır.¹⁶⁶ Ayrıca yine ayetlerde infak ve birr arasındaki ilişkiye değinilmiş ve birr infakın sonucu, meyvesi¹⁶⁷ olarak tarif edilerek, infak edilecek kişi ve yerler sayılmış,¹⁶⁸ infakın çerçevesi ayetlerle çizilmiştir.

Sadaka ise sözlükte bir söz veya haberin gerçek olması, gerçeği söylemek gibi anlamlara gelen *sıdk* kökünden türemiş olup çoğulu *sadakattir*. Sıdk ayrıca kizb'in zıddı olup Türkçe'de gerçek ve yalan gibidir. Yine aynı kökten sadaka, birini tasdik etmek, sözünü (doğru) kabul etmek, *gerçeği söyledi* demek anlamlarına gelirken, تصدق ise sadaka vermek, tasadduk etmek manasındadır.¹⁶⁹

Terim olarak sadaka; insanın Allah'a yaklaşmak ve onun rızasını kazanmak için malından çıkarıp verdiği gönüllü ve dinen zorunlu aynî veya para cinsinden maddi yardımları ifade eder.¹⁷⁰ Sadaka kelimesi temelde isteğe bağlı olanla ilgili, zekât ise vacip olanla ilgili kullanılır.¹⁷¹ Ayrıca riyadan arınmış ve ihlâs üzerine,

¹⁶³ İsfahânî, *Müfredât*, 502; İbn Manzur, Cemaleddin Muhammed, *Lisânu'l-Arab*, z-k-y maddesi (Beyrut: Darü's-Sâdır, 1990), 10: 357, 358; Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhît*, 5: 4175, Mustafa Çağrıncı, "İnfak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 22: 289.

¹⁶⁴ Çağrıncı, *İnfak*, DİA, 22: 289; İsfahânî, *Müfredât*, 502.

¹⁶⁵ Bakara, 2: 3 ve 195.

¹⁶⁶ Bakara, 2: 254;

¹⁶⁷ Âli İmran, 3: 92.

¹⁶⁸ Bakara, 2: 215.

¹⁶⁹ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, 10: 193, 197; Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhît*, 5: 4063; Ali Duman, "Sadaka", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 383.

¹⁷⁰ İsfahânî, *Müfredât*, 278; Duman, 'Sadaka', 35: 383.

¹⁷¹ İsfahânî, *Müfredât*, 278

kişinin sırf Allah rızası için malından muhtaç kimselere temlik edilmek üzere ayırdığı zekât gibi mallar olup; vacip olanına zekât, tatavvu olanına sadaka denir.¹⁷²

Zekât kelimesi sözlükte زكى fiilinden türemiş bir mastar olup, hepsi de ayet ve hadislerde kullanılan taharet, (temizlik), nema (artma, çoğalma), bereket ve medih (övgü) manalarına gelmektedir. Ayrıca neşv ü nema bulmak anlamında olup nimetlenmek, bir kimsenin ehl-i salâh olması, saffet, her nesnenin halis ve pakizesi anlamlarında da kullanılmaktadır. مالهركي malından zekâtını eda etti demek olup, tezkiye bundan türemiştir. Zekât, temizlemek için malın bir kısmını elden çıkarmaktır. تزكي ise تصدق anlamında kullanılmıştır.¹⁷³

Rağıb el-İsfahânî ise zekât kelimesinin hem dünyevî hem de uhrevî hususlar dikkate alınarak kullanıldığını, Allah Teâlâ'nın bereketinden hâsıl olan artış, temiz manasına da geldiğini ve bundan hareketle insanların Allah'ın hakkından fakirlere çıkarıp verdikleri şeye de zekât dendiğini ifade etmektedir. Buna zekât denmesinin sebebinin ise ya bereket beklentisi ya da nefsin tezkiyesidir ki her iki mana da zekâta mündemiç olup, zekât veren dünyada övülecek vasıflara sahip olurken Ahirette de ecir ve sevaplara ulaşır.¹⁷⁴

Serahsî ise zekâtın sözlükte artma ve çoğalma anlamına geldiğini, zekâta bu ismin veriliş nedeninin, onun dünyada verilen kısmın yerini başkalarının almasıyla çoğalıp artmasından ve ahirette ise sevaba vesile olmasından kaynaklandığını ifade etmekte ve *“Siz hayra ne harcarsanız Allah onun yerine başkasını verir”*¹⁷⁵ ayetini delil göstermektedir. Zekât aynı zamanda temizlik anlamına da gelmekte olup, bunun delili de *“temizlenen şüphesiz”* قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى delilidir.

¹⁷² Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhîd*, 5: 4065.

¹⁷³ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, 14: 358-359; Ebu Nasr İsmail Hammâd el-Cevherî, *el-Sihah Tacü'l-Lügati ve Sihahu'l-Arabiyyeti*, (Kahire: Daru'l-Hadis, 2009), 494; LuvisMa'luf, *el-Müncidfi'l-Lügat ve'l-A'lam*, (Beyrut, Daru'l-Maşrık, 2007), 303; Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 1: 51.

¹⁷⁴ İsfahânî, *Müfredat*, 213.

¹⁷⁵ Sebe, 34/39.

*kurtulmuştur*¹⁷⁶ ayetidir. Bu yüzden sahibini günahlardan temizlemesi nedeniyle farz olarak ifa edilen mali ibadete zekât denilmiştir.¹⁷⁷

Zekât terim olarak ise Kuran’da belirtilen sınıflara sarf edilmek üzere, dinen zengin sayılan Müslümanların malından alınan belli bir payı ifade eder. Örfte bu payın maldan çıkarılması işlemine de zekât denir.

Mavsilî: “*belli bir malın belli bir kısmını belli bir şahsa temlik etmektir*”¹⁷⁸ demektedir. Ancak bu tarif hem kapalı hem de bazı hususları kapsamamaktadır.

Merginânî’nin tarifi ise: “hür, akil-baliğ ve Müslüman olan kimse, eğer nisap miktarı mala tam olarak malik olur ve üzerinden bir yıl geçerse (o malın) zekâtı (o kişiye) vacip (yani farz) olur” şeklindedir.

İbn Hümam ise zekâtın lügat ve ıstılah manasını uzunca verdikten sonra müslüman, hür baliğ, akil ve borçlu olmaması gibi şartlar taşıması gerektiğini ifade etmiş, Bâbertî ise bunlara nisap miktarı malın, üzerinden bir yıl geçmiş olması şartını da eklemiştir.¹⁷⁹

Halebî, Nesefî’nin daha kapsamlı bir tarifine yer vererek “Zekât, şer’an belli bir malın bir miktarının sağlayacağı bütün menfaatleri sahibinden kesecek şekilde, Haşimi ve Haşimi kölesi/azatlısı olmayan Müslüman bir fakire Allah Teâlâ için temlik etmektir” demektedir, ayrıca Şerhi Mecmau’l-Enhur’da ise bu tabirler tek tek izah edilmektedir.¹⁸⁰

İbn Abidin “bir malın şeriat tarafından tayin edilen bir cüz’ünü müslüman fakat Haşimi veya onun bir mevlası olmayan bir fakire Allah için temlik ederek o maldan her istifade alakasını kesmektir” şeklinde tarif etmiştir.¹⁸¹

Sadaka kelimesi de terim olarak zekâtla eş anlamlıdır. İslâm maliye hukukunun erken dönem müelliflerinden Ebu Ubeyd Kasım b. Sellâm (ö. 224/838),

¹⁷⁶ A'lâ, 87/14.

¹⁷⁷ Serahsî, *Mebcut*, II, 220; Mavsilî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdud el- Hanefî (683/1284), *el-İhtiyar li Ta'lili'l-Muhtar*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2011, I, 99; İbn Hümam, Kemaleddin Muhammed b. Abdülvâhid el-Sivâsi, *Şerh-u Fethu'l-Kadiralâ el-Hidâye: Şerh-u Bidayeyeti'l-Mübtedî*, Beyrut: Daru'l- Fikr, ts., II, 153.

¹⁷⁸ Mavsilî, *İhtiyar*, I, 99.

¹⁷⁹ İbn Hümam, *Fethu'l-Kadîr*, II, 153.

¹⁸⁰ Abdurrahman b. Muhammed. Süleyman Gelibulî, , Şeyhizade Damat Efendi, *Mecmau'l Enhur fi Şerhi Mülteka'l-Ebhur*, 4 cilt (Beyrut: Daru'l- Kütübi'l- İlmiyye, 1998), 1: 284-285.

¹⁸¹ İbn Abidin, Muhammed Emin, *Haşiyetü Reddi'l- Muhtar*, 8 cilt (İstanbul, Kahraman Yayınları, 1984), 4: 5.

“Sadakaya gelince, sadaka Müslümanın altın, gümüş, deve, sığır, koyun, hububat, mahsul gibi mallarının zekâtıdır; bu zekât Allah’ın tayin ettiği sekiz zümreye verilir”¹⁸² demektedir.

Şafii fakihi Mâverdî, “Zekât da sadaka manasınadır, her ikisi de aynı şeye isim olarak verilmiştir. Zekât hakikaten ve hükmen çoğalma kabiliyeti olan, sahibi tarafından meşru yollardan kazanılan mallardan alınan ve lâyük olanlara bir yardım anlamı taşıyan farz ibadettir”¹⁸³

Bütün bu tariflerden ortaya çıkan sonuç, sadaka zekâtтан daha geniş bir anlama sahip olup, hem zekât ve fitre, hem de nafîle sadakalar için kullanılan bir kavramdır. Nitekim Kur’an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde geçen sadaka kelimesi, hem zorunlu olan zekât için, hem de nafîle olan sadakalar için kullanılmıştır. Dolayısıyla Tevbe suresi 60. ve 103. ayetlerde zekât için kullanılan sadaka terimi, fakirlere verilen ve mecburi olmayan sadaka manasına gelmez.¹⁸⁴

Dar manada ise sadaka, zorunlu olmayan nafîle sadakalar için kullanılmakta olup, bunun ne miktarı, ne ödeme zamanı belli edilmiştir. Ayrıca bu tür sadakaların ödenmesinde bir devlet müdahalesi olmayıp, kişi isteğine bağlı olarak doğrudan kendisi yapar. Kelime, Türkçede gönüllü bağışlar için kullanılmakta, hatta dilencilere verilen bozuk paralar manasına hapsedilmiş durumdadır.

Sadaka birr ve ihsana göre daha müşahhas ve maddi iyiliği ve yardımlaşmayı ifade etse de, din kardeşine selam vermesi, gülümsemesi, güler yüz göstermesi, güzel söz söylemesi, ailesine bakması, misafirine ikram etmesi, iyilikleri tavsiye edip kötülüklerle mücadele etmesi, ağaç dikmesi, yoldan bir engeli kaldırması gibi iyi davranışlar da sadaka olarak nitelendirilmiştir. Allah’ın rızasını kazanma amacıyla ihlâs ve samimiyetle yapılan bu tür davranışlarla da sevap kazanılacağı belirtilmiştir.¹⁸⁵

Sözlükte; durmak, durdurmak, alıkoymak anlamındaki *vakıf* kelimesi terim olarak bir malın maliki tarafından, dini, ictimaî ve hayrî bir gayeye ebediyen tahsisi

¹⁸² Ebu Ubeyd, *Kitabu'l-Emval*, 24.

¹⁸³ Mâverdî, *el Ahkamu's-Sultaniye*, 218; Mehmet Erkal, “Zekât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul, TDV Yayınları, 2013), 44: 208.

¹⁸⁴ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, 3: 19, 20.

¹⁸⁵ Duman, ‘*Sadaka*’, 35: 384.

manasına gelmektedir.¹⁸⁶ İslam medeniyeti bir vakıf medeniyeti olup, ilk vakıf da Hz. Peygamber(sav)'in Hayber ve Fedek arazilerinden payına düşenin bir kısmını Müslümanlar yararına sadaka vermesidir.¹⁸⁷ Genel kabul gören ve İslam dünyasında, özellikle Osmanlı döneminde asırlarca uygulanan, Ebu Yusuf ve Muhammed'in görüşüne göre vakıf, menfaati insanlara ait olmak üzere ayn bir mülkü Allah'ın mülkü olarak temlik ve temellükten ebediyen alıkoymak şeklindeki tariftir.¹⁸⁸

Kur'an-ı Kerim'de doğrudan vakfı emreden veya vakıf kelimesi geçen bir ayet olmamakla birlikte, özellikle *لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ*

عَلِيمٌ

“Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça iyiye (birr’e) eremezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu hakkıyla bilir”¹⁸⁹ ayeti İslam âlimlerince vakıfla ilişkilendirilmiştir. Yine Hz. Peygamber'in tavsiye ve teşvikleriyle birçok sahabe arazilerini, hurma bahçelerini Allah için ümmete tasadduk etmiştir. Nitekim bu meyanda Hz. Ömer, Hayber ganimetlerinden sahip olduğu bir bahçeyi, Hz. Peygamberin “*Aslını elinde tut, gelirini tasadduk et*” şeklindeki tavsiyesine uyarak, satılmamak, hibe edilmemek ve miras kalmamak şartıyla ihtiyaç sahipleri için tasadduk etmiştir.¹⁹⁰

“*Sadaka ve sadaka-i cariye hadisleri İslam vakfının temellendirilmesinde ve gelişip yayılmasında büyük rol oynamıştır. İslam dünyasının her yanında bulunan ve İslam medeniyetinin nişanesi olan mescid ve camiler, mektep ve medreseler, imaret ve hanlari tekke, hankâh ve zaviyeler, kütüphaneler, misafirhaneler, hastaneler, çeşmeler ve sebiller, hamamlar, yollar ve köprüler, kervansaraylar vb. eseler sundukları hizmetlerle birlikte hayrat kavramının tezahürleridir.*”¹⁹¹

¹⁸⁶ Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 2012), 42: 475.

¹⁸⁷ Buhari, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahîh-i Buhârî*, (Riyad: Daru's-Selam, 2000), *Vesayâ*, 1; Ebu Davud, (Riyad: Daru's-Selam, 2000), *Harac*, 19.

¹⁸⁸ Serahsî, *Mebhut*, XII, 46.

¹⁸⁹ Âli İmran, 3/92.

¹⁹⁰ Buhari, *Vesayâ*, 22, 28-29.

¹⁹¹ Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 2012), 42: 479.

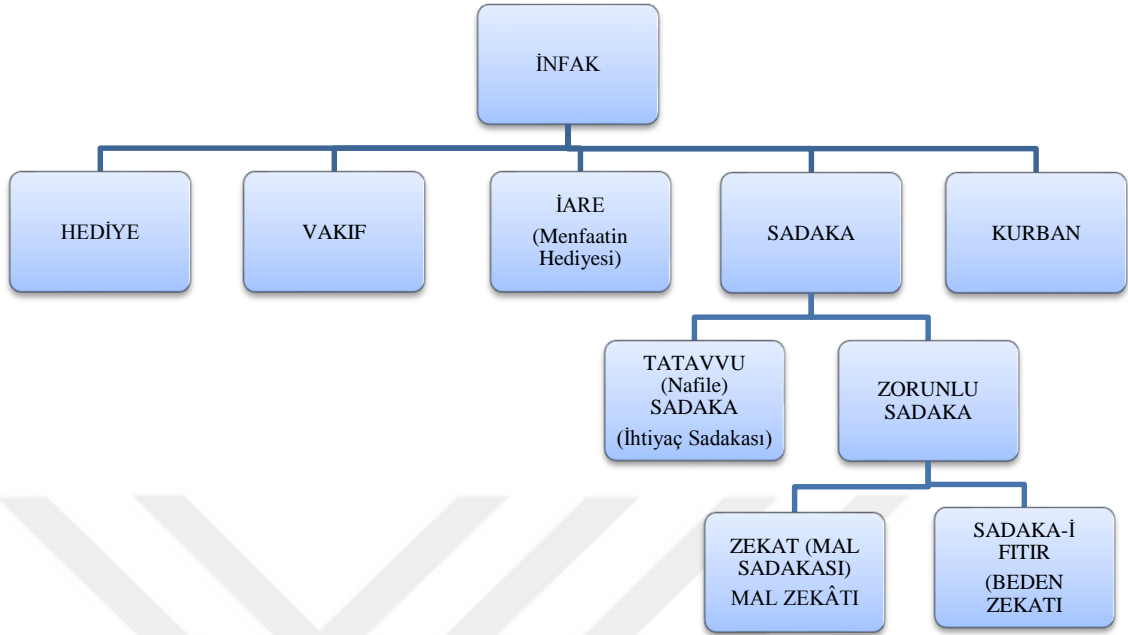
Ayrıca bu kapsamda “hakk”, “hakkun malum”, “karz” gibi kavramlar da bulunmakla birlikte, özellikle berr, ihsan, infak, sadaka, vakıf ve zekât kelimeleri üzerinden yapılan bir değerlendirmede; ihsan ve berr’in yakın anlamlar taşıdığını, ikisinin de infaktan daha geniş ve şümüllü olduğunu, ancak ihsanın berr’e göre daha mücerret olduğunu söyleyebiliriz. İnfakta da hem mücerret hem de malla ilgili (iman etmekten zekât ve sadaka vermeye kadar) müşahhas yön bulunmakta, dolayısıyla kapsamı berr ve ihsandan daha dar, sadakadan daha şümüllü olmaktadır. Sadaka ise infaktan daha dar kapsamlı, mala ilişkin yönü daha fazla ve açık, yani müşahhastır. Vakıf bütünüyle malla ilgili ve kapsamı çok dardır. İnfak ve sadakada gönüllü ve zorunlu yönü birlikteyken, vakıfta sadece gönüllülük vardır. Dolayısıyla sadaka ve vakıf, infakın altında yer almaktadır. Ayrıca kurban, hediye, iâre (kullanma hakkını verme) gibi diğer iyilikler de vakıf gibi infakın bir alt bölümü olmaktadır.

Sadaka ile zekât naslarda eşanlı olarak kullanılsa da sadakanın zekâttan daha şümüllü olduğu görülmektedir. Ayrıca sadakanın bir taraftan mali ve müşahhas boyutu varken, bir taraftan da selam vermek, tebessüm etmek gibi mücerret boyutu da vardır. Sadakanın hem zorunlu, hem de isteğe bağlı yönünü de ayrıca dikkate aldığımızda zekât, sadakanın bir alt bölümü olmaktadır.

Bu açıklamaları iki tabloda özetlemeye çalıştık. Birinci tablonun oluşturulmasında Akyüz’den yararlandık¹⁹² ve infakı en başa yerleştirerek bu kavramlar arasındaki ilişkiyi göstermeye çalıştık. İkinci tabloda ise bu kavramların değişik yönlerini karşılaştırmalı olarak göstermeye çalıştık.

---

¹⁹² Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, 3: 17, 20.

TERİMLER	MAHİYET	KAPSAM	MALLA İLGİSİ	ZORUNLULUK	MİKTAR, ORAN ve SÜRE	KESİNLİK
İHSAN	MÜCERRED	ÇOK GENİŞ	MAL UNSURU AZ	GÖNÜLLÜ	YOK	YOK
BİRR	MÜCERRED	ÇOK GENİŞ	MAL DA VAR	GÖNÜLLÜ	YOK	YOK
İNFAK	MÜCERRED MÜŞAHHAS YÖNÜ DE VAR	GENİŞ	MAL AĞIRLIKLIL	GÖNÜLLÜ AĞIRLIKLIL, ZORUNLU DA VAR	YOK	YOK
SADAKA	MÜŞAHHAS AĞIRLIKLIL	AZ GENİŞ	MAL DIŞI UNSURU VAR	ZORUNLU VE GÖNÜLLÜ	VAR KISMI, YOK KISMI VAR	YOK
ZAKÂT	MÜŞAHHAS	DAR	MALİ	ZORUNLU	VAR	VAR
VAKIF	MÜŞAHHAS	ÇOK DAR	DAR ve MALİ	GÖNÜLLÜ	YOK	VAR
VERGİ	MÜŞAHHAS	DAR	MALİ	ZORUNLU (CEBRİ VE ZECRİ)	VAR	VAR

KAYNAK: Yazar tarafından geliştirilmiştir.

* Vergi bunlardan tamamen ayrı olmakla birlikte bu tabloda vergiyi de göstermenin yararlı olacağını düşünülmüştür.

2.2. Zekâtın Hedefleri

Zekâtın en önemli hedefi, kişiye Allah'a kul olduğu şuurunu yerleştirmek, namazla birlikte zekâtın edasıyla Allah'ın rızasına kavuşmasını sağlamaktır. Bu yolda malla ilişkisini de Allah'ın emrettiği şekilde düzenlemek ve kendisi için bir fitne olan malla olan imtihanını kazanmaktır.

Zekâtın, fert açısından zekâtı veren ve alan yönünden, toplum açısından hedefleri olduğu gibi; ibadet ve ahlâk yönünden, iktisadi ve mali yönden ve sosyal yönden de amaçları ve hedefleri vardır

i. İbadet ve Ahlak Yönünden

Zekâtın gayesi, sadece malı toplayıp devlet hazinesini zenginleştirmek, yalnızca toplumdaki fakir ve miskinleri gözetmek, onların ihtiyaçlarını karşılamak değildir. “İslam’ın beş şartından biri olan namaz bedeni ibadetleri, zekât ise mali ibadetleri simgeler. Müslüman bu ibadeti Allah’ın emrine uyarak, O’nun rızasına kavuşmayı dileyerek gönül hoşnutluğu ve halis bir niyetle yerine getirmelidir. Çünkü ancak bu şekilde eda edilen zekât Allah katında kabul görebilir. Zekât vermeyen bir zengin, Allah’ın geniş rahmetine, Allah ve Resulünün dostluğuna hak kazanamaz.”¹⁹³

Zekât, veren açısından malla ilişkisini Allah’ın rızasına uygun şekilde düzenlemek, malın emrine girmemek, malın Allah tarafından kendisine müsahhar kılınan bir araç olduğunun şuurunda olmaktır. Zekât mü’minin günahlarından temizlenmek (tathir) ve arınıp yücelmek (tezkiye) olup kurtulmak için kendi rızasıyla o dönemde Allah Resulüne, bugün ise zekât ehli kişiye temlik ettiği maldır. Allah’ın emrini yerine getirerek ve rızasını isteyerek müslümanın verdiği zekât, özellikle cimrilik olmak üzere, bütün günah ve pisliklerden kendisi için bir temizliktir. Çünkü cimrilik fert ve toplum için büyük ve tehlikeli bir afettir.¹⁹⁴ Onun için Allah kurtuluşa erenlerin nefsinin cimriliğinden kurtulanlar olduğunu beyan etmektedir.¹⁹⁵

¹⁹³ Heyet, İlmihal I, 2 cilt (Ankara, TDV Yayınları, 2007), 1: 423.

¹⁹⁴ Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 364,

¹⁹⁵ Haşr, 59: 9; Teğabün, 64: 16.

Zekât, zenginin nefsinde temizlik manasını gerçekleştirdiği gibi, onun mala boyun eğme ve bağımlılık zilletinden, paraya kulluk ve teslimiyet bedbahtlığından kurtuluşunu da sağlamaktadır.¹⁹⁶

Zekât zengin için aynı zamanda infak, cömertlik ve başkasına vermek konusunda bir eğitim olup birr'e ulaşma vasıtasıdır. Zekât cimrilik hastalığını tedavi eden ve cömertlik hasletiyle kuşanan zenginin şahsiyetini olgunlaştıran ve geliştiren, kalbi dünya sevgisinden arındıran bir ilaç, Allah'ın verdiği zenginlik nimetine karşı şükür, dolayısıyla Allah'ın sevdiği ve razı olduğu ahlakla ahlaklanmaktır.

Zekât, alan açısından da bir rahmet ve kurtuluştur. Müşahhas manada bile, köle için kölelikten kurtuluş ve hürriyetine kavuşma, borçlu için borçtan kurtulma, fakir ve miskin için ihtiyacın giderilmesi ve fakirlikten kurtulmadır. Haset, kıskançlık ve kin gütme gibi yine nefsi hastalıklardan temizlenmedir. Cimrilik ile haset, zengin ile fakirin karşılıklı hastalıkları olup, zekât bunun tedavisidir. Zenginin bolluk ve nimet içinde yüzerken, kendisinin ihtiyaçlarını bile karşılayamadığını gören fakir, zenginlere ve topluma karşı bir nefret ve düşmanlık beslemeye başlar. Kalbi haset, kin ve düşmanlıkla dolu olan kişi iyi bir kul ve toplumun iyi ve sağlıklı bir üyesi olamayacaktır. Çünkü haset, kin ve kıskançlık kişinin maddi ve ruhi yapısını yıkan bir afet ve felaket, psikolojik bir hastalıktır.¹⁹⁷ Karnını doyurmadan, ihtiyaçlarını gidermeden kalbi kin ve hasetle dolu olan fakire nasihat etmek retorikten öte gitmez. Onun için namaz kulu ayakta tutar, ruhunu doyurur; zekât ise toplumu ayakta tutar, karnını doyurur, böylece ferdin psikolojisi düzelir, sosyal barış gerçekleşir. “Zekât sayesinde zenginle fakir arasında saygı, sevgi ve güven oluşur.”¹⁹⁸

Fakir ve miskini, işsiz ve güçsüzü gözetmek, borçlu ve yolda kalmışa sahipsiz olmadığını göstermek, köleleri hürriyetine kavuşturarak mal statüsünden o toplumun tabii bir üyesine dönüştürmek, insanların kardeş olduğunu ve zenginin ihtiyaç sahibi kardeşine “hakkun malum”u vermesini temin etmek için İslam zekâtı farz

¹⁹⁶ Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 365.

¹⁹⁷ Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 385

¹⁹⁸ Heyet, *İlmihal I*, 1: 425.

kılmıştır.¹⁹⁹ Zengin malında başta fakir olmak üzere belli sınıfların bilinen hakları olduğundan bu hak verilmedikçe mal temizlenmiş olmaz.²⁰⁰

Sonuç olarak ahlaki temizlik yönünden zekât; hırsı, tamahı ve zenginlerin hak yedikleri düşüncesini yok eder. Zenginleri fakirlik probleminin çözümünde sorumlu tutar. Dolayısıyla zekâtın asıl hikmeti, nefsin cimrilik, pintilik, ihtiras, bencillik, mal düşkünlüğü, katı yüreklilik ve fakirlerin hakkını yemek gibi kötü huylardan arınması, fakir için de kin, nefret, kıskançlık ve düşmanlıktan kalbinin temizlenmesi ve bereketin hasıl olmasıdır.²⁰¹

ii. İktisadi ve Mali Yönden

Zekât, iktisadi bakımdan malların kenze/tekelleşmeye dönüşmesine izin vermez. Kur'an'da altın ve gümüşün yığılıp, servetin durağan hale gelmesi kınanmış ve biriktirilen servetlerin azap sebebi olacağı²⁰² belirtilerek, malların sadece zenginler arasında dolaşan bir devlet ve nimet olmaması gerektiği²⁰³ vurgulanmıştır. Malın ve servetin azalmaması için zengin onu çalıştırmak, yatırım ve üretime dönüştürmek zorundadır; böylece, hem kazancından zekâtını ödesin, hem de zenginliği artsın. Toplumda ise, üretim artışı ve bolluk, refah olsun, tam istihdam gerçekleşsin, zenginlerle fakirler arasında sosyal barış sağlansın.

Zekâtın verilmesiyle şeklen azalsa bile malın temizlenerek arttığını, servetin üretime katılması sebebiyle milli gelirin artarak refahın yaygınlaştığını, en önemlisi de Allah katında sevabının kat kat arttığını; ancak şeklen artar gibi gözükürken faizin Allah katında artmadığını²⁰⁴ ifade etmektedir. Faiz özellikle toplumun alt kesimleri için bir yıkım olmakta, uzun dönemde üretimi de engelleyen bir maliyete dönüşmektedir. Zekât, sarf yerleri belli ve sabit olduğu için ekonomide gelir dağılımına etki eden, daha adil bir gelir bölüşümünü sağlayan bir özelliğe de sahiptir.

Yine günümüzde devlet bütçeleri ve harcamaları içinde önemli bir yer tutan sosyal güvenlik ve yardım kalemi, zorla ve zorunlu olarak alınan vergilerle

¹⁹⁹ Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 386.

²⁰⁰ Heyet, *İlmihal I*, 1: 424.

²⁰¹ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, 3: 26-27

²⁰² Tevbe, 9: 34-35

²⁰³ Haşr, 59: 7.

²⁰⁴ Rum, 30: 39.

karşılanmak yerine, gönülden bir ibadet şuuru ve niyetiyle zorunlu olarak zekât kurumuna verilmesi ve kurum tarafından sarf yerine dağıtılması durumunda, hem toplum zekât ibadetini yerine getirmiş olacak hem de gelir dağılımının düzelmesinde ve sosyal barışın sağlanmasında katkısı olacaktır.

Sonuç olarak zekât, serveti daha az ellerde toplanma temayülünün şerrinden kurtararak, zenginlerin elinden mallarının fazlalığının bir kısmını alır ve onun hayatın ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla sayıca çok olan fakirlerin eline verir.²⁰⁵ Böylece hem zengin ve fakir arasındaki ekonomik düzey farkının uçuruma dönüşmesi, yani zenginin daha zengin, fakirin daha fakir olması engellenir.²⁰⁶ Zekât emri aynı zamanda mü'minlerin bu farzı yerine getirebilmek için zekât mükellefi olmalarını, yani meşru yoldan zengin olarak zekât vermelerini teşvik etmektedir.

iii. Sosyal Yönden

Zekâtın gaye ve hedefleri arasında sosyal refah önemli bir yer tutmaktadır. Sosyal güvenliğin sağlanması, sosyal yardımların dağıtılması noktasında zekât bir sosyal sigorta fonksiyonu icra etmektedir.

Namaz ve oruç, ferdi gelişme ve yükselişe, zekât ise adıyla örtüşecek şekilde kişiyi nefsi hastalıklarından ve kötü huylardan kurtarmanın yanında, toplumsal bünyeye girmiş zararlı unsurlardan arındırmaya, sosyal yapının sağlıklı bir şekilde büyüyüp gelişmesine hizmet etmektedir. Zekâtın bir ibadet oluşunun anlamı burada gerçekleşiyor; Adaleti sağlamaya yönelik toplumsal bir ibadet olan namazın ferdi ahlakı, zekâtın ise toplumsal ahlakı gerçekleştirmeye dönük oluşu, bu iki temel ibadetin Kur'an'da çoğu yerde birlikte zikredilmesini daha bir anlamlı kılmaktadır.²⁰⁷ Dolayısıyla namaz, zengin yoksul bütün toplumun eşitliği ve kardeşliği duygusunu geliştirirken; zekât, zenginlerde fakirlerin geçiminden ve ihtiyaçlarının temininden sorumlu oldukları fikrini uyandırır. Eğer zengin, fakirliği yok etmek, sosyal adaleti ve sosyal barışı sağlamak için zekâtını vermiyorsa, namazın öğrettiği ahlaki ve sosyal değerlere nüfuz edememiş demektir.²⁰⁸

²⁰⁵ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, 3: 27.

²⁰⁶ Heyet, *İlmihal I*, 1: 419.

²⁰⁷ Heyet, *İlmihal I*, 1: 421.

²⁰⁸ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, 3: 30.

Zekâtın sosyal yardımlaşma, dayanışma, güvenlik yönünü ifade için Muhammed Ebu Zehra'dan, Mustafa Sibai'ye, Seyyid Kutup'tan Karadâvî'ye kadar birçok âlim müstakil eserler yazmışlardır. Zekât sosyal güvenlik ve sigortaya bire bir uymamakla birlikte sosyal güvenlik ve sigortadan yararlanma hakkı önceden ödenen primlerin karşılığı olduğu için, bu müesseseleri andıran yönleri fazladır ve toplumda asgari düzeyde bu kurumların fonksiyonunu icra etmektedir.

Ömer b. Abdülaziz'in zekâtın sarf edileceği yerlerin sünnette nasıl olduğunu sorması üzerine Zühri (v.124/742) zekâtın sekiz sınıfa dağıtılması gerektiğini yazdığı mektupta; müzmin hasta ve yatalaklara, yeryüzünde dolaşma ve rızık arama imkânına sahip olmayan sakatlara, dilenen ve yiyecek isteyen miskinlerle, kimsesi bulunmayan ve hapiste yatan müslümanlara, maaş ve ödenekleri bulunmadığı gibi insanlardan da yüzüzlük ederek istemeyen ve mescitlere gelen miskinlere, masiyet yolunda olmamak şartıyla borç altına girmiş ve dinine (veya borcuna) bağlılığında şüphe olmayan fakir borçlulara, barınacağı yeri olmayan yolculara da zekât verilebileceği görüşünü açıklamıştır.²⁰⁹ Buradan hareketle diyebiliriz ki, zekâtın sosyal dayanışma sistemi, muhtaç herkesi ve her sınıfı kapsayacak kadar geniştir.²¹⁰

Zekât toplumda adalet ve cömertlik ruhunun yayılmasını toplumun fertleri arasında karşılıklı sevgi, saygı ve güvenin sağlanmasını, kalplerde ülfetin yerleşmesini, mallarda bereketin çoğalıp, insanlar arasında zenginliğin ve refahın yaygınlaşmasını, bu zenginlikten toplumun alt sınıflarının da hak ettikleri payı alabilmesi için toplumsal dayanışmanın ve sosyal barışın gerçekleştirilmesini, yani sosyal adaleti hedeflemektedir.²¹¹ İslam, nasıl fitnenin ortadan kaldırılarak yeryüzünde barışın hâkim olmasını hedefliyorsa, zekât emri de toplumda sosyal adaletin ve barışın tesisini amaçlamaktadır. Nitekim bir sosyoloğumuz “Namaz kılan kişinin psikolojiye, zekât veren toplumun sosyolojiye ihtiyacı yoktur” demektedir.²¹²

²⁰⁹ Ebu Ubeyd, *Kitabu'l- Emval*, 528-530.

²¹⁰ Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 390.

²¹¹ Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, 3: 29

²¹² Ümit Meriç, 2. 11. 2019 tarih ve 13.39' daki teyit amaçlı WhatsApp mesajı.

2.3. Tarihi Süreç İçerisinde Zekât Uygulaması

Hz. Peygamber döneminde ekonomik faaliyetler, hayvancılık, tarım ve ticarete dayanıyordu. Zekâtın farz kılınmasıyla birlikte bu sıralama esas alınmış, hadislerde ve fıkıh kitaplarında da aynı sıralamayla önce hayvanlara ait zekât, sonra tarım ürünleri öşrü ve nihayet ticaret mallarının zekâtı belirlenmiştir. Hz. Peygamber devrinden Hulefa-i Raşidin döneminin sonuna kadarki süreci bir bütün kabul ederek ve Hz. Ömer'in uygulamalarını bu dönemin odağına yerleştirerek yapılacak bir analizde devletin gelir kaynakları aşağıdaki şekilde belirlenebilir:

A- Müslümanlardan Elde Edilen Gelirlerde Zekât Çeşitleri:

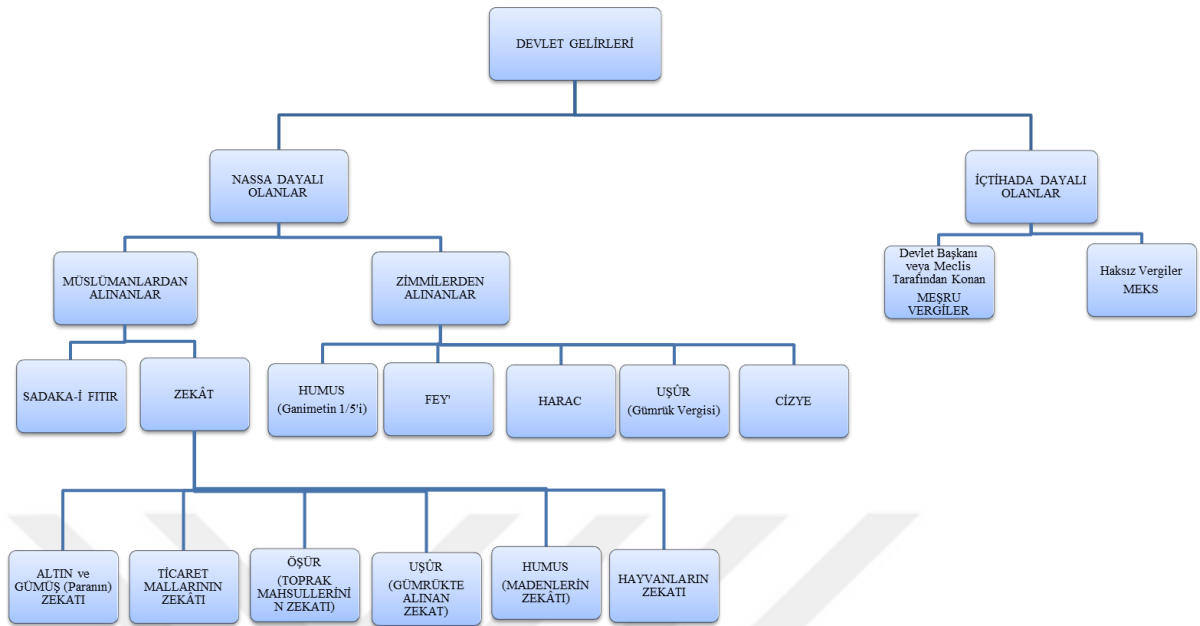
- 1- Hayvanların zekâtı
- 2- Ticari malların zekâtı
- 3- Altın ve gümüşün zekâtı
- 4- Toprak mahsullerinden alınan zekât: Öşür
- 5- Madenlerden alınan zekât: Humus
- 6- Gümrükte alınan zekât: Uşûr²¹³

Devletin Müslümanlardan elde ettiği gelirlerin mahiyetinde, nispet ve nisabında bazı tartışmalar olmakla birlikte genel kategorisi zekât olarak geçmektedir. Tezimizin konusu bu ihtilaflar olmadığı için gelecek bölümde zekâtın genel sunumu yapılacak, nispetin ayrıntılarına girilmeyerek önemli bazı hususlar vurgulanacak ve esas itibariyle zekâtla öşür arasındaki ilişki üzerinde durulacaktır. Ayrıca daha sonra açıklanacağı üzere gümrüklerde Müslümanlardan alınan gümrük zekâtı (uşûr) ve görevlisi (aşir) üzerinde de durulacaktır.

B- Gayrimüslimlerden Elde Edilen Gelirler:

- 1- Ganimetler (enfal)'in Humusu (1/5)
- 2- Fey'
- 3- Harac
- 4- Cizye
- 5- Uşûr (Gümrük Vergisi)

²¹³ Erkal, *İslam'ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları*, 6

İlk asırlardaki vergi-zekât ilişkisini tartışırken, bir inceliği göz önünde tutmakta fayda vardır. Hz. Peygamber ve Hulefa-i Raşidin devrinde, hatta Emevi ve Abbasi dönemlerinin büyük bir kısmında (ilk üç asırda) devlet Müslümanlardan zekât dışında bir şey almıyordu. Gerek ganimetlerden payına düşeni gazilere gerek fey ve harac ile cizyeden payına düşeni, Hz. Ebu Bekir eşitliğe riayet ederek, Hz. Ömer ise bir derecelendirme ile Müslümanlara atiyye olarak dağıtıyordu. Atiyye dağıtımını sırasında ise, ya kendi malının zekâtını ödemediyse atiyyeden mahsup ediyordu veya atiyyenin içinden zekâtı peşin olarak alıyordu.

Çünkü bu dönemin karakteristik özelliği daha Hz. Peygamber zamanında Arap yarımadasının neredeyse tamamının fethedilmesi ve Arap yarımadasında cizye ve harac uygulamasına izin verilmemesi ile bütün bölge Hz. Ebu Bekir zamanında Müslümanlaşmış, hatta Suriye (Bilad-ı Şam) ve Irak'ın bir kısmı, Hz. Ömer döneminde Suriye'nin kalanı, Kudüs, Mısır, İran'ın tamamı fethedilmiş, Hz. Osman zamanında da fetihler devam etmişti. Hz. Ali zamanında iç karışıklıklar yüzünden yeni fetihler olmasa bile, önceden fethedilen bölgelerin zenginlerinden alınan cizye ve harac gelirleri başta Medine olmak üzere yerleşik Müslümanlara atiyye olarak dağıtılmaya devam ediyor, Hz. Ömer'in uygulamaya koyduğu Divan kayıtları esas alınarak her Müslümana tahsisatı veriliyordu. Bazı sapmalarla birlikte Emeviler

dönemi ve Abbasilerin ilk dönemlerinde hem fetihler devam etmiş, hem de Müslümanlara fethedilen bölge gelirlerinden atıyye tahsisleri sürmüştür. Dolayısıyla bu dönemi değerlendirirken üç doğru tespiti aynı anda dikkate almak zorundayız:

- 1- Bu dönemde Müslümanlardan sadece zekât ve öşür alınırken, gayrimüslimlerden alınan harac ve cizye ana kalemleri olmaktadır.
- 2- Aynı dönemde zengin Müslümanlar zekâtlarını vermekte ancak devletten ganimet, fey' ve cizye ile harac gelirlerinden pay almaktadır. Gayrimüslimlerden güçleri oranına göre cizye mükellefi olanlarla, arazisi olup harac mükellefi olanlar, sadece yükümlülüklerini yerine getirmektedirler.
- 3- Hem Müslümanlardan alınan zekât hem zimmîlerden alınan cizye ve harac devletin görevlendirdiği amiller tarafından toplanmakta, divan defterlerine kayıtlı şahıslara devlet tarafından dağıtılmakta, (zekât sadece Kuran'da sayılan sekiz sınıfa dağıtırken), ayrıca ordunun diğer ihtiyaçları, imar faaliyetleri için harcamalar, sulama kanallarının tamir ve ıslahı, diğer devlet görevlilerinin maaşları, gayrimüslim vatandaşların yaşlı ve düşkünlerinin ihtiyaçları bu bütçeden karşılanmaktaydı.

Ayrıca burada iki hususu açıklığa kavuşturmak gerekiyor:

- 1- Herhangi bir şekilde harac arazisine sahip olan Müslüman da devlete bu araziden dolayı harac ödemekteydi. Bu, zekât gibi değil, devlet açısından harac geliri gibi umumi harcamaya müsaitti.
- 2- Özellikle Emeviler döneminde Müslüman olan zimmîlere (mevali) uygulanmaması gerektiği halde cizye uygulamaya devam edilmesi kural dışı bir sapmadır ve sonuçları da çok ağır olmuştur. Bölümünde ayrıntılı olarak ele aldığımız üzere, Abbasi ihtilalinin sebepleri ve başarıya ulaşmasındaki ilk üç amilden birisi mevaliye uygulanan kural dışı haksız vergilerdir.

Kur'an-ı Kerimde daha Mekke döneminde zekât namazla birlikte zikredilmiştir. Hz. İbrahim ve neslinden gelenlerden şu ifadelerle bahsedilmiştir:

وَجَعَلْنَاهُمْ أُمَّةً يَهْتَدُونَ بِأَمْرِنَا وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَإِقَامَ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءَ الزَّكَاةِ وَكَانُوا لَنَا عَابِدِينَ

“Onları emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren önderler yaptık ve kendilerine hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı, zekât vermeyi vahyettik. Onlar daima bize ibadet eden kimselerdi.”²¹⁴Hz. İsa ile ilgili olarak: وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنْتُ وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا

“Nerede olursam olayım O beni mübarek kıldı, yaşadığım sürece bana namazı ve zekâtı emretti”²¹⁵ ayetinden sonra aynı surede Hz. İsmail ile ilgili olarak şu ifadeler yer alır:

وَكَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ وَكَانَ عِنْدَ رَبِّهِ مَرْضِيًّا

“Kavmine namazı ve zekâtı emrederdi. Rabbi nezdinde de hoşnutluk kazanmış biriydi.”²¹⁶Bu ayetlerden hem Hz. Peygamberin Risalet’inden önce diğer peygamberlerin de namaz ve zekâtla mükellef kılındıkları, namazın yanında zekât ibadetinin de toplumlarına bir emir olarak tebliğ ettikleri anlaşılmakta hem de bir taraftan Müslümanların ibadet dünyasına zekât ıstılahı dâhil olmaktadır.

Böylece daha Mekke döneminde namazla zekât birlikte zikredilirken bunun onların temel vasıflarından olduğu يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ

“Onlar ki namazı kılarlar, zekâtı verirler ve kesin olarak Ahirete de inanırlar”²¹⁷ ayetiyle Müslümanlara hatırlatılıyordu. Yine başka bir ayette ise: وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ

“Onlar zekâtı verirler”²¹⁸ şeklinde kurtuluşa eren müminlerin vasıfları arasında sayılırken, وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ,

²¹⁴ Enbiya, 21: 73

²¹⁵ Meryem, 19: 31

²¹⁶ Meryem, 19: 55

²¹⁷ Naml, 27: 3.

²¹⁸ Mü’minun, 23: 4.

“Fakat şunlar öyle değil; Namazı kılanlar ki onlar namaza devam edenlerdir. Mallarında sail ve mahrum için belli bir hak tanıyanlar...”²¹⁹ayetlerinde de fakir ve mahrumlar için zenginlerin mallarında belli bir hakkın olduğu vurgulanmış, ayrıca bu hakkı tanıyıp riayet edenlerin de namaz kılanlar olduğu açıklanmıştır.

Zekât ıstılahı 8 tane Mekkî ayette geçmekte, aynı zamanda namazla birlikte zikredilerek şartları, oranı vs. belirtilmese de حق ve معلومحق ifadeleriyle imkânı olan müminlerin malları üzerinde mali bir mükellefiyet olarak alt kesimlerin hakkı olduğu vurgulanmakta, böylece Müslümanlar bu ibadetin ifasına alıştırmaktadır.²²⁰Erkal, mali konulara temas eden mezkûr ayetleri 3 ana grupta toplamış ve şu şekilde açıklamıştır; “Birinci grupta ele alabileceğimiz ayetlerde, öncelikle yetim ve miskinleri gözetmeyenlerin kötü akıbetleri tasvir edilmekte, sonra malını hayra sarf edenlerin mükâfatlandırılacağı, ateşten uzak tutulacağı, mali yardımlardan kaçınanların cezalandırılacağı bildirilmekte, daha sonra yoksulu doyurmaya başkalarını da teşvik etmek gerektiğine işaret etmektedir.

İkinci grupta toplayabileceğimiz ayetlerde, İslam öncesi durumlara temas edilmekte, yanlış uygulanan mali ödemeler gösterilerek bunların tenkidi yapılmakta, bu arada zekât adı altında mali mükellefiyetin önceki peygamberler tarafından da insanlara tebliğ edildiği hatırlatılmakta, esasen Allah’a iman edenlerin değişmeyen vasıflarından birinin zekât vermek olduğuna dikkat çekilmektedir.

Üçüncü gruba alabileceğimiz Mekkî ayetlerde ise müeyyide (yaptırım) unsuru daha açık bir şekilde ortaya konmaktadır. Bu bilhassa mali meselelere hak tabiri ile temas eden Mekkî ayetlerde görülmektedir.²²¹

Ancak bu ayetlerde hem de ma’rife olarak geçen, ancak açıkça bir zorunluluk içermeyen zekât, Medine’de farz kılınan ve mükellefi (borçlusu), hak sahibi (alacaklısı), mevzuu, nisabı, nispeti vs. Hz. Peygamber tarafından belirlenerek

²¹⁹ Mearic, 70: 23-25.

²²⁰ Mehmet Erkal, *Zekât, Bilgi ve Uygulama*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2008), 29.

²²¹ Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 29-30.

uygulanan, zekât amilleri tarafından Hz. Peygamber'in talimatıyla Müslümanlardan toplanan zekâtın olmadığı da açıktır.²²²

Her ne kadar Mekki surelerde zekât *حق* ve *مالحق* gibi kelimelerle bir mali ibadetten bahsedilse de zekât ve sadaka tabirleriyle Müslümanlara farz kılınması hicri 2.veya 3. yılda Medine döneminde gerçekleşmiştir.²²³ Artık zekât zorunlu, görevli memurlar vasıtasıyla tahsil edilen, mükellefi, mevzuu, nispeti, hak sahibi belli bir mali ibadet olmuştur.

Medine döneminde zekât kelimesi ayetlerde geçmekte, ayrıca infak kavramı da

الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ

“onlar gayba inanırlar, namazı kılarlar, kendilerine verdiğimiz mallardan Allah yolunda harcarlar”²²⁴ ve وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

“Allah yolunda harcayın, kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın”²²⁵ ayetleri başta olmak üzere birçok ayette tekrarlanmaktadır.

Yine:

يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِللَّذِينَ وَاللَّذِينَ وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَارثِ السَّبِيلِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ

“Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: Maldan harcadığımız şey, ebeveyn, yakınlar, yetimler, fakirler ve yolcular için olmalıdır”²²⁶ buyrulurken başka bir ayette infakın miktarı olarak el-afv (ihtiyaç fazlası) olarak tespit edilmektedir. Dolayısıyla infak, zekâtı ve sadakayı da içine alan ve bazen zorunluluk ifade eden bir kavram olarak “ihsan” ve “birr” gibi gönüllü ödemeler ve

²²² Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 29.

²²³ Erkal, *İslam'ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları*, 57.

²²⁴ Bakara, 2: 3.

²²⁵ Bakara, 2: 195.

²²⁶ Bakara, 2: 215.

iyiliklerden ayrılmış olup zekât ve sadaka kelimeleri bazı ayetlerde eş anlamlı olarak kullanılmıştır.²²⁷

Hicretin ilk iki yılında nazil olan Bakara suresinde olup zekât ıstılah manasıyla yer almıştır. İsrail oğullarından bahsederek: وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعِ الرَّكَعِينَ “namazı kılın, zekâtı verin ve rükû edenlerle beraber rükû edin”²²⁸, yine وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ “namazı kılın, zekâtı verin”²²⁹ ayetleriyle namazla birlikte zekât da emredilmiştir.

Medine döneminde zekât mütekâmil hale gelmiş olup, zekât ve sadaka kavramları bu sürede eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Nitekim Erkal da sadaka ve çoğulu olan sadakât ıstılahının Bakara Suresinin 263, 264, 271 ve 276. ayetlerinde mali mükellefiyetler manasında geçtiğini ve zekâtın müradifi olduğunu belirtmektedir.²³⁰

Tevbe Suresindeki;

حُدِّ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةٌ تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلَّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

“onların mallarından sadaka al, bununla onları günahlardan temizlersin, onları arıtip yüceltirsin. Ve onlar için dua et; çünkü senin duan onlar için sükûnettir (onları yatıştırır). Allah işitendir, bilendir”²³¹ ayetiyle, artık Hz. Peygambere zekâtı alması emredilmiş, O da devlet başkanı sıfatıyla zekâtı uygulamıştır. Nitekim Erkal da bu ayetle Hz. Peygamber’e ve ona niyabeten devlet başkanına zekât tahsil yetki ve sorumluluğu verildiğinin açık olduğunu ifade etmektedir.²³²

Daha önce Bakara suresinde zekât ve infak harcamalarının nerelere ve nasıl olacağı yönünde bazı açıklamalar varken, zekâtın harcama yerleri de net şekilde Tevbe suresiyle belirlenmiştir:

²²⁷ Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 31.

²²⁸ Bakara, 2: 43.

²²⁹ Bakara, 2: 83.

²³⁰ Erkal, *İslam’ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları*, 50.

²³¹ Tevbe, 9: 103.

²³² Erkal, *İslam’ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları*, 53.

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ
السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

“Sadakalar (zekâtlar) Allah’tan bir farz olarak ancak yoksullara, düşkünlere, zekât toplayan memurlara, gönülleri İslam’a ısındırılacak olanlara, (hürriyetini satın almaya çalışan) kölelere, borçlulara, Allah yolunda olana, yolda kalana mahsustur. Allah pekiyi bilendir, Hikmet sahibidir.”²³³ Dolayısıyla gerek tahsili cihetinden gerek harcama yerlerinin sarih bir şekilde belirlenmesiyle bu dönemde zekât konusunda devlet de devreye girmiştir. “Doğrudan Müminlere yapılan ‘zekât veriniz’ veya Hz. Peygamber’e hitaben ‘Onların mallarından sadaka al’ şeklinde varit olan hitaplarla, zekâtın cebrilik unsuru taşıyan ilâhî-dini bir mükellefiyet olduğu belirtilmiştir.”²³⁴

Zekâtın farziyeti Allah Teâlâ’nın emriyle sabit olup, nedeni (illet) ise; “Onların mallarından sadaka al” emrinde geçen maldır.²³⁵ Sünnette de zekât ile ilgili birçok hadis geçmektedir ki, bunların en başta geleni “İslam beş temel esas üzerine kurulmuştur; Allah’tan başka ilah olmadığına şahitlik etmek, namaz kılmak, zekât vermek, Ramazan orucunu tutmak, ona yol bulabilenlerin Kâbe’yi hacetmesidir”²³⁶ hadisidir. Yine Kur’an’da olduğu gibi burada da zekât namazın arkasından ve namazla beraber oruçtan önce zikredilmiştir.

Zekâtla ilgili hadislerin yine en önemlilerinden bir kısmı Hz. Peygamber’in Muaz b. Cebel’i Yemen’e amil olarak gönderirken verdiği talimatlardır. Burada ayrıntılı olarak zekâtın kimlerden alınıp kimlere dağıtılacağı, hangi mal ve ürünlerden alınıp nisabının ne olacağı ayrıntılı olarak belirlenmiştir. Buradaki en temel prensip şudur; “Onlara Allah’ın kendilerine, zenginlerinden alınıp, fakirlerine verilecek bir sadaka (zekât) farz kıldığını öğret.”²³⁷ Yine İbn Abbas’tan gelen rivayete göre Hz. Peygamber Muaz’a “seni Ehl i Kitap olan bir topluluğa gönderiyorum. Onları Allah’tan başka ilah yoktur davasına çağır. Senin yapacağın

²³³ Tevbe, 9: 60.

²³⁴ Erkal, *İslam’ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları*, 54.

²³⁵ Serahsî, *Mebcut*, 2: 221.

²³⁶ Buhari, *Sahih-i Buhârî*, İman, 1; Serahsî, *Mebcut*, 2: 221.

²³⁷ Buhari, *Zekât*, 62; Müslim, *Ebu’l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî Nisâburî (261/874)*, *es-Sahih*, Riyad, Daru’s-Selam, 2000, İman, 19; *Zekât*, 21; Nesâî, *Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, es-Sünen*, (Riyad, Daru’s-Selam, 2000), *Zekât*, 1.

bu çağrıyla kabul ederlerse her gün ve gecede beş vakit namazla mükellef olduklarını onlara bildir. Bu davetine icabet ederlerse onlara mallarının zekâtını ödemekle mükellef olduklarını bildir. Bunu da kabul ederlerse zekâtlarını al, ancak mallarının en güzelini almaktan sakın. Seni mazlumun bedduası konusunda uyarıyorum. Zira böylesi bedduayla Allah arsında perde yoktur.”²³⁸

Diğer dikkate alınması gereken husus ise Hz. Peygamber’in irtihaline yakın zekâtın nasıl uygulanacağına dair yazdığı talimatname olup, bunu valilere ve amillere gönderilmek üzere hazırlanmış, ancak irtihaliyle gönderilme fırsatı olmamıştır.

Söz konusu talimatnamenin vali ve amillere ulaşım, uygulamaya konması Hz. Ebu Bekir’in halifeliği döneminde olmuş, bu işin takibini ise Hz. Ömer yapmıştır. Hz. Ömer döneminde de zaman zaman talimatnameyi muhafaza eden kızı Hz. Hafsa’dan isteyip tekrar amillere tamim ettiği bilinmektedir.

Sonuç olarak ayetlerde kesin bir emir olarak geçen, Hz. Peygamber’in uygulamasıyla şekillenen zekât ve diğer devlet gelirleri, Hz. Ömer dönemindeki tatbikatlarla olgunlaşmış ve klasik fıkıh mekteplerinin dikkate alarak üzerine hüküm bina ettiği esaslar olmuştur.

Kur’an ve Sünnette zekât kavramına yapılan atıf sadece bu kelime ile sınırlı değildir. Mekke döneminde nazil olan ayetlerde inanç, temel ahlâkî değerler ve müşriklere karşı bilinç inşası konuları ağırlıklı olsa da kişinin sosyal sorumluluğu, çevresindeki yetim, yoksul ve ihtiyaç sahiplerine karşı duyarlı olması da değişik vesileyle işlenir.²³⁹ Medine döneminde inen ayetlerde iman, ibadet, ahlâk ve sosyo-ekonomik hayat arasındaki sıkı bağ ifade eden düzenlemeler daha dikkat çekicidir. Zekât bu ilişkilerin tam merkezinde yer almaktadır.

Kur’an ve Sünnette namazla zekâtın genelde birlikte zikredilmesi, iki temel ibadet arasında yakın bağ kadar namazın “şahsî-bedenî”, zekâtın da “içtimaî-malî” ibadetleri temsil etmesi ve dindarlığın kemalinin bu iki kanaldaki sorumlulukların ifasıyla gerçekleşeceği anlamını taşır. Nitekim Kur’an’ın ifadesine göre zekât verme mümin, takva ve ihsan sahibi iyi kimselerin özelliğindedir. Zekâtın Allah katında ve sosyal hayattaki değerini bilen ve kurtuluşa ermek isteyen müminler zekâtlarını

²³⁸ Ebu Ubeyd, *Kitabu'l-Emval*, 392.

²³⁹ Kalem, 68: 24; Müddessir, 74: 42-44; Duhâ, 93: 9-11; Mâûn, 107: 1-3.

verirler ve dünyada safa sürmek için değil zekât verebilmek için çalışıp zengin olmak isterler.²⁴⁰ Allah'ın dostluğu da ancak O'na inanmakla, namaz kılıp zekât vermekle kazanılır.²⁴¹

2.4. Zekâtın Farz Olmasının Şartları (Zekâtın Vücub Şartları)

Bir kimsenin zekâtla mükellef tutulabilmesi için gereken şartlar, zekâtın vücub şartları olarak ifade edilir. Bu şartların bir kısmı mükellefle, bir kısmı ise malla ilgilidir.²⁴²

2.4.1. Zekât Mükellefi İle İlgili Şartlar

Zekât, Kuran'da namazla birlikte anılan ibadetlerden ikinci temel rükün ve İslam'ın beş esasından üçüncüsüdür. Dolayısıyla namaz ve oruç mükellefiyetindeki şartlar, ilke olarak zekât için de aranır.²⁴³ Ancak zekâtın sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı da içeren mali bir ibadet olması ve üçüncü şahısların da haklarını ilgilendirmesinden dolayı, şartlardan Müslüman olmak üzerinde ittifak varken, akil, baliğ ve hür olmak mezhepler arasında tartışmalıdır.²⁴⁴

a. Müslüman Olmak:

Zekât zengin Müslümanlara farz olan bir ibadettir.²⁴⁵ Kuran'da “zekâtı veriniz” ve “namazı kılınız, zekâtı veriniz” emirleri Müslüman erkek ve kadınlara yönelik olup, hadislerde ve Hz. Peygamber'in uygulamasında zekâtın muhatabı ve mükellefi zengin mümin erkek ve kadınlar olmuştur.²⁴⁶ Kâsânî, kâfirlere ahirete tahakkuk eden hükümlerde bir yükümlülük olmadığını, zira zekâtın ibadet olduğunu, kâfirlerin şeriata (ibadetlere) muhatap olmadığını çünkü ibadete ehil olmak için ehliyet şartının İslam olduğunu, imanın asıl, ibadetlerin ona tabi olduğunu, iman ettikten sonra ibadetlerle yükümlü olduğunu belirtiyor.²⁴⁷ Kâfire zekât farz değildir,

²⁴⁰ Mü'minun, 23: 1-4.

²⁴¹ Maide 5: 55; Âraf 7: 156.

²⁴² Kâsânî, Ebu Bekir Alâüddin b. Mes'ûd, *Bedâi' u's-Sanâ'i fi Tertibi's-Şerâ'i*, 2. Baskı (Beirut: Dâru'l Kütübü'l- İlmiyye, 2003), 2: 377.

²⁴³ Erkal, Mehmet, *İlmihal, İman ve İbadetler, Zekât*, (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 1: 426.

²⁴⁴ İbn Rüşd, *Bidayetü'l Müctehid*, 542.

²⁴⁵ Hasan Maçın, *İslam Hukukunda Zekât Matrahları ve Vergi İlişkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (Konya, 2014), 5.

²⁴⁶ Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 45.

²⁴⁷ Kâsânî, *Bedâi' u's-Sanâ'i*, II, 377.

çünkü o dinin fûruatıyla değil, aslı olan imanla mükelleftir ve ondan istenen imandır.²⁴⁸

Nitekim Abdullah b. Abbas'tan gelen rivayette Hz. Peygamber Muaz b. Cebel'i Yemen'e (vali, kadı ve amil olarak) gönderirken, önce onları tevhide çağırmasını, kabul ederlerse beş vakit namaza ve arkasından zekâta çağırmasını tembihlemiştir.²⁴⁹

Müslüman olmayanlardan zekât adı altında cizye (vergi) alınan tek olay Beni Tağlib ile yapılan anlaşmadır. Suriye'de Bizans sınırında yaşayan Hıristiyan Arap bir kabile olan Beni Tağlib cizye karşılığı anlaşmak istemedi ve Fırat'ı geçerek Bizans'a iltihak etmek üzereydi.²⁵⁰ Bunun üzerine Ubade b. Numan (b. Zür'a) el- Tağlibi Hz. Ömer'le konuşarak, Beni Tağlib'in ziraat ve hayvancılıkla uğraşan, malları (zenginlikleri) olmayan ve cizye vermekten hoşlanmayan, Bizans sınırında ve savaşçı bir kabile olduğunu, kendi aleyhimize düşmanı onlarla güçlendirmemek gerektiğini anlatarak ikna etti²⁵¹ ve aşağıdaki şartlarla sulh yapıldı: "1. ...., 2. Mallarının zekâtını iki katına çıkarmak, 3. Zekâtın iki katına çıkarılmasına mukabil cizyeyi kaldırmak, 4. ...., 5. (Koyun sayısı) kırk başa baliğ olunca 120 başa baliğ oluncaya kadar, ondan iki baş koyun almak, ..., 11. Sulh gününde mevcut arazilerinden Müslümanlardan alınanın iki katını almak"²⁵² Ehl-i Kitap'ın hayvanları için zekât alınmaz, onlardan sadece cizye alınır. Ancak hayvancılıkla uğraşan Beni Tağlib Hıristiyanlarından zekâtın iki katı olarak (zekât adı altında) harac alınır.²⁵³ Hz. Ömer Beni Tağlib'den aldığı vergiyi diğer zimmîlerden alınan cizye olarak değil, iki kat arttırılmış zekât olarak kabul etti, zira o, Beni Tağlib'den gereken vergiyi aldığı takdirde cizye ismi yerine zekât demenin müslümanlara herhangi bir zarar vermeyeceğini biliyordu.²⁵⁴ Dolayısıyla bu vergi, anlaşmada her ne kadar zekât diye anılıyorsa da zekât olmayıp, Tevbe Suresi 60. ayetinde açıklanan 8 sınıfa harcanmayıp, cizye gelirlerine dâhil edilerek, cizyenin sarf yerlerine

²⁴⁸ İbn Abidin, *Haşiyetü Reddi'l- Muhtar*, 2: 259.

²⁴⁹ Buhari, *Kitabu'z- Zekât*, 1.

²⁵⁰ Ebu Ubeyd, *Kitabu'l-Emval*, 497-498.

²⁵¹ Ebu Yusuf, *Kitabu'l-Harac*, 74.

²⁵² Ebu Yusuf, *Kitabu'l-Harac*, 120, 282.

²⁵³ Ebu Ubeyd, *Kitabu'l-Emval*, 498; Yahya b. Adem, *Kitabu'l-Harac*, 75.

²⁵⁴ Ebu Ubeyd, *Kitabu'l-Emval*, 499.

harcanacaktır.²⁵⁵Ebu Yusuf'a göre Beni Tağlib'in hayvanlarından ve ticari işlerinden alınan vergilerin hepsi harac hükmündedir.²⁵⁶

Sonuç olarak Hanefilerin görüşü; Beni Tağlib'den alınan vergiler, cizyedir ve cizye fonuna konulur. Çünkü anlaşma yapıldığında Hz. Ömer onlara “siz istediğiniz adı koyun, bu cizyedir” demiştir. Zekât kendisiyle Allah'a yaklaşılacak bir ibadet olduğu için zekât olamaz. Oysa Tağlib'li iman sahibi olmadığı için ibadete ehil değildir.²⁵⁷

İbn Rüşd ise Beni Kelb (Sa'leb) Hıristiyanlarından Müslümanlardan alınan iki katı zekât alındığı rivayetinden dolayı bir ihtilaf olmakla birlikte, fakihlerin çoğu zimmilerin malına zekât düşmediği kanaatindedir.²⁵⁸ Karadâvî de Müslümanların, gayri müslime zekâtın farz olmadığına ittifak ettiklerini, zekâtın, İslam'ın rüknü temel bir ibadet olması hasebiyle Muaz hadisinde olduğu gibi önce iman geldiğini belirtmektedir.²⁵⁹

b. Akıllı ve Ergen Olmak (Reşit Olmak):

Fukaha arasında, “akıllı olmayan (deli) ve ergen olmayan (çocuk) zekât mükellefi midir” konusu tartışılmış ve ihtilafli konular arasında yer almıştır.

Bu konuda Hanefilerin görüşü, Hz. Ali ve Abdullah b. Abbas'ınkine uygun olarak çocuğa namaz farz oluncaya kadar zekâtın da farz olmayacağıdır. Yine aynı şekilde mecnunun malında da zekât gerekmez.²⁶⁰İbn Abidin de, zekâtın farz olması için akıl ve ergenliğin şart olduğunu, dolayısıyla deliye ve çocuğa zekâtın farz olmayacağını, zekâtın halis bir ibadet olmasından dolayı deli ve çocuğun bu ibadetin muhatabı ve mükellefi olmadığını açıklamaktadır.²⁶¹

İmam Şafii'ye göre çocuğa ve ma'tuha (akıllı olmayan), hür olmak ve mala mülkü tam olarak malik olmak kaydıyla zekât vaciptir. Bu yüzden Şafiilerde çocuğun malında zekât vaciptir (farzdır) ve zekâtı velisinin (çocuğun malından)

²⁵⁵ Ebu Ubeyd, *Kitabu'l-Emval*, 500.

²⁵⁶ Ebu Yusuf, *Kitabu'l-Harac*, 121.

²⁵⁷ Serahsî, *Mebcut*, 2: 178-179.

²⁵⁸ İbn Rüşd, *Bidayetü'l Müctehid*, 2: 226.

²⁵⁹ Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 1: 104.

²⁶⁰ Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâ'i*, 2: 378, 382.

²⁶¹ İbn Abidin, *Haşiyetü Reddi'l- Muhtar*, 2: 258.

ödemesi gerektiği İbn Ömer ve Hz. Aişe'nin görüşüdür.²⁶² Abdullah b. Mesud'un görüşü ise “yetimin malını hesapla, büyüdüğü zaman onun zimmetine geçen zekât miktarını bildir”²⁶³ Başka bir rivayette şu ilave vardır; “...dilerse malına terettüp eden zekâtı verir, dilerse vermez”²⁶⁴ şeklinde olup bu, zekâtın çocuğun malında farz olduğunu göstermekte yalnız velisi tarafından edası gerekmemektedir.²⁶⁵ İbrahim en-Nehai ve Sabi'ningörüşü ise “yetimin malına zekât düşmez” şeklindedir.²⁶⁶ Malik b. Enes ise hem yetimin (çocuk) hem de delinin (bunağın) malına zekât düşeceği görüşündeydi.²⁶⁷

Ebu Ubeyd'in bu konudaki görüşü, Hz. Peygamber, sahabe ve tabiinden gelen rivayetler ışığında çocuk ve delinin malına zekâtın vacip (farz) olduğudur.²⁶⁸

Özet olarak, ashaptan Hz. Ali, İbn Ömer, Cabir, Hz. Aişe ve fukahadan İmam Malik, Şafii, Sevri, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Rahuyye, Ebu Sevr ve Tabiin' den İbrahim en-Nehai, Hasan Basri ve Said b. Cübeyr çocuğun malına zekât düşmez görüşündedir. Başta İmam Ebu Hanife olmak üzere Hanefiler de toprak mahsulleri ile diğer mallar arasında ayırım yaparak birincisine (öşür mallarına) düşer diğer mallara düşmez görüşündedirler.²⁶⁹

a. Hür Olmak:

Ashaptan İbn Ömer ve Cabir ile fukahadan İmam Malik, Ahmed b. Hanbel ve Ebu Ubeyd, kölelerin malına zekât düşmeyeceği, İmam Şafii,²⁷⁰ Süfyan-ı Sevri vb. bazı âlimler de kölenin malına zekât düşer, fakat efendisi tarafından ödenmesi kanaatindedirler.²⁷¹

²⁶² Şafii, Muhammed b. İdris, *el-Kitabu'l-Ümm*, Mevsuatülmamu's- Şafii içinde, (Beyrut: Daru Kuteybe, 2003),

4: 95; Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâ'i*, 2: 379.

²⁶³ Ebu Ubeyd, *Kitabu'l-Emval*, 432; Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâ'i*, 2: 379.

²⁶⁴ Ebu Ubeyd, *Kitabu'l-Emval*, 431, no: 1316.

²⁶⁵ Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâ'i*, 2: 379.

²⁶⁶ Ebu Ubeyd, *Kitabu'l-Emval*, 432, no: 1321-1322

²⁶⁷ Ebu Ubeyd, *Kitabu'l-Emval*, 432, no: 1325

²⁶⁸ Ebu Ubeyd, *Kitabu'l-Emval*, 434.

²⁶⁹ İbn Rüşd, *Bidayetü'l Müctehid*, 225.

²⁷⁰ Şafii, *el-Kitabu'l-Ümm*, IV, 95.

²⁷¹ İbn Rüşd, *Bidayetü'l Müctehid*, 226

Hanefilere göre ise hürriyet şart olup, kölenin malına zekât düşmez. Köle Allah'ın "...ve fi'r-Rikâb.."272 ve "...köle özgür kılmakta"273 ayetlerine göre zekât alacak kişiler olup (mükatep) kölenin malı ve kazancında zekât yoktur.274 Çünkü kölenin mülkü yoktur, zira malın mülkü tam olması gerekir. Kölenin elinde mal bulursa bile kendine ait değildir.275

Günümüzde köleliğin kalkmış olması sebebiyle bir önemi kalmayan276 bu konudaki açıklamaları bu kadarla yeterli buluyoruz.

Bu bölüme ilişkin bir değerlendirme yaptığımızda, zekâtın mahiyeti konusunda Hanefilerle diğerleri arasında temel bir farklılık ortaya çıkmaktadır. Bu da zekât diğer ibadetler gibi kişiyi esas alan bir ibadet midir, yoksa malı esas alan bir mali mükellefiyet midir? "Yani bu ihtilafın sebebi şeriatın farz kıldığı zekât, namaz, oruç ve hac gibi bir ibadet midir, fakir ve miskinlerin zenginlerin malı üzerinde bir hakkı mıdır" noktasında düğümlenmektedir.277

İmam Şafii'nin ve diğer âlimlerin görüşü, zekâtın ibadet yönü olmakla birlikte esas olarak malla ilgili bir mükellefiyettir ve malın üzerinde fakirlerin, miskinlerin ve müstahak olan diğer kimselerin hakları vardır.278

Başta Ebu Hanife olmak üzere Hanefilerin görüşü ise, dinde asıl maksadın kulluk olduğu, zekâtın da İslam'ın temel şartlarından ve sırf bir ibadet olduğu, dolayısıyla şeriat nazarında mükellef olmayan çocuk, deli ve gayr-i müslimin malına da zekât gerekmediği şeklindedir.279

Ebu Hanife'nin öşürde akıllı ve ergen olmayı ve nisabı aramaması ayrı bir husus olup, öşürü arazi vergisine benzer kabul etmesinden dolayıdır.

2.4.2. Malla İlgili Şartlar

Kur'an-ı Kerim zekâtı emretmiş, zekâtın mücmel olarak bahsetmiş, detayları Hz. Peygamber açıklamış, uygulamasıyla da zekâta tabi malların özellikleri ortaya

²⁷²Tevbe, 9: 60.

²⁷³Bakara, 2: 177.

²⁷⁴Serahsî, *Mebcut*, 2: 164.

²⁷⁵Serahsî, *Mebcut*, 2: 164; Merginânî, Burhânuddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Ebû Bekir, *el- Hidaye Şerhu Bidayeti'l Mübtedi*, (Beyrut, ts), 1: 118; Mavsilî, *el-İhtiyar*, 1: 99; Gelibolulu, *Mecmau'l- Enhur fi Şerh-i Mülteka'l Ebhur*, 1: 275; İbn Abidin, *Haşiyetü Reddi'l- Muhtar*, 2: 259.

²⁷⁶Maçin, *İslam Hukukunda Zekât Matrahları ve Vergi İlişkisi*, 57.

²⁷⁷İbn Rüşd, *Bidayetü'l Müctehid*, 2: 225.

²⁷⁸Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 1: 120.

²⁷⁹Serahsî, *Mebcut*, 2: 162-163.

çıkıştır.²⁸⁰ Bunlar; tam mülkiyet, nema, havalânu'l-havl ve borç karşılığı olmamaktır.²⁸¹

Çoğulu emval olan mal insan tabiatının kendisine meylettiği ve hacet vakti için biriktirelebilen menkul ve gayrimenkul şeyler²⁸²ve insanlarca maddi bir değeri olan her bir nesne olup, menkul ve gayrimenkul, mütekavvim ve gayri mütekavvim, mislive kıyemi gibi kısımlara ayrılır.²⁸³Hanefilere göre malda iki temel özelliğin birleşmesi gerekir: Sahip (malik) olma ve kendisinden faydalanma.²⁸⁴

Hz. Peygamber çeşitli bölgelere zekât memurlarını göndermiş ve saime hayvanlardan, toprak mahsullerinden, ticaret mallarından ve altın-gümüşten amiller zekâtı tahsil etmiş, Müslümanlar da altın-gümüş ve ticaret malları da dâhil bütün mallarının zekâtını getirip gönüllü olarak görevlilere teslim etmişlerdir. Çünkü bunu itikatlarının bir gereği olarak görmüşlerdir.²⁸⁵ Hz. Ebu Bekir dönemindeki Ridde savaşları hariç,²⁸⁶ Hz. Ebu Bekir ve Ömer dönemindeki uygulama da bu şekilde olmuştur.²⁸⁷

Hz. Osman zamanında İslam Devletinin sınırları çok genişlemiş, devletin gelirleri ve Müslümanlara dağıtılan atiyyeler artmış, coğrafyanın genişlemesinden dolayı her şey için zekât memuru tayin etmek masraflı hale gelmiş, neticede bu ve benzeri sebepleri dikkate alarak ve ümmetin maslahatını gözeterek, Hz. Osman gümrüklerdeki âşâra uğrayanlar hariç, para (altın ve gümüş) ile ticaret malalarındaki zekâtı mükelleflerin, amillerin toplaması yerine bizzat kendilerinin ehil kimselere vermesi kararını almıştır. Sahabeden kimse de muhalefet etmemiştir.²⁸⁸

Hz. Osman'ın uygulamasından hareketle âlimler zahiri mal ve batni mal ayrımı yapmışlardır. Buna göre **zahiri mallar** (Emval-ı Zahire); saime hayvanlar,

²⁸⁰Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 50-51.

²⁸¹Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 51.

²⁸²Ali Himmet Berkî, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, (İstanbul: Hikmet yayınları, 1978), 31, md. 126.

²⁸³Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 340.

²⁸⁴ Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 51.

²⁸⁵ Ebu Ubeyd, *Kitabu'l-Emval*, 422, no: 1259, 525, no: 1823; Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 52.

²⁸⁶ Miras, Kamil, *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Şerhi*, (İstanbul: DİB Yayınları, 2018), 4: 298-301.

²⁸⁷ Ebu Ubeyd, *Kitabu'l-Emval*, 422.

²⁸⁸Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâ'i*, 2: 384; Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 52; Selçuk Mervan, *Zekâtın Modern Anlamda Kurumsallaşması ve Türkiye İçin Uygulanabilir Bir Model Önerisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, SAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 8Sakarya, 2016), 17.

toprak mahsulleri (ekinler, meyve-sebze) ve şehirlerarası nakledilerek gümrük (kontrol) noktalarından geçen ticari mallar ile madenler gibi gizlenmesi mümkün olmayan zekâta konu olan mallardır. **Bâtîni mallar** (Emval-ı Batine) ise sahiplerinin ikametgâhlarında veya ticarethanelerinde bulunan ve bu sebeple gizlenmesi mümkün olup, ancak sahiplerinin beyanı ile varlığı bilinen nakit (altın, gümüş, kâğıt para) ve gümrük noktasından geçmeyen ticaret mallarıdır.²⁸⁹

Serahsî 'ye göre emval-ı zahirede amilin zekâtı isteme hakkı vardır. Emval-ı batinede ise durum bunun aksine olup; ancak kişi yanında emvali batine cinsinden zekât mallarıyla zekât memuruna (gümrüğe) uğrarsa zekât memurunun zekâtı isteme hakkı vardır. Zaten tarihte de, zahiri mallarla gümrükten geçen ticaret mallarının zekâtı belli bir döneme kadar hep devlet görevlileri tarafından tahsil edilmiştir.²⁹⁰

a- **Tam Mülkiyet:**

Bir malın zekâta tabi olması için aranan şartlardan olan tam mülkiyetten kasıt, kişinin hem mala sahip olması hem de intifa hakkının, sahibinin tasarrufu, yetkisi ve kudreti dâhilinde olmasıdır.²⁹¹ Tam mülkiyet, sahibine, malında mutlak tasarruf yetkisi verir, sahibi onu kullanabilir, saklayabilir, tüketebilir ve onun gelirinden yararlanabilir.²⁹² Tam mülkiyet hem mala sahip olmak hem de elinde bulundurmaktır. Dolayısıyla mükatebin malı, kaybolmuş, denize düşmüş veya gasp edilmiş mal, tam mülkiyete konu mal sayılmaz.²⁹³ Buna göre, haram mallarda (gasp, hırsızlık, hile, rüşvet, faiz, karaborsacılık, halkın mallarını batıl yollarla alma gibi elde edilen mallar) tam mülkiyet gerçekleşmediği için zekât yoktur.²⁹⁴

Ayrıca belirli bir sahibi olmayan mal (devlet malları gibi), vakıf arazi ve malları, kişinin borcuna karşılık elindeki mevcut mallar²⁹⁵ ile mal-ı dımar (mülkiyeti bulunmakla beraber kendisine ulaşılamayan mal), yitirilen saime hayvan ve denize düşen ticaret malları²⁹⁶ için de zekât gerekmez.²⁹⁷

²⁸⁹ Serahsî, *Mebcut*, 2: 169-170; Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 53.

²⁹⁰ Ebu Ubeyd, *Kitabu'l-Emval*, 524, no: 1819-1822; *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 53.

²⁹¹ Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 53.

²⁹² Maçin, *İslam Hukukunda Zekât Matrahları ve Vergi İlişkisi*, 60.

²⁹³ İbn Abidin, *Haşiyetü Reddi'l-Muhtar*, 2: 259, 260, 263.

²⁹⁴ Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 1: 140.

²⁹⁵ Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 1: 139, 140, 143

²⁹⁶ Serahsî, *Mebcut*, 2: 171.

²⁹⁷ Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâ'i*, 2: 390.

b- Nema:

Bir malın zekâta tabi olması için gereken şartlardan biri de nemadır. Zira zekâtın manası da nemadır ve o da ancak nâmî/artmaya müsait mallardan husule gelir.²⁹⁸ Nema sözlükte; üremek, artmak, çoğalmak, ziyadeleşmek, bereketli olmak anlamlarına gelir.²⁹⁹ İstilah olarak ise “nema zekâta tabi olan malın, artan gelir ve kazanç sağlayan bir vasıfta olmasını ifade eder.³⁰⁰

İslam âlimleri, “Müslümanın atından ve kölesinden zekât yoktur”³⁰¹hadisini ve zekâta tabi tutulan mallarla ilgili Hz. Peygamberin uygulamasını esas alarak, zekâta konu malların nami (artıcı) olmasını şart koşmuşlardır.³⁰²Nami mallar iki kısma ayrılır: 1- Hakiki Nema: Bir malın hayvanlarda olduğu gibi doğurmakla (ki neslin, sütün ve yağın çoğalmasının sebebidir) veya diğer mallarda ticaretle (kazancın/karın sebebidir) artmasıdır.³⁰³ 2- Takdiri Nema: Bir malın altın-gümüş ve nukutta olduğu gibi kendisinde nema imkân ve potansiyelinin olmasıdır.³⁰⁴ Her türlü toprak mahsulleri ve hayvanlar kendileri aslen namidir. Altın, gümüş ve para, tedavül ve ticarete mübadele aracı olarak hükmen nami sayılmışlardır. Aynı şekilde ticaret malları da ticarete konu olarak kar sağlamaya, kazanç elde etmeye müsait olduğundan hükmen namîdirler.³⁰⁵

c. Havaic-i Asliye:

Sözlükte temel ihtiyaçlar anlamına gelmekte olup, İslam hukukunda terim olarak; zekât nisabının hesaplanmasında, zekâta tabi olmayan temel ihtiyaç maddelerini ifade etmekte olup daha çok Hanefî mezhebine mensup âlimler

²⁹⁸ Kâsânî, *Bedâi 'u's-Sanâ'i*, 2: 394.

²⁹⁹ Mehmet Erkal, “Nema”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 2006), 32: 549; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, ‘Nema’, 452.

³⁰⁰ Erkal, ‘Nema’, 32: 549.

³⁰¹ Buhari, *Zekât*, 45, 115.

³⁰² Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 1: 148; Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 59.

³⁰³ Kâsânî, *Bedâi 'u's-Sanâ'i*, 2: 394; İbn Abidin, *Haşiyetü Reddi'l- Muhtar*, 2: 263; Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 59.

³⁰⁴ İbn Abidin, *Haşiyetü Reddi'l- Muhtar*, 2: 263; Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 59; Maçın, *İslam Hukukunda Zekât Matrahları ve Vergi İlişkisi*, 61; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, *Nema maddesi*, 452.

³⁰⁵ Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 60.

tarafından ayrıntılı olarak üzerinde durulmuştur.³⁰⁶ Bu ise zekâtın devlet tarafından toplandığı devirlerde, Abbasilerden itibaren çoğu zaman devlet yönetiminde Hanefi mezhebinin hükümlerinin esas alınmasından kaynaklanmıştır.³⁰⁷ Diğer mezhepler zekâta konu malların özellikleri ile ilgili olarak, nisab, havalânu'l havl (yıllanma) ve hassaten nemayı yeterli bularak havaic-i asliyeden fazla olmayı bir şart olarak görmemişler,³⁰⁸ ancak Hanefiler malın artma özelliği yanında sahibinin zaruri ihtiyaçlarından fazla olmasını ilave bir şart olarak koşmuşlardır.³⁰⁹ Çünkü zenginlik ancak ihtiyaçlar karşılandıktan sonra başlayıp, gönül rızasıyla kişi ihtiyacını gördükten sonra verebilir. Muhtaç olan zengin sayılmayacağı gibi, temel ihtiyaçları için muhtaç olduğu malla da bolluk içinde olamaz. Çünkü bolluk temel ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra bir fazlalığa sahip olmayı gerektirir.³¹⁰ Kuran'daki;

وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ

“..sana iyilik yolunda ne harcayacaklarını sorarlar, ihtiyaç fazlasını de”³¹¹ ayetinin tefsirinde Hasan-ı Basri; “eğer fazladan değil de ihtiyaç olan maldan infak edilmesi durumunda) bu, malı zorla dağıtman sonra da oturup insanlardan dilenmendir” demiştir.³¹² Bu ayetteki ifadeden fakihler, infakın gönül hoşluğu ile olması için, kazandığınız meşru maldan kendinizin ve aile fertlerinizin temel ihtiyaçlarından fazla kısımdan infak ediniz anlamını çıkarmışlardır.³¹³

İbn Abbas başta olmak üzere birçok müfessir, “afv” kelimesini ailenin ihtiyacından arta kalan olarak tefsir etmişlerdir.³¹⁴ Kurtubî de afv’ı kalbe sıkıntı vermeden, gönül hoşluğuyla, kolaylıkla verilebilecek fazla mal olarak açıklayarak Kur’an’ın bu ifadesinin “ihtiyaçlarınızdan fazla olup, verdiğiniz takdirde kendinize

³⁰⁶ Orhan Çeker, ‘Havaic-i Asliye’, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16: 504.

³⁰⁷ Emrullah Dumlu, Ticaret Mallarının Zekâtı, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2012, 61.

³⁰⁸ Çeker, ‘Havaic-i Asliye’, 16: 506.

³⁰⁹ Kâsânî, Bedâiu’s-Sanâ’i, 2: 394; Merginânî, el- Hidaye, 1: 118; Mavsili, İhtiyar, 1: 99-100; Karadâvî, İslam Hukukunda Zekât, 1: 158; Çeker, Havaic-i Asliye, 16: 506.

³¹⁰ Kâsânî, Bedâi’u’s-Sanâ’i, 2: 494; Karadâvî, İslam Hukukunda Zekât, 1: 158.

³¹¹ Bakara, 2: 219.

³¹² İbn Kesir, İmâdüddînEbû’l- Fidâ İsmail b. Ömer, İbn-i Kesir Tefsiri Tercümesi, Trc.M. Beşir Eryarsoy, Dr. Savaş Kocabaş, 12 cilt, (İstanbul, Karınca & Polen Yayınları, 2010), 2: 144.

³¹³ Erkal, Zekât Bilgi ve Uygulama, 61.

³¹⁴ Çeker, Havaic-i Asliye, 16: 504.

eziyet etmiş ve bu yüzden fakir düşmüş olmayacağınız malı infak edin” anlamında olduğunu beyan etmiştir.³¹⁵

Yine Hz. Peygamber’in “*zekât ancak zenginlikten dolaydır*”³¹⁶ ve “*önce kendinden başla, kendine sadaka ver, eğer bir şey artarsa onu ailene, yine artarsa akrabana ver*”³¹⁷ gibi hadisler ve Hz. Peygamber’in birçok malda zekât nisabını belirleyerek, nisabın altında kalan kısım için zekât gerekmediğini beyan edip uygulaması, her ne kadar nisap havaic-i asliye ilişkisinde bir müphemliğe yol açsa da, havaic-i asliye mallarının zekâta tabi olmayacağı fikrinin temelini oluşturmuştur.³¹⁸ Hâlbuki yukarıda da vurguladığımız üzere, nema ve nisap şartı varken Hanefilerin havaic-i asliye şartını da öngörmeleri, uzun müddet devlet yönetme ve farklı durumlara çözüm getirme ve hukuki nüansları ortaya koyma yükümlülüğünden kaynaklanmaktadır. Nitekim günümüzde bazı araştırmacılar, nema şartının havaic-i asliye esasının yerini tutamayacağı görüşündedirler. Nema şartı ile yetinilip bu şart söz konusu edilmezse, nisap miktarı parası olan kimse gerek kendisi gerek bakmakla yükümlü oldukları kişilerin ev, ilaç, yiyecek ve giyecek gibi zaruri ihtiyaç maddelerinin temini için bu paraya muhtaç olsa bile zengin sayılmakta ve kendisinden zekât alınmaktadır.³¹⁹ Hâlbuki asli ihtiyaçtan fazla olma şartını ileri sürenlerce bu tür ihtiyaçlara sarf edilecek mallar zekât nisabı açısından yok farz edilmektedir.³²⁰ Havaic-i asliyeye giren mallar yok sayılarak nisap hesaplanacağına göre nasıl nisapla havaic-i asliye birbirini ikame eden iki özellik olabilir.

Zekâta malın üzerinden bir yıl geçmesi (havlü’l havelan) esas alındığından, temel ihtiyaçlar da bu yıl esasına göre belirlenir.³²¹ Buna göre bir yıllık temel gıda maddeleri, mesken ve yeterli giyecek giderleri gibi temel ihtiyaç maddeleri yanında bir insanın hayatını huzur, güven ve sağlık içinde sürdürebilmesi için gerekli olan ev, iş yeri, binek (araba veya binek hayvanı), özel silahlar, elbise, ev eşyası ile altın ve gümüşten olmayan süs eşyaları havaic-i asliyeden kabul edilir. Yine ilim adamlarının

³¹⁵ Çeker, *Havaic-i Asliye*, 16: 505.

³¹⁶ Buhari, *Zekât*, 18, 112; Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, Lübnan, 2004, no: 7155.

³¹⁷ Müslim, *Zekât*, 41; Nesai, *Zekât*, 60, 2252.

³¹⁸ Çeker, *Havaic-i Asliye*, 16: 505.

³¹⁹ Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, I, 159; Çeker, *Havaic-i Asliye*, 16: 505

³²⁰ İbn Abidin, *Haşiyetü Reddi’l-Muhtar*, 2: 262.

³²¹ Çeker, *Havaic-i Asliye*, 16: 505.

kütüphaneleri, zanaat ve sanat erbabının âlât ve edevatı gibi mallar da o işi yapabilmek için temel ihtiyaçlardan sayılarak zekât matrahının hesabında hariç tutulmuştur.³²²

Özellikle cehaletin helak olma mesabesinde olduğu gerekçesiyle ilim ehlinin kitaplarının da asli ihtiyaç kabul edilmesi³²³ve ihtiyaçlarını görmek için elinde bulunan sınırlı paranın da yok hükmünde sayılması,³²⁴ bu görüşü kail olan âlimlerimize ancak hayranlık duymamıza yol açmaktadır.³²⁵

Asli ihtiyaçlar sadece kişinin kendisiyle ilgili olmayıp, bakmakla yükümlü olduğu karısı, çocukları (varsa yetim torunları), ana-babası ve yakın akrabalarıyla da ilgili ihtiyaçlardır. Ayrıca bu kimsenin havaic-i asliye sınırındaki malı zekât gerektirmediği gibi, ona zekât alma hakkı da verir.³²⁶ “*Aslında bugün havaic-i asliyeyi İslam toplumunda asgari hayat ve geçim standardını belirlemede bir ölçüt*”³²⁷ olarak kabul etmek doğru olur. Bunun için de her bölgenin/ülkenin ortalama hayat standardı tespit edilerek farklılaştırmalar yapılabilir. Nitekim bugün Türkiye’deki ile Afganistan’daki veya Moritanya’daki ihtiyaçlar ve hayat standardı aynı değildir.

Havaic-i asliyenin Hanefî âlimlerce çok detaylı bir şekilde işlenmesine karşılık, muasır bazı âlimler mal bazında tek tek belirlemek yerine ilke ve standardı belirlemenin daha doğru olacağını, temel ihtiyacın belirlenmesinde ülkelerin ve toplumun iktisadi şartlarına, zenginlik düzeyine (gayri safi milli hasılası toplamına ve fert başına düşen milli gelire) hem de kişilerin aile ve sosyal çevrelerine ve toplum şartlarına göre devletin tespit etmesine bırakmak gerektiğini düşünmektedirler.³²⁸

³²² Merginânî, *Hidaye*, 1: 118; Mavsilî, *el-İhtiyar*, 1: 100; İbn Abidin, *Haşiyetü Reddi’l- Muhtar*, 2: 262; Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 1: 159-160; Çeker, *Havaic-i Asliye*, 16: 505-506; Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 61.

³²³ İbn Abidin, *Haşiyetü Reddi’l- Muhtar*, 2: 262.

³²⁴ İbn Abidin, *Haşiyetü Reddi’l- Muhtar*, 2: 262.

³²⁵ Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 1: 160.

³²⁶ Çeker, *Havaic-i Asliye*, 16: 506.

³²⁷ Çeker, *Havaic-i Asliye*, 16: 506.

³²⁸ Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 1: 160; Çeker, *Havaic-i Asliye*, 16: 506.

d. Nisab

Zekâta tabi olan mallarla ilgili diğer bir şart da nisaptır. Sözlükte sınır, işaret, asıl, kök, kaynak anlamlarına gelen nisap kelimesi fıkıh ıstılahı olarak zekâtın farz olduğunu gösteren zenginlik ölçüsünü ifade eder.³²⁹

Kur'an-ı Kerim'de nisaba ilişkin bir ayet olmamakla birlikte kategorik olarak zekâta tabi bütün mal grupları geçmektedir. Terim olarak nisap kelimesi hadislerde de geçmemesine rağmen zengin sayılmanın asgari sınırı, mal cinsleri itibariyle bizzat Hz. Peygamber tarafından ayrı ayrı gösterilmiştir.³³⁰

İslam âlimlerinin zenginlik ölçüleri ile ilgili çalışma ve yorumları geniş bir literatür oluşturmaktadır. Bunlar arasında Hanefî fıkıhındaki çalışmalar daha ayrıntılı olup, zenginlik seviyelerini kademeli olarak belirlemişlerdir.

1. Nisab-ı Ğına: Nami malların Şeriatta belirlenen miktara ulaşmasını ifade eder. Fakihler, toprak mahsulleri ve madenler dışındaki mallarda nisabın vücut sebebi olduğunda ittifak halindedirler.³³¹Zekât vermeyi gerektiren bu zenginlik seviyesi havaic-i asliyesi dışında nisap miktarı nami malı olan kimseleri kapsar.³³²Nisap miktarı veya daha fazla nami mala sahip olan kişi zekât vermekle mükellef olduğu gibi, ayrıca kurban kesmek ve fitre vermekle de mükellef olur.³³³Bu kademe her açıdan zengini ifade eder. Zekât Müslümanların zenginlerinden alınır, fakirlerine verilir.³³⁴

2. Nisab-ı İstiğna: Zekât vermeyi gerektirmemekle birlikte, zekât almayı haram kılan bu zenginlik havaic-i asliyenin dışında, namî olmayan ve kar getirmeyen (zekâta konu olmayan) mallardan nisab miktarınca sahip olan kimseleri kapsar. Bu zenginlik kişiyi zekât mükellefi yapmamakla birlikte, ihtiyaçlarından fazla nami olmayan nisap miktarı mala sahip oldukları için, fitre vermek ve kurban kesmekle mükelleftirler.³³⁵

³²⁹ Erkal, *Nisab*, 33: 138.

³³⁰ Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 61.

³³¹ Erkal, 'Nisab', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33: 138.

³³² Maçin, *İslam Hukukunda Zekât Matrahları ve Vergi İlişkisi*, 70.

³³³ Kâsânî, *Bedâi' u 's-Sanâ'i*, 2: 477; Mavsilî, *İhtiyar*, 1: 122; Dumlu, *Ticaret Mallarının Zekâtı*, 101

³³⁴ Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 62.

³³⁵ Kâsânî, *Bedâi' u 's-Sanâ'i*, 2: 477; Mavsilî, *İhtiyar*, 1: 122; Erkal, 'Nisab', 33: 140; Dumlu, *Ticaret Mallarının Zekâtı*, 101.

3. Dilenmeyi haram kılan zenginlik: Kendisinin ve bakmakla yükümlü olduğu aile fertlerinin bir günlük yiyecek ve giyecek ihtiyacını (günlük nafakasını) karşılayacak miktarda bir mala sahip olan kimseleri kapsar.³³⁶Bu miktarda bir mala sahip olmamakla birlikte, çalışıp kazanma gücü olan kişi de bu kategoridedir.³³⁷ Bu kişilerin dilenmesi yasak ve haramdır, ancak kendilerine verilenleri alabilirler, zekât üzerinde de hak sahibidirler.³³⁸

e. **Havalânu'l Havl (Yıllanma):**

Malın zekâta tabi olması için aranan şartlardan biri de havalânu'l havl olup, genel prensip olarak malın üzerinden bir kameri yılın geçmesi demektir.³³⁹ Bu ilkeye esas olan delil ise “*üzerinden bir kameri yıl geçmedikçe, o malda zekât yoktur*”³⁴⁰ ve “*üzerinden bir yıl geçmedikçe müstefad maldan zekât yoktur*”³⁴¹ hadisleridir.

Yine Mavsilî bu hadisi zikrederek kişinin mülkiyetindeki malın zekâtını vermek için üzerinden bir sene geçmesi gerektiğini ifade etmekte ve bu malın üzerinde kar ve nema elde edebilecek kadar tasarrufta bulunmasının (yani tam malik olması) şart olduğunu, bunun sebebinin de bir senenin genel olarak fiyatların ve piyasanın değiştiği dört mevsimi kapsadığı şeklinde izah etmektedir.³⁴²

Hz. Peygamber'den gelen hadislerle, yine onun ve Hulefa-i Raşidin'in uygulamalarını esas alan fakihler, altın-gümüş-para, ticaret malları ve saime hayvanlar için bu şartı ararken, toprak mahsullerinin zekâtı hasat zamanında ödeneceğinden (bir kere ürün alınıyorsa yılda bir, üç kere alınıyorsa üç kere ödenir) ve madenlerin zekâtı ise çıkarıldıkları zaman ödeneceğinden havalânu'l-havl şartını aramazlar. Bu şart muvacehesinde zekâta tabi mallar iki gruba ayrılmaktadır: **Birinci grupta**, bir yıl şartı gereken mallar olan, altın-gümüş-para, ticaret malları ve saime

³³⁶ Kâsânî, *Bedâi 'u's-Sanâ'i*, 2: 477; Mavsilî, *İhtiyar*, 1: 158; Dumlu, *Ticaret Mallarının Zekâtı*, 102.

³³⁷ Mavsilî, *İhtiyar*, 1: 122; Dumlu, *Ticaret Mallarının Zekâtı*, 102.

³³⁸ Dumlu, *Ticaret Mallarının Zekâtı*, 102.

³³⁹ Karadâvi, *İslam Hukukunda Zekât*, 1: 168; Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 63; Dumlu, *Ticaret Mallarının Zekâtı*, 58.

³⁴⁰ Ebu Ubeyd, *Kitabu'l-Emval*, 401, Md. No: 1132; İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid, (Riyad:Daru's-Selam, 2000), "Zekât", 2583.

³⁴¹ Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *es-Sünen*, (Riyad: Daru's-Selam, 2000), Zekât, 10: 1708.

³⁴² Mavsilî, *İhtiyar*, 1: 100-101.

hayvanlar, **ikinci grupta** ise bir yıl şartı aranmayan toprak mahsulleri ve madenler yer almaktadır.³⁴³

Havalânu'l havl şartının gerçekleşmesi için ilgili malın sene başında, sonunda ve sene içi bütün zamanlarda bulunması gerekip gerekmediği konusunda Fukaha arasında ihtilaflar olmuştur. Hanefilerin görüşü zekât mükellefiyetinin doğması için sene başında nisap miktarı mal şart olup, sene sonunda nisabı aşan ne kadar mal varsa tamamı üzerinden zekât hesaplanır ve yıl içerisindeki azalmalar (nisabın altına düşmeler) dikkate alınmaz.³⁴⁴

f. Borç Karşılığı Olmama:

Zekâta tabi mallarda aranan tüm mülkiyet ve havaic-i asliyeden fazla olma şartlarının bir devamı veya bir başka yönden ifadesi de zekâta tabi olan malın bir borç karşılığında olmamasıdır.³⁴⁵

Fukahanın çoğunluğu, batini mallarda (altın-gümüş-para, ticaret malları) etkili olacağını, toprak mahsulleri, saime hayvanlar ve madenler gibi zahiri mallarda zekâtı etkilemeyeceği görüşündedirler.³⁴⁶

Hanefiler borcu üç kategoriye ayırmışlar, kullar tarafından istenme kabiliyeti olmayan nezir, adak, kefarete gibi Allah için olan borçlar hariç diğer borçları da havaic-i asliyenin hesaplanmasında dikkate alarak zekât nisabından düşüleceği sonucuna varmışlardır.³⁴⁷ Nitekim nisap miktarı malı kadar borcu olan veya borcu düşüldükten sonra, kalan malı nisap miktarının altına düşen kimseye zekât farz değildir.³⁴⁸

İmam Şafii'ye göre hiçbir malın zekâtının hesabında ve nisabında borç dikkate alınmaz.³⁴⁹ İmam Malik'e göre borç, toprak mahsulleri, saime hayvanlar ve madenlerin zekâtında etkili olmayıp sadece altın-gümüş ve parada zekâtın nisabından

³⁴³ Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 64; Dumlu, *Ticaret Mallarının Zekâtı*, 58.

³⁴⁴ Mavsilî, *İhtiyar*, I, 101; Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 65.

³⁴⁵ Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 66.

³⁴⁶ İbn Rüşd, *Bidayetü'l Müctehid*, 2: 226; Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 1: 163; Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 66.

³⁴⁷ Merginânî, *Hidaye*, 1: 118; Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 66; Dumlu, *Ticaret Mallarının Zekâtı*, 66.

³⁴⁸ Merginânî, *Hidaye*, 1: 118; Mavsilî, *İhtiyar*, 1: 100; Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 1: 162.

³⁴⁹ Şafii, *el-Kitabu'l-Ümm*, 4: 95; Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 67.

düşülecektir.³⁵⁰ Hanbelîlere göre ise borç zekâta tabi bütün mallarda etkilidir. Borçlar düşüldükten sonra nisaba ulaşıyorsa zekât hesaplanır.

Bu meselenin tartışmalı olması konuyla ilgili naslardan bir delil bulunmaması ve içtihadî bir mesele olmasıdır. Bu hususta Hz. Osman'ın irad ettiği bir hutbede “*Bu, zekâtınızı vereceğiniz aydır. Borcu olan varsa zekâtını vermeden borcunu ödesin*”³⁵¹ veya “*borcu olan varsa borcunu ödesin ve arta kalan malından zekâtını versin*”³⁵² sözünü delil alan Hanefî, Maliki ve Hanbelîler temelde borcun dikkate alınması gerektiğini vurgulamışlar ve ayrıntıda farklılaşmışlardır. Ayrıca Hz. Osman'ın ashabın huzurunda hutbede bunu söyleyip kimsenin de karşı çıkmaması, ittifak demektir³⁵³ ki bu da sahabenin icmaı sayılır.³⁵⁴

2.4.3. Zekâtın Sıhhat Şartları

a. Niyet

Sözlükte yönelmek, ciddiyet ve kararlılık göstermek gibi manaları olan niyet, dini bir ıstılah olarak (Beydavi'ye izafe edilen bir tarife göre) “Allah'ın rızasını kazanma arzusuyla ve onun hükmüne tabi olmak üzere fiile yönelen iradedir.” Niyetin mutlaka dille olması gerekmez., zira niyetin mahallî kalp olup ihlasla çok yakın ilişkisi vardır.³⁵⁵

Zekât bir ibadet olduğundan malın zekât olarak verilecek kısmını belirlemek için niyet şarttır.³⁵⁶ Niyetle amel birlikteliği esas olmakla birlikte, zekât muhtelif kişilere ve değişik zamanlarda verilebildiği için, oruçta toplu niyetin caiz olduğu gibi, malın zekâtının hesaplandığı anda yapılan genel niyet de yeterli ve geçerlidir.³⁵⁷

³⁵⁰ Malik, Muvatta, Zekât, Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 66; Dumlu, *Ticaret Mallarının Zekâtı*, 66.

³⁵¹ Ebu Ubeyd, *Kitabu'l-Emval*, 420, Md. No: 1248.

³⁵² Mâlik, Muvatta, Zekât, 17.

³⁵³ Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 1: 164.

³⁵⁴ Nicolas P. Aghnides, *İslam'ın Mali Hükümleri*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, 180.

³⁵⁵ İbrahim Kafî Dönmez, "Niyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33: 169-170.

³⁵⁶ Merginânî, *Hidaye*, 1: 119; Mavsilî, *İhtiyar*, 1: 101.

³⁵⁷ Merginânî, *Hidaye*, 1: 119; Mavsilî, *İhtiyar*, I, 101; İbn Abidin, *Haşiyetü Reddi'l- Muhtar*, 2: 268-269.

Zekât İslam'ın üçüncü rüknü, namazla birlikte ikinci temel ibadeti, ancak aynı zamanda mali bir ibadettir. Zira zekât, ayet ve hadislerde birçok yerde birlikte zikredilmiş ve bu husus sarîh olarak yer almıştır.³⁵⁸

Zenginlerin malı üzerinde fakirlerin hakkını tescil ve teslim eden mali bir mükellefiyet olan zekâtın, ibadet yönü mali yönünden önde olması itibariyle diğer ibadetlerde olduğu gibi zekâta da niyet şarttır.³⁵⁹ Mali bir mükellefiyet olduğu görüşünü tercih eden fakihler olmakla birlikte, zekâta niyetin şart olduğu konusunda ittifak vardır.³⁶⁰

Hanefilere göre emval-ı zahireden devletin zorla aldığı zekât, niyet olmasa da geçerlidir. Emval-ı bâtinide ise zorla alınan zekâta niyet yoksa mükellef zekât borcundan kurtulamaz.³⁶¹ Ancak Şafiiler, Malikiler ve Hanbeliler, devletin zorla alması durumunda niyet olmadan da zekâtın geçerli olduğunu, bazı Malikiler ile Evzâî ise zekâtın borç olduğunu görmekte (fakirin zenginlerin malları üzerindeki hakkı), kişi vermediğinde devletin bunu zorla alacağını, niyetin vacip olmadığını söylemektedirler.³⁶²

Hz. Ebu Bekir'in zekâtı vermek istemeyenlere karşı devlet gücü kullandığı Ridde savaşları dikkate alındığında, devletin kişinin niyetiyle ilgilenmesine ihtiyaç yoktur. Ancak kişi diyaneten niyetle mükelleftir. Ayrıca;

حُدِّ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةٌ تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلَّ عَلَیْهِمْ إِنَّ صَلَوَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

*“onların mallarından sadaka al, bununla onları (günahlardan) temizlersin, onları arıtırıp yüceltirsin. Ve onlar için dua et, çünkü senin duan onlar için sükûnettir. (onları yatıştırır) Allah işitendir, bilendir”*³⁶³ ayetiyle, bir yönden zekâtın bir arınma ve temizleme olduğu, diğer taraftan da Hz. Peygamber'in şahsında devlet başkanının zekâtı toplamakla yetkili ve sorumlu olduğu, bir başka yönden ise nasıl zekâtın başlangıcının mükellef açısından niyetle sahih olacağı vurgulanmışsa, sonunda da

³⁵⁸ Buhari, İman, 1; Müslim, İman, 5; Tirmizî, İman, 3; Ahmed. b. Hanbel, no: 6015; Nesai, İman, 13.

³⁵⁹ Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 67-68.

³⁶⁰ Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 292; Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 67-68.

³⁶¹ İbn Abidin, *Haşiyetü Reddi'l- Muhtar*, 2: 268.

³⁶² Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 294.

³⁶³ Tevbe, 9: 103.

devlet başkanı açısından dua ile noktalanacağı vurgulanmak suretiyle ibadet yönü apaçık ortaya konmuştur.

b. Temlik

Zekâtın sıhhat şartlarından biri de, onu ehil olana vermek, yani ehil olanın mülkiyetine geçirmektir.³⁶⁴ Temlik, bir mal veya eşya üzerindeki mülkiyet hakkını bir başkasına tam olarak devretmektir.³⁶⁵ Temlikte iki temel unsur vardır: **Birincisi** temlik işlemi, yani temlik edenin malla ilişkisinin kesilmesi (fariğ olması) ve temellük eden mal üzerinde tam mülkiyet sahibi olması, **ikincisi** ise, temellük edenin zekât almaya ehil olmalarıdır.³⁶⁶

Bu konuda en meşhur örnek, bir kişinin zekâta ehil olanın karnını doyurması veya evini tahsis etmesi ile zekât borcunu ödemiş olmayacağı, ancak karnını doyurması için bir miktar gıda maddesi veya para vermesiyle ve ev kirasını ödemesiyle zekâtı ifa etmiş olacaktır. Birinci durumda temlik yoktur, ikinci durumda temlik tahakkuk etmiştir. Ayrıca cami, okul, yol, köprü, çeşme vb. yapıları inşa eden hayır kuruluşlarına da temlik şartı yerine gelmediği için fakihlerin çoğuna göre zekât verilmez.³⁶⁷

Tezimizin esas hareket noktalarından biri de, zekâtın sadece Kuran'da sayılan sekiz sınıfa mensup şahıslara verilmesi, devletin topladığı zekâtın bu sınıflara mensup şahıslar dışında velev ki cami, okul, yol, köprü ve çeşme gibi hayır kurumları olsun, müesseselere verilmemesi, devlete bu konuda serbestlik tanınmamasıdır. Çünkü devlet tabiatı icabı harcamayı sever, hatta mevcut kaynaklarla da yetinmez, borçlanarak harcamayı, yatırım yapmayı da sever. Bu tür yatırımlar konusunda serbestlik olduğu zaman özellikle devasa yatırımlar bütün zekât bütçesini kapsar ve esas ihtiyaç sahibi olan gerçek kişi fakir ve borçlular zekâttan hak ettikleri payı alamayabilir.

³⁶⁴ Mavsili, *İhtiyar*, 1: 99; İbn Abidin, *Haşiyetü Reddi'l-Muhtar*, 2: 256-257; Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 69.

³⁶⁵ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Nema, 565.

³⁶⁶ Maçin, *İslam Hukukunda Zekât Matrahları ve Vergi İlişkisi*, 66.

³⁶⁷ Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 69.

2.5. Zekâtın Verileceği Yerler

Kur'an-ı Kerim'in namazla birlikte bu kadar önem atfettiği zekâtın birçok hususu ayetlerde mücmel olarak zikredilmiş, detayları Hz. Peygamber'in kavli ve fiilî sünnetiyle sarahate kavuşmuştur. Ancak Cenab-ı Hak, zekâtın harcama yerlerini, kimlere verileceğini Kuran'da bizzat tek tek sayarak belirlemiş,³⁶⁸ Hz. Peygamber'in ve dört halifenin uygulaması da buna uygun olmuştur.

Zekâtın verileceği yerlerin tek tek sayılmasının sebebi olarak tefsirlerde isimlendirilerek münafıklardan veya dar görüşlü Müslümanlardan bazılarının Hz. Peygamber'in sadakaları/ganimetleri dağıtım konusunda, onu adalete davet etmesi üzerine 58 ve 59. ayetlerin indiği rivayet edilmekle³⁶⁹ birlikte, hikmetiyle düşündüğümüzde daha şümüllü olup, Hz. Peygamber zamanında münafık (tabiatlı) mala düşkün bazı kişiler, ganimetler ve zekât mallarının çoğalması karşısında tamahkârlıkları tutmuş ve zekât mallarına göz dikerek, Hz. Peygamber'den bu mallardan kendilerine vermelerini istemişlerdir. Hz. Peygamber onların hak etmedikleri bu isteklerini hoş karşılamayarak reddetmiş, iltifat görmeyen ve emeline nail olamayan bu münafık (tabiatlı) şahıslar da serzenişte bulunarak dedikodu etmeye başlamışlar ve işi Hz. Peygamber'in nübüvvet makamına dil uzatmaya kadar vardırımlardır. Bunun üzerine nifaklarını açığa vuran, açgözlülüklerini kınayan ve hükme razı olsalar haklarında daha iyi olacağını beyan eden ilgili ayetler nazil oldu. Böylece sadece şahsi çıkarlarıyla hareket eden kişilerin arivist (oportünist) kişilerin ne kadar haksız olduklarını göstererek, zekâtın verileceği kimseleri de belirlemiş oldu.³⁷⁰

Yine bu ayetlerin hikmetlerinden biri de, *“zekâtın sarf edilmesini kısır görüşü veya ağır taraftarlık meylî yahut cahiliye taassubu altında dilediği gibi dağıtan bir yöneticiye bırakmadığı gibi, hakları olmayan şeylere ellerini uzatıp duran ve almaya*

³⁶⁸ Tevbe, 9: 60

³⁶⁹ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul, 1979, 4: 2571.

³⁷⁰ Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 18; Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 199.

müstahak olan fakir ve muhtaçların hakkını almaya can atan açgözlülerin doymaz arzularına da terk etmemiştir."³⁷¹

Bu durumda tezimizde vurguladığımız vergi-zekât ayrımının gerekliliğini, zaten zekâtın harcama yerlerini Kuran'da bizzat Allah sarih bir şekilde belirlemek suretiyle, bu ayrımın bir nevi gerçekleştiğini göstermektedir.

İslam'dan önce değişik toplum ve devletlerde farklı vergi türleri olmuş, bunların bir kısmı halktan adaletli olarak toplanırken, bir kısmı ise halk istese de istemese de haksız olarak tahsil edilmiştir. Devletlerin, doğrudan veya dolaylı vergileri adalet üzere vaz' etmeleri ve insaf içinde toplamaları önemli olmakla birlikte, daha önemli olan toplanan vergilerin harcama yerleridir. Çünkü harcamada denge bozulup, şahsi arzular öne geçebilir, hak edenler mahrum bırakılıp, müstahak olmayanlar bu mallara musallat olabilir.³⁷² Oysa Kur'an;

وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ

*"Mallarında, isteyene ve (isteyemediği için) mahrum kalmışa belli bir hak tanıyanlar"*³⁷³ demek suretiyle zaten mahrumun hakkını daha önce teslim etmişti. Tevbe Suresi 60. ayetle de namaz ve zekâtla ilgili birçok meseleyi mücmel bırakmasından farklı olarak, mücmel bırakmayıp madde madde olarak belirleyerek, ibadet olarak bu mali mükellefiyeti ifa edecek ihlas sahibi müminlerin işini kolaylaştırmış, hak edenlerin hakkını garanti altına alarak onları her türlü tehlike ve tecavülden masun kılmış, yöneticilere ise hiç açık kapı bırakmayarak keyfilikten ve haddi aşmaktan korumuş olmakla ne kadar isabet olduğu apaçıktır. Yukarıda mahrumla ilgili ayette de görüldüğü üzere İslam gelince en başta toplumun muhtaç kesimleri üzerine eğildi ve hususi ve devlet bütçe gelirleriyle umumi olarak en büyük payı bunlara ayırdı. Devlet maliyesi ve bütçesinden harcamalarla ilgili İslam'ın getirdiği bu müthiş yenilik, ancak 20. yüzyılda sosyal devlet kavramı ve buna ilişkin sosyal refah, sosyal güvenlikle sağlanabilmiştir.³⁷⁴

³⁷¹ Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 18.

³⁷² Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 19.

³⁷³ Mearic, 70: 24-25.

³⁷⁴ Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 19.

a- Fakirler ve Miskinler

İslam'ın sosyal alandaki maksatlarından biri de bütün Müslümanların ve insanların insan onuruna yaraşır bir tarzda temel ihtiyaçlarını karşılayarak, dilenmeden yiyecek, giyecek ve barınma gibi zaruri ihtiyaçlarıyla (Zarûriyyât), buna ilaveten yukarıdaki bölümde, havaic-i asliye kısmında açıkladığımız ilave asli ihtiyaçlarını (Hâciyyât) karşılayarak hayatını devam ettirmesidir. Bu yolda önce genel çerçevede infak ve sadaka tavsiye edilmiş, ancak sonunda zekât namazla birlikte anılarak “mahrumun hakkı” olarak vurgulanmış, dağıtım yerlerinde ise fakir ve miskinler en başta sayılmış, bu sınıfların hakları Kur'an Nassı ile kıyamete kadar koruma altına alınmıştır.

Hanefilere göre fakir; havaic-i asliyesi dışındaki mal varlığı (nami olsun olmasın) nisap miktarını bulmayan kişidir. Ev ve ev eşyası, binek, giyecekler gibi asli ihtiyaçlarını karşılayan malı olsa da, gelirleri giderlerine yetmeyen, nisap miktarından daha az malı bulunan kimsedir.³⁷⁵ Miskin ise hiçbir geliri ve malı olmayan kimsedir. Fakirle miskin arasındaki farkla ilgili olarak fakihler ihtilaf etmişlerdir. Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre fakirin istemeyen, miskininin ise isteyen kişi olduğunu, Hasan b. Ziyad ise yine Ebu Hanife'ye göre fakirin, insanlardan isteyen, fakirliğini ve ihtiyacını belli eden kimse olduğunu rivayet etmiştir ve Hanefilere göre miskin fakirden daha kötü durumdadır.³⁷⁶

İmam Malik'e göre zenginlik ve yoksulluk için muayyen bir sınır olmayıp bunlar içtihadı bağlı şeylerdir.³⁷⁷ İmam Malik'in Bağdatlı öğrencilerinden rivayet edilen görüşüne göre fakir, miskinden biraz daha iyi halli kimse demektir.³⁷⁸ Dolayısıyla Malikilerin fakir ve miskin tarifi de Hanefilerinki gibidir. Bu durumda hiç malı olmayanlarla, havaic-i asliyesi dışında nisap miktarının altında kalan malı olanlar ayyette zekâtı hak eden fakir ve miskinlerdir.³⁷⁹

³⁷⁵ Mavsilî, *İhtiyar*, 1: 118-119.

³⁷⁶ Serahsî, *Mebcut*, 3: 8-9; Mavsilî, *İhtiyar*, 1: 118-119.

³⁷⁷ İbn Rüşd, *Bidayetü'l Müctehid*, 1: 595.

³⁷⁸ İbn Rüşd, *Bidayetü'l Müctehid*, 1: 596; Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 32.

³⁷⁹ Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 200.

Maliki, Şafii ve Hanbelîler fakirlik sınırında nisabı değil, kifayeti esas almışlardır. Bu da sınırları izafi olan bir şarttır.³⁸⁰ Şafii ve Hanbelilere göre fakir, kendisinin ve bakmakla yükümlü olduğu kimselerin ihtiyaçlarını malı ve kazancı ile karşılayamayan kimsedir. Miskin ise; malı ve kazancı nisap miktarından fazla bile olsa sahip olduğu mal ve kazançla kendisini ve geçiminden sorumlu olduğu kişileri kıt kanaat geçindirebilen kimsedir. Bu mezheplere göre zekâta hak sahibi fakir ve miskinler, hiçbir malı ve kazancı olmayanlarla, malı ve geliri olup da, bunlarla kendisinin ve bakmakla yükümlü olduğu kişilerin geçimlerini tam sağlayamayan kimselerdir.³⁸¹ Hz. Ömer'den gelen bir görüşe göre; fakir Müslümanların, miskin ise zimmîlerin muhtaç ve mahrumlarını ifade etmektedir. Ancak cumhur bu rivayeti esas almamıştır.³⁸²

Bu fihhi tartışma ve ihtilafları ne kadar detaylandırsak da sonuca etkisi değişmez. Adı ne olursa olsun zekât, muhtaçlar (fakir ve miskinler) içindir. Fakir ve miskin konusundaki farklı görüşlerin Hanefilere göre sonuca bir etkisi yoktur.³⁸³

Daha önce havaic-i asliye ve nisab-ı ğına ve ile nisab-ı istiğna'ya yer verdiğimiz için burada sadece bu ayrımların önemine işaretle günümüzde de hayat standardı, açlık sınırı ve asgari ücret gibi bazı terimlerle toplumun gelir olarak alt tabakasında yer alanlara devlet tarafından sosyal devletin gereği olarak bazı imkânlar sunulmaktadır. Zekâtın 1400 yıl önceden bir sigorta ve sosyal güvenlik müessesesi olarak, tarih boyunca insanlığın en müzmin problemlerinden muhtaçlık, fakirlik ve açlığa, uygulandığında kesin, istikrarlı ve kalıcı bir çözüm getirdiği apaçıktır.

b- Amiller

Zekât gelirlerinden pay alacak üçüncü zümre zekât işlerinde çalıştırılan memurlar olan amillerdir. Sözlükte, bir iş yapan, işçi, zanaatkâr gibi manalara gelen amel, Kur'an ve Sünnette hem sözlük manasında, hem de terim anlamında kullanılmıştır.³⁸⁴ Amil zekât toplama görevinde çalışırken, devlet tarafından

³⁸⁰ Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 205.

³⁸¹ Şafii, *el-Kitabu'l-Ümm*, 4: 264.

³⁸² Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 201.

³⁸³ Serahsî, *Mebcut*, 3: 9.

³⁸⁴ Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 206; Erkal, *Amil*, 3: 58.

kendisine zekâttan, kendisini ve ailesini geçindirebilecek kadar maaş verilen kimsedir.³⁸⁵ Amilin hemen hemen eş anlamlısı olarak hadislerde “*ârif, âşir (çoğulu aşşar), cabi, emin, hazîn, sâî ve musaddık*” terimleri de kullanılmış olup,³⁸⁶ sonraki dönemlerde başta Halife olmak üzere bütün devlet memurlarına denmiş, ayrıca (vergi) tahsildarı, ameldâr, kârdâr, işgüzar, maslahatgüzar vb. birçok isim kullanılmıştır. Zekât gelirleri ister emval-ı zahire olsun ister emval-ı batine olsun, Hz. Peygamber döneminden itibaren amiller vasıtasıyla devlet tarafından toplanmış, Hz. Osman döneminde bazı maslahatlara binaen emval-ı batine mükellefe bırakılmış, ancak emval-ı zahire yine amiller tarafından toplanmaya devam edilmiştir.³⁸⁷

Hz. Peygamber ganimet gelirlerinden devlet payı olarak alınan humus (beşte bir) için Mahmiye b. Cezz’i, altın, gümüş ve paralar için Bilal-i Habeşi’yi, genel olarak zekât gelirleri için Zübeyr b. Avvam ve Cehm b. Salt’ı, hurmaların zekâtıyla ilgili olarak da Abdurrahman b. Avf’ı amil tayin etmiştir. Hz. Peygamber, gönderdiği diğer zekât memurlarından daha yetkili olarak Yemen’e gönderdiğinde Muaz b. Cebel bütün yetkilerle donatılmıştı. Hulefa-i Raşidin döneminde amil kelimesiyle hem genel olarak devlet memuru, bazen vali, hem de vergi memuru kastedilmektedir. Nitekim Hz. Ebu Bekir, Enes b. Malik’i Bahreyn’e uhde ve sorumluluğunda amillik (vergi memurluğu) da olmak üzere vali tayin etmiş, Hz. Ömer ise Abdullah b. Mes’ud’u Kûfe’ye hem vergi tahsili için amil, hem de kadı olarak tayin etmiştir. Hz. Ali de Abdullah b. Abbas’ı Basra’ya amil-vali olarak tayin ettiği bilinmektedir.³⁸⁸

Emevi ve Abbasi dönemlerinde amil terimi vali için de kullanılmakla birlikte, daha çok vergi memuru manasında kullanılmıştır. Mâverdî zekât amillerini geniş yetkili (tevfizi) amil ve sınırlı yetkili (tenfizi) amil olarak ikiye ayırır. Geniş yetkili amil, zekâtla ilgili her türlü işlemi yapmaya ve uygulamada çıkacak ihtilafları kendi içtihadına göre çözmeye yetkilidir. Sınırlı yetkili amil ise kendisine verilen yetki çerçevesinde görevini yürütmek ve bir ihtilaf çıktığında kendi görüşüyle değil (bölge amili veya valisinin ya da) devlet başkanının görüşüyle hareket etmek zorundadır.³⁸⁹

³⁸⁵ Serahsî, *Mebcut*, 3: 9; Merginânî, *Hidaye*, 1: 135.

³⁸⁶ Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 206; Erkal, *Amil*, 3: 58.

³⁸⁷ Erkal, *Amil*, 3: 58-59

³⁸⁸ Erkal, *Amil*, 3: 59.

³⁸⁹ Mâverdî, *el-Ahkamu’s-Sultaniye*, 219, 220; Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 207; Erkal, *Amil*, 3: 59.

Ayrıca amiller zekâtı toplamakla görevli olanlar ve dağıtmakla görevli olanlar diye ikiye ayrılır.³⁹⁰

Zekât amillerinde arana şartlar; Müslüman olmak, hür ve adil olmak, zekâtla ilgili hükümleri bilmek, tam ehliyetli yani akıl-baliğ olmak, işe ehil olmak, Haşimi olmamaktır.³⁹¹

Amil yaptığı iş kadarıyla kendisine zekât fonundan maaş verilir.³⁹² Maaşları zekât gelirinden karşılanan devlet memurları, sadece zekât toplamakla görevli amillerdir. Diğer devlet memurlarının maaşı zekâttan değil, (fey', harac, humus, örfi vergiler gibi) gelirlerden oluşan devlet bütçesinden ödenir.³⁹³

Maliki ve Hanbelîler de, amillerin zekât toplama ve dağıtma işinde sarf ettikleri emek karşılığında ücret aldıkları görüşündedirler.³⁹⁴ Hanefilere göre zekât memuruna yaptığı işle mütenasip bir maaş verilirken, Şafii'ye göre zekât işinde görevlendirilen memurlara zekâtın sekizde biri maaş olarak verilir. Bu, Şafiinin, zekâtın sekiz eşit paya ayrılıp, Kuran'da sayılan sekiz sınıfa eşit olarak dağıtılacağı görüşüne dayanır.³⁹⁵

Mâverdî'ye göre zekâta hak kazanan sınıflardan biri de amiller olup, bunlar da zekât toplamayla görevlendirilenler ve zekâtı dağıtmakla vazifeliler olarak ikiye ayrılır. Allah, bu memurların, zekât mükelleflerinden zekât dışında bir şey talep edip almamaları için, bir sehim de (pay) onlara ayırmıştır. Zekâtın sekizde biri amillere verilir. Payları sekizde birden fazla olursa, alınıp zekâta ilave edilir; az olursa ya zekât malından ya da buna imkân yoksa hazinedeki diğer gelirlerden tamamlanır.³⁹⁶

Cumhura göre ise amilinin maaşı sekizde birden fazla olsa bile maaşlarının tamamı zekâttan verilir.³⁹⁷ Çünkü amiller kendilerini fakirlerin işine vermiş olup, teslim alma konusunda fakirlerin vekilleridir ve ihtiyaçlarının onların mallarından

³⁹⁰ Mâverdî, *el-Ahkamu's-Sultaniye*, 235.

³⁹¹ Mâverdî, *el-Ahkamu's-Sultaniye*, 219; Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 66-68; Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 207.

³⁹² Serahsî, *Mebcut*, 3: 9; Mavsili, *İhtiyar*, 1: 199.

³⁹³ Erkal, *Amil*, 3: 59.

³⁹⁴ Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 207.

³⁹⁵ Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 70; Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 207; Erkal, *Amil*, 3: 59.

³⁹⁶ Mâverdî, *el-Ahkamu's-Sultaniyye*, 235.

³⁹⁷ Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 70; Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 207; Erkal, 'Amil', 3: 59.

(zekâtın) karşılanması gerekir.³⁹⁸ Zekât memuru emeğinin karşılığı olarak maaş aldığı için, zengin de olsa zekât (fonundan) ücretini alır.³⁹⁹ Nitekim Hz. Peygamber “şu beş kişi dışında hiçbir zengine zekât almak helal değildir: 1. Allah yolunda cihad eden kimse, 2. Amil (zekât memuru), 3. (Müslümanların arasını bulmak için) borçlanan, 4. Zekât malını herhangi bir sebeple kendi parası ile satın alan kimse, 5. Kendisine zekât verilen miskin (fakir) komşusu olup da, miskin komşudan hediye kabul eden zengin kimse”⁴⁰⁰

Zaman zaman amille eş anlamlı olarak kullanılan aşir (aşşar) kelimesi sözlükte öşrü alan, zimmet ehlinin malından uşru (onda bir) toplayan; (gümrükte) ticaret mallarından (harbi için onda bir, zimmî için nısf-u uşr (yirmide bir) ve (Müslüman için) rub-u uşr (kırkta bir) tahsil eden kişidir.⁴⁰¹

İstilahta, İslam’ın ilk asırlarında, ticari mallar üzerinden bir nevi gümrük vergisi diyebileceğimiz uşûr tahsil eden kimseye aşir veya Aşşar denmiştir. Aşir, şehirlerarası veya devletlerarası sınırlarda yahut ticaret yollarının kavşaklarında oluşturulan kontrol noktalarında, yol güvenliğini sağlamak ve şartları taşımaları kaydıyla yoldan geçen tüccarın malından Uşûru toplamak üzere devlet tarafından görevlendirilmiş memur⁴⁰² olup, bölgelerinden geçen ticari mallardan Müslümanlara aitse kırkta bir (%2,5), zimmîlere ait ise yirmide bir (%5) ve müste’minlere aitse onda bir (%10) vergi alır.⁴⁰³ Müslümandan alınan zekât, diğerlerinden alınan ise Uşûr (gümrük vergisi)dir.⁴⁰⁴

Hz. Peygamber cahiliye döneminde uygulanan (şehirlerarası) iç gümrükleri kaldırmış, sadece devletlerarası gümrükler kalmıştı. Nitekim Hz. Peygamber zamanında zimmîlerden alınan yirmide bir (%5)den bahseden bir bilgiye sahip değiliz.⁴⁰⁵ Uşûr adı verilen gümrük vergilerini müesseseleştiren, zimmîleri de içine alacak şekilde genişleten, nispetlerini mükelleflerinin Müslüman, zimmî veya

³⁹⁸ Serahsî, *Mebcut*, 3: 9.

³⁹⁹ Serahsî, *Mebcut*, 3: 9; Merginânî, *el- Hidaye*, 1: 135; Mavsilî, *İhtiyar*, 1: 119; Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 70; Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 208.

⁴⁰⁰ Ebu Davud, Muhammed b. Süleyman b. İshak b. el-Ezdi Sicistânî, *Sünen*, (Riyad, Daru’s-Selam, 2000), Zekât, H. no: 25, 1345.

⁴⁰¹ İbn Manzur, *Lisânu’l-Arab*, ‘14: 570.

⁴⁰² Mavsilî, *İhtiyar*, 1: 115-116; Erkal, *Aşir*, 4: 7.

⁴⁰³ Mavsilî, *İhtiyar*, 1: 115-116; Erkal, *Aşir*, 4: 7.

⁴⁰⁴ Erkal, *Aşir*, 4: 7.

⁴⁰⁵ Erkal, *İslâm’ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları*, 167.

müste'min (harbi) oluşuna göre tespit eden, tahsil usulünü ortaya koyan Hz. Ömer'dir ve ilk atadığı aşir Ziyad b. Hudayr'dır.⁴⁰⁶

Bu durumda amil ile aşir arasında ciddi bir fark meydana gelmektedir: Âşir, esas itibariyle harbilerden alınan onda bir (%10) veya mütekabiliyet esasına göre karşı devletin bizim tüccarımızdan aldığı oranda kontrol noktasında gümrük vergisi tahsil eden, ancak buradan geçen Müslümandan da kırkta bir (%2,5, zimmîden ise yirmide bir (%5) tahsil eden kişiyken, amil; tamamen zekât işlerine bakan hayvanların, tarım ürünlerinin, ticari amaçla başka yerlere sevk edilmeyen her türlü malın zekâtını hesaplayıp tahsil eden devlet memurudur.⁴⁰⁷ Hz. Peygamber “*Hakkıyla görev yapan zekât memuru, görevinden dönünceye kadar, Allah yolunda savaşan gazi gibidir*”⁴⁰⁸ buyurmuştur.

c- Kalpleri İslam’a Isındırılacaklar

Zekât almaya hak sahibi olanların dördüncüsü olan müellefe-i kulüb; kalpleri kazanılmak, İslam’a ısındırılmak, gücünü müslümanların aleyhine kullanmasına mani olup, Müslümanlara faydalı olması umulan, kötülüklerinden emin olunmak istenen kişilerdir.⁴⁰⁹ Bunlar Ebu Süfyan b. Harb, Uyeyne b. Hısn, Saffan b. Ümeyye, Akra b. Haris, Abbas b. Mirdas, Malik b. Avf, Hakim b. Hizam gibi Arapların lider kadrosundan olup, Hz. Peygamber, bunların kalbini İslam’a ısındırmak için, zekâtтан pay vermişti.⁴¹⁰ Bunların bir kısmı Müslüman, bir kısmı gayrimüslim idi. Bazı rivayetlerde bunların Müslüman oldukları, bazılarında ise olmayı vaat ettikleri belirtilmektedir.⁴¹¹ Bunlardan gayrimüslim olanların kalplerinin kazanılması ile kendilerinin ve kabile üyelerinin Müslüman olması umulur, en azından onlardan gelebilecek kötülüklerden korunulur. Müslüman olanların ise İslam’ın tam kalplerine yerleşmesi ve taraftarlarının Müslüman olmaları için gayret etmeleri umulur.⁴¹²

⁴⁰⁶ Ebu Ubeyd, 486, md. No: 1637, 489, md. No: 1655; Erkal, *İslâm’ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları*, 167; Erkal, *Aşir*, 4: 7.

⁴⁰⁷ Erkal, *Aşir*, 4: 7

⁴⁰⁸ Ebu Ubeyd, *Kitabu’l-Emval*, 551, md. No: 1956.

⁴⁰⁹ Ebu Yusuf, *Kitabu’l-Harac*, 80-82; Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 208.

⁴¹⁰ Ebu Yusuf, *Kitabu’l-Harac*, 80-82; Ebu Ubeyd, *Kitabu’l-Emval*, 237, md. No: 548, 291, md. No: 695, 541, md. No: 1903, 552, md. No: 1963-1964; Serahsî, *Mebcut*, 3: 9; Kâsânî, *Bedâi’u’s-Sanâ’i*, 2: 468-469.

⁴¹¹ Ebu Yusuf, *Kitabu’l-Harac*, 80-82; Serahsî, *Mebcut*, 3: 9; Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 208.

⁴¹² Kâsânî, *Bedâi’u’s-Sanâ’i*, 2: 470; Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 208.

Müellefe-i kulübün payının Hz. Peygamber'in irtihalinden sonra kalkıp kalkmadığı tartışılmış olup, Hanefi ve Malikilere göre Onun vefatından sonra sona ermiştir.⁴¹³ Nitekim Ebu Yusuf kendi zamanında müellefe-i kulübden kimsenin kalmadığını ifade etmektedir.⁴¹⁴ İmam Malik “*Bugün artık müellefe-i kulübden kimse kalmamıştır. Çünkü Müslümanlar kuvvetlidir*” dediği rivayet olunmaktadır ki bunda kamu yararını gözettiği açıktır.⁴¹⁵ Dolayısıyla böylece Hanefi ve Malikilere göre zekâtın sarf yerleri yediye inmiştir. Bu konuda Sahabenin icmaı vardır.⁴¹⁶

İmam Şafii müellefe-i kulübün sadece müslüman olanlardan olduğunu, kalbini ısındırmak için bile müşrike zekât verilemeyeceğini, Hz. Peygamber'in Huneyn sonrası verdiği ise zekât olmayıp, fey' gelirlerinden olduğunu ifade etmiştir.⁴¹⁷ Ahmed b. Hanbel ve tabileri ise, müellefe-i kulüb payının baki olduğu, değişmesi, iptali veya neshedilmesinin söz konusu olmadığı sonucuna varmışlardır.⁴¹⁸

Özet olarak Hanefilere (meşhur olan görüşlerine göre),Malikilere ve Şafii mezhebindeki sahih görüşe göre ne gönüllerini ısındırmak ne de başka bir sebeple kâfirlere zekât verilmez. Buna karşılık Hanbelîlerin çoğunluğu, bir kısım Maliki ve Şafiiler ihtiyaç duyulması halinde bu hükmün her devirde geçerli olduğu kanaatindedirler.⁴¹⁹

Karadâvî ise müellefe-i kulubun payının iptali konusunda ne ayetin hükmü neshedilmiştir ne de kalpleri ısındırma ihtiyacının ortadan kalktığını, bu konuda karar yetkisinin o dönemdeki Devlet Başkanında olduğu, verilmekte olanı (Hz. Ebu Bekir ve Ömer örneğinde olduğu gibi) kesme yetkisi olduğu gibi, ihtiyaç varsa yeniden verme konusunda da tam yetki sahibi olduğu, bu konunun asırlara, ülkelere ve şartlara göre değişken bir içtihat meselesi olduğu kanaatindedir.⁴²⁰

⁴¹³ Kâsânî, *Bedâi' u's-Sanâ'i*, 2: 470, 471; İbn Rüşd, *Bidayetü'l Müctehid*, 1: 201; Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 209.

⁴¹⁴ Ebu Yusuf, *Kitabu'l-Harac*, 80-82.

⁴¹⁵ İbn Rüşd, *Bidayetü'l Müctehid*, 1: 201.

⁴¹⁶ Kâsânî, *Bedâi' u's-Sanâ'i*, 2: 470; Vehbe Zuhayli(1436/2015), *İslam Fıkıh Ansiklopedisi (el-Fıkhu'l- İslâmî ve Edilletüh)trc.: Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, Fehmi Ulus, Abdurrahim Ural, Yunus Vehbi Yavuz, Nurettin Yıldız, Risâle Basın Yayın, İstanbul 1999, I- XX, 3: 360.*

⁴¹⁷ Şafii, *el-Kitabu'l-Ümm*, 4: 264, 265; Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 77.

⁴¹⁸ Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 79.

⁴¹⁹ Kallek, *Müellefe-i Kulub*, 31: 475.

⁴²⁰ Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 82-83.

Mesela bugün, zekât toplayan, hak sahiplerine dağıtan amilleri tayin eden bir devlet başkanı olmadığı için zekât memurlarının payı, yine ferdi kölelik kaldırıldığı için kölelerin payı düşmüş olmaktadır. Müellefe-i kulub de tıpkı bunlar gibidir.

Günümüzde bu konu birden çok sebeple güncelliğini kaybetmişti. Dolayısıyla bugünkü şartlarda Cumhurun görüşüne göre yapılacak bir şey yoktur. Ancak şartların gerektirmesi durumunda, İmam Şafii'nin, İslam devlet başkanı, kâfirlerin kalbini kazanmak ve İslam'a ısındırmak isterse, yani buna ihtiyaç duyarsa zekâttan değil, fey' ve benzeri diğer devlet bütçesindeki gelirlerden vermesi gerektiği, çünkü zekâtta kâfirlerin payının olmadığı⁴²¹ görüşünün uygulanarak, *Tanıtmı Fonu* veya *Örtülü Ödenek* gibi kalemlerden bu kaynağın sağlanması ve zekâtın da tartışma konusu yapılmaması mümkündür.

d- Köleler

Zekâtın verileceği yerler arasında beşinci sırada sayılan köleler(rikab)dir. Sözlükte boyun anlamına gelen rakabe kelimesinin çoğulu olan rikab, terim olarak Kuran'da köle ve cariyeler için, özellikle de kölelikten kurtulmak için sahibiyile belirli bir bedel karşılığı özgür olmak için anlaşma yapmış olan mükateplerdir.⁴²² Mükatep köleye, sahibine anlaşmaya uygun ödeme yapmasında yardımcı olmak üzere zekâttan pay verilir.⁴²³

Günümüzde köleliğin ilga edilmiş ve yasaklanmış olması sebebiyle güncelliğini kaybetmiş bu sınıfın zekâttan aldığı bir pay da kalmamıştır. Ancak kölelik kalkmış olsa da savaşlar, sömürgecilik ve işgaller devam etmektedir. Savaş esirliği ve toplumsal kölelik yaygınlaşmıştır. Köleler için olan payın savaş esirlerinin kurtarılmasında kullanılmasının mümkün olup olmadığı günümüzde bazı âlimler tarafından tartışılmaktadır.⁴²⁴ Bu konuda daha fazla detaya gerek olmadığı kanaatiyle bu kadarla yetineceğiz.

⁴²¹ Şafii, *el-Kitabu'l-Ümm*, 4: 265; Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 80-83.

⁴²² Ebu Yusuf, *Kitabu'l-Harac*, 80-82; Serahsî, *Mebcut*, 3: 9; Merginânî, *Hidaye*, 1: 240; Mavsilî, *İhtiyar*, 1: 236; Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 208.

⁴²³ Merginânî, *Hidaye*, 1: 240.

⁴²⁴ Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 103-104; Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 210.

e- Borçlular

Zekâtın verileceği kimselerin altıncısı borçlular olup, el-ğârimîn, borçlu anlamına gelen “ğârim” kelimesinin çoğuludur.⁴²⁵

Hanefilere göre borçlulardan kasıt, borçlarından fazla nisab miktarı malı bulunmayan kimselerdir.⁴²⁶ Şafii ise borçludan maksadın insanların arasını düzeltmek (arabuluculuk) ya da iki kabile arasındaki intikam ve düşmanlığı (kan davası) gidererek fitne ateşini söndürmek için tazminat ödemeyi üstlenen kişi olduğunu ifade etmiştir.⁴²⁷

Şafii, Maliki ve Hanbelîler *ğârimîn* tarifinde borçlu olmayı esas alarak, borçluyu ikiye ayırırlar: 1. Kendi ihtiyacı için borçlananlar: Bunlar, aynı Hanefilerde olduğu gibi, geçim ve tedavi masrafları, çocuğunu evlendirme ve ev satın alma vb. sebeplerle borçlananlar, tabi afetler (yangın, sel, deprem, vb.) dışında iflas eden ticaret erbabıdır.⁴²⁸ 2. Toplumun ıslahı ve maslahatı için borçlanıp yük altına girenler: Yukarıda Şafii’den naklettiğimiz görüşe göre borçlananlar da zekâta ehil hale gelirler. Ayrıca cami, okul, hastane, çeşme, kimsesizler yurdu gibi toplumun ihtiyaç duyduğu hayır kurumlarına hizmet ederken, bir menfaat beklemeden şahsen borçlananlar da arabuluculuk için borçlananlara benzetilmiştir.⁴²⁹ Ancak bu son hususta ihtiyatlı olmakta yarar vardır.

Kendi ihtiyacı için borçlanan kişiye zekât verilebilmesi için, nisap dışında borcunu ödeyebilecek malının olmaması, borcunun vadesinin gelmiş olması, borcun, zekât, adak, kefaret gibi borçlar değil de kul hakkına terettüp eden ve alacaklı tarafından istenen bir borç olması, emredilen veya mubah olan bir işle ilgili borçlanılmış olup, içki, kumar, zina gibi haram ve yasak bir iş için veya israfa kaçmak suretiyle borçlanılmış olmaması gerekmektedir.⁴³⁰

Borçluya borcuna yetecek kadar bir miktarını nisabın üstündeki mal varlığı karşılıyorsa, aradaki fark kadar zekât verilir. Borçlu verilen zekâtla borcunu ödemez,

⁴²⁵ Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 211.

⁴²⁶ Ebu Yusuf, *Kitabu'l-Harac*, 80-82; Serahsî, *Mebcut*, 3: 10; Merginânî, *Hidaye*, 1: 135; Mavsîlî, *İhtiyar*, 1: 119; Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 211.

⁴²⁷ Şafii, *el-Kitabu'l-Ümm*, 4: 265-267; Serahsî, *Mebcut*, 3: 10; Merginânî, *Hidaye*, 1: 135.

⁴²⁸ Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 106-110; Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 211.

⁴²⁹ Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 113-116; Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 211.

⁴³⁰ Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 107-108; Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 212.

alacaklı alacağını bağışlar veya üçüncü bir kişi öderse, verilen zekât kendisinden geri alınır.⁴³¹

Kuran’da apaçık sayıldığı için zekâttan borçlulara da bir pay olduğuna göre; Muhammed Hamidullah, Muhammed Ebu Zehra, Abdullah Hallaf ve Karadâvî gibi bir kısım âlimler zekâttan borçlulara karz-ı hasen olarak verilecek bir kısmın ayrılmasını teklif etmişlerdir.⁴³²

f. Allah Yolundakiler

Zekâtın verileceği sınıflardan biri de “fi sebîlillah” olup sözlükte Allah yolunda(kiler) manasına gelir. Sebil yol demek olduğundan “sebîlullah” (Allah’ın yolu) da itikat ve amelde Allah’ın rızasına kavuşturan demektir.⁴³³ Terim olarak ise; 1- Allah’ın rızasını kazanmak ve Allah’a yaklaşmak maksadıyla yapılan her türlü hayırlı işte (amel-i Salih) çalışan, hayır yolunda koşan, 2- Mutlak manada kullanıldığında cihad eden kastedilmektedir.⁴³⁴

İmam Ebu Hanife ve Ebu Yusuf’a göre “fi sebîlillah”dan kastedilen binek ve harçlık eksikliği ve fakirlik yüzünden İslam ordusuna katılamayan munkatî’ mücahitler, İmam Muhammed’e göre fakirlik ve benzeri sebeplerle yolculuğa devam imkânı bulamayan munkatî’ hacılardır.⁴³⁵ Hanefilerden bazıları ise ilim talebelerinin de “fi sebîlillah”dan olduğunu söylemişlerdir.⁴³⁶ Fetva da Ebu Hanife ve Ebu Yusuf’un görüşü üzeredir.⁴³⁷

Hanefilere göre mücahidin fakir olması lazımdır. Zengin mücahide zekât verilemez.⁴³⁸ Maliki, Şafii ve Hanbelî âlimler, savaşa katılan mücahitlere ve nöbet bekleyen murabıtlara, ister zengin ister fakir olsunlar zekât verilebileceği kanaatindedirler. Hanefiler fakirlik şartını öne sürerek burada cumhurdan ayrı

⁴³¹ Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 110; Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 213.

⁴³² Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 117-118.

⁴³³ Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 117-119.

⁴³⁴ Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 213.

⁴³⁵ Ebu Yusuf, *Kitabu'l-Harac*, 80-82; Serahsî, *Mebcut*, 3: 10; Merginânî, *Hidaye*, 1: 135-136; Mavsîlî, *İhtiyar*, 1: 119; İbn Abidin, *Haşiyetü Reddi'l- Muhtar*, 2: 340; Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 120; Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 213.

⁴³⁶ İbn Abidin, *Haşiyetü Reddi'l- Muhtar*, 2: 343; Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 120

⁴³⁷ Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 213.

⁴³⁸ Serahsî, *Mebcut*, 3: 10; Merginânî, *el- Hidaye*, 1: 135-136; Mavsîlî, *İhtiyar*, 1: 119; İbn Abidin, *Haşiyetü Reddi'l- Muhtar*, 2: 343; Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 120; Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 213.

düşmüşlerdir. Ayrıca Şafii ve Hanbelilere göre cihada iştirak eden gazilerin zekâtın hak sahibi olabilmeleri için, gönüllü olmaları, devlet hazinesinden maaş veya hisse almamaları gerekmektedir.⁴³⁹

Daha önceki bölümde temlik maddesinde detaylı olarak açıkladığımız üzere Hanefiler zekâtın mutlaka şahsa temlik edilmesi gerektiğinde ittifak etmişlerdir. Bundan dolayı, cami, okul, çeşme, yol, köprü, kanal, baraj vb. yapma, cihadın genel harcamaları (şahsa olmayan) ve hac yollarının yapımı, güvenliğinin sağlanması gibi kamuya ait harcamaların zekâtla karşılanmasını caiz görmemişlerdir.⁴⁴⁰ Ebu Yusuf buna muhalif olarak Müslümanların yollarının yapılmasında ve tamirinde zekâtın kullanılabilceği görüşündedir.⁴⁴¹

Malikilerin çoğunluğu sadece cihada katılan gazinin kendisine değil, silah, at, savaş gemisi, tank, uçak vb. gerekli savaş alet ve teçhizatının teminin de zekât kaynaklarının kullanılabilceği görüşündedir. Aynı şekilde Şafiiler de mücahitlerin silah, at ve diğer savaş aletlerinin temin edilmesinde zekâtın kullanılmasının caiz olduğu kanaatindedirler.⁴⁴²

Dört mezhebin “fi sebilillah” konusunda ittifak ettiği hususları şu şekilde özetleyebiliriz:

- 1- Cihad kesinlikle fi sebilillah kapsamındadır ve dar anlamda ikisi aynı anlamdadır.
- 2- Zekâtın mücahitlerin şahsına pay verilir, ancak cihat için kurumsal harcamalar ihtilaf konusudur.
- 3- Cami, okul, çeşme, yol, köprü, kanal, baraj vb. yapmak için zekât kullanılmaz. Bu tür harcamalar devletin fey’, harac, humus gibi diğer bütçe gelirlerinden karşılanır. Hanefiler dışındaki mezhepler cihat maslahatları ve ihtiyaçları için kurumsal savunma harcamalarının zekâtın karşılanabileceği görüşündedirler.⁴⁴³

⁴³⁹ Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 122-128; Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 214.

⁴⁴⁰ Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 122

⁴⁴¹ Ebu Yusuf, *Kitabu'l-Harac*, 80-82.

⁴⁴² Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 125.

⁴⁴³ Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 128-129.

Allah yolundaki en büyük amelin cihad, cihadın en büyüğünün ise "i'lay-ı Kelimetullah" için silahla savaşmak olduğu izahtan varestedir. Müslümanların vatan savunması kuru bir coğrafya müdafaası değil, o toprağın ruhunda mündemiç, Kur'an davasının, Müslümanların dinleriyle var olma ve dinlerini, ırzlarını, mallarını koruma mücadelesinin dile gelmiş, tecessüm etmiş halidir. Ancak İslam davetinin yeryüzünün en ücra köşelerine kadar ulaştırmak için davetçiler yetiştirmek ve onların masraf ve ihtiyaçlarını karşılamak, İslam ümmetini ve medeniyetini yeniden canlandırabilmek için, İlimde yeniden yükselebilmek için zeki ve gayretli gençlere imkânlar sunmak gerekmektedir.

İslam'a saldırıların her yönden arttığı günümüzde kendini iyi yetiştirmiş, ilim ve irfan sahibi, bu saldırıları göğüsleyecek, kitap, makale, film vb. hazırlayacak bir neslin yetişmesi ve faaliyetlerin yapılması, yeryüzünün dört bir tarafında hakları zedelenmiş, hukuki müdafaaya ihtiyaç duyan mazlum ve mağdurların savunulması gibi hizmet ve faaliyetler ile bu insanların yetiştirilmesi de fi sebilillah kapsamındadır.

Düzenli orduların kurulması ve şahsi silahları aşan (mancınık, top, savaş arabaları, savaş gemileri, filler, vb.) silahlanma ihtiyacı (günümüzde top, tank, füze, savaş gemisi ve uçakları vb.) bu harcamaların boyutunu çok büyütmüş ve İslam'ın ilk dönemlerinden bu yana bu harcamaların zekâttan değil de devlet hazinesinden karşılanması sonucunu doğurmuştur. Nitekim askerlere ve silahlara fey', harac, humus vb. devlet gelirleriyle, meşru devlet başkanının koyduğu meşru ve adil vergi gelirlerinden harcama yapılır, zekât ise gönüllü mücahitlere ve daha çok onların zati harcamaları ve silahları için kullanılıyordu.⁴⁴⁴

Modern devletin harcamaları insanlığın önceki tecrübeleriyle kıyaslanamayacak ölçüde artmış, savaş ve savunma harcamaları ise devasa boyutlara ulaşmıştır. Sırf bir örnek olması bakımından, I. Dünya Savaşında yaklaşık 20 milyon, II. Dünya Savaşında ise 50 milyon insan ölmüştür. II. Dünya savaşından bu yana mevzii ve bölgesel savaşlarla on milyonlarca insan kaybedildi. 2019 yılı ABD savunma bütçesi 750 milyar \$ olup, dünyadaki tüm ülkelerin savunma bütçeleri toplamına yakın ve Türkiye'nin 750 milyar dolarlık (4 trilyon26 milyar TL) bir yıllık

⁴⁴⁴ Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 163.

gayri safi milli hâsılasından fazladır. Türkiye'nin savunma harcama bütçesi ise 2019 yılında 18 milyar dolardır. (102.8 milyar TL) Dolayısıyla bu büyüklükteki savunma bütçelerinin zekât gelirleriyle karşılanması mümkün görünmemektedir. Nitekim Karadâvî de “*Günümüzde orduların ve savunma bütçelerinin, devletin genel bütçesinden karşılandığını ve devletin bu yükü yüklediğini görüyoruz. Çünkü savunma bütçeleri ve askeri harcamalar zekât mallarının kaldıramayacağı kadar büyük harcamaları ve ödenekleri gerektirmektedir. Bu harcamalar zekâttan karşılsaydı zekât mallarını yutar bitirir ve zekât bunun altından kalkamazdı*” demektedir.⁴⁴⁵ Dolayısıyla Hanefilerin kişilere temlik şartını canlı tutarak zekâtın fi sebilillah ile ilgili hükümlerini uygulayabilir, devlet bütçesindeki vergi gelirlerinden de savunma harcamalarını karşılayabiliriz.

g. Yolcular:

Zekât üzerinde hak sahibi olanların sekizincisi, sözlükte “yol oğlu” anlamına gelen “ibnü’s-sebil” yolcu, yola çıkmış kimse demektir. Yolcu uzakta bulunduğu için malıyla ilişkisi kesik olan, yolculukta malına ulaşamayan kimse demektir.⁴⁴⁶

Dört büyük mezhebe göre bu sınıf, memleketinde nisab miktarının üzerinde mal varlığı olan, fakat seyahatte bulunduğu yerde kendisini memleketine ulaştıracak kadar malı olmayıp, memleketindeki mal varlığına da ulaşamayan kimsedir.⁴⁴⁷ Şafiiler ise bu tanıma katılmışlar, ayrıca buna yolculuk yapmayı düşünen fakat yolculuk için gereken maddi varlığı bulunmayan kişiyi de dâhil etmişlerdir.⁴⁴⁸

Yolcuya zekât verilebilmesi için onun memleketine veya ulaşmak istediği yere kadar gidecek parası olmaması, yolculuğun meşru amaçlarla yapılması ve bazı Maliki ve Şafii âlimlere göre seyahatte bulunduğu yerlerde kendisine borç verecek kimse bulunmaması gerekir. Hanefiler ve Hanbelîler bu görüşe katılmazlar, Hanefiler yolcunun bulunduğu yerde borç bulma imkânı varsa, zekât yerine borç almasının

⁴⁴⁵ Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 154.

⁴⁴⁶ Serahsî, *Mebcut*, 3: 10; Merginânî, *Hidaye*, 1: 135-136; Mavsilî, *İhtiyar*, 1: 119; Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 156; Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 215.

⁴⁴⁷ Serahsî, *Mebcut*, 3: 10; Merginânî, *Hidaye*, 1: 136; Mavsilî, *İhtiyar*, 1: 119; Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 163; Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 214.

⁴⁴⁸ Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 163; Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 215; Selçuk, *Zekâtın Modern Anlamda Kurumsallaşması ve Türkiye İçin Uygulanabilir Bir Model Önerisi*, 48.

daha iyi olacağı görüşündedirler.⁴⁴⁹ Yolculuk esnasında harçlıkları kalmamış kimselere zekâtın varacakları yere kadar ulaştırılacak mal varlığı verilir.⁴⁵⁰

Günümüzde ulaşım ve iletişim imkânlarının fevkalade çeşitlenerek çoğalması, kolaylaşması, yaygınlaşması ve hızlanması, bankacılık imkân ve ağının yaygınlaşması, kredi kartı kolaylıkları vb. sebeplerle artık dünyanın adeta tek bir ülke haline geldiği ve kişi ülkesinin veya dünyanın neresinde olursa olsun mal varlığına kolaylıkla ulaşabileceği ve borç alabiliyorsa borç almasının gerektiği veya borç almasının daha iyi olduğu hususunu göz önüne aldığımızda, artık yolcuya zekât istisnai bir duruma düşmüştür. Hatta bu gerekçelerle günümüzde ibnü's-sebilin sona erdiğini düşünenler vardır.⁴⁵¹

Ancak günümüzde memleketlerinde zengin olup da, memleketinde idarecilerinden zulüm gördüğü için veya yurdu işgalciler tarafından istila edildiği için ülkesini terk etmek zorunda kalmış, yurtlarından çıkarılan, mülteci durumuna düşen ve mal varlığına ulaşamayan insanlar vardır. Bu kişiler memleketlerinde mal varlığı olması hasebiyle zengindirler, ancak gurbette ihtiyaç içinde parasız kaldıkları için de fakirdirler.

Yine müslümanların faydasına ilim tahsili için yolculuğu göze alan, fakat imkân bulamayanların veya ilim tahsili için gurbete gelmiş ve parasız kalmış olanların durumu da dikkate değerdir. Karadâvî ve Erkal muhtaç kalan bu sınıflara ibnü's sebil kategorisinde zekât verilebileceği görüşündedirler.⁴⁵²

⁴⁴⁹ Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 165-167; Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 215.

⁴⁵⁰ Ebu Yusuf, *Kitabu'l-Harac*, 80-82; Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 168-169; Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 215; Selçuk, Mervan, *Zekâtın Modern Anlamda Kurumsallaşması ve Türkiye İçin Uygulanabilir Bir Model Önerisi*, 48.

⁴⁵¹ Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 170.

⁴⁵² Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 171-172; Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 216.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VERGİ-ZEKÂT İLİŞKİSİ

3.1. Vergi İle Zekâtın Aynı Olduğu Görüşü

İslam'ın ilk üç asrında vergi ile zekâtın aynı mı, yoksa ayrı mı olduğu konusunda bir ihtilaf görülmemektedir. Hicret'in 2.yılında Medine'de zekâtın farz kılınması ve 9. yılında Tevbe Suresi 60. ayetinin sarîh ifadeleri ile mütekâmil hale gelmiş, Hz. Peygamber (sav)'in uygulamaları ile de mükellef, nispet, mevzu, toplanma ve dağıtımını itibariyle kesin şeklini almıştır.

Hz. Ebu Bekir devrindeki Ridde savaşları dışında zekâtla ilgili değişik bir uygulama olmamıştır. Hz. Ömer zamanında ise Irak, İran (özellikle Sevad arazisinin), Suriye ve Mısır'ın fethedilmesiyle, zekât yanında devlet gelirleri arasında ganimetler (enfal)den dolayı humus, fey', cizye ve harac arazileri uygulaması ve harac gelirleri önemli bir yer tutmuştur. Yine bu dönemde Müslümanlara zekât dışında ayrı bir vergiye ihtiyaç duyulmamış ve zekâtın tamamını devlet toplayarak sarf yerlerine de devlet harcamıştır.

Bu dönemde Müslümanlardan zekât dışında ilave bir vergi almak bir yana, elde edilen fey', cizye ve harac gelirlerinden, Hz. Ebu Bekir döneminde başlayan, Hz. Ömer devrinde Divan'ın oluşumuyla birlikte sistematik hale gelen atıyye (maaş) ödeniyordu. Bu uygulama devlet bütçesi imkân verdiği ölçüde Hulefa-i Raşidin, Emevi (özellikle Ömer b. Abdülaziz) ve Abbasilerin ilk dönemlerinde devam etmiştir.

Hz. Osman (ra) zamanında devletin coğrafi sınırlarının çok genişlemesi, bazı bölgelerde zekât için yeterli mal olmaması ve âmil göndermenin verimliliğinin kaybolması vb. sebeplerle ilk defa zahiri mallar-batıni mallar ayrımı yapılmış, zahiri mallardan zekât yine devlet eliyle toplanmaya devam ederken, batıni malların zekâtı Müslümanların diyanetine bırakılmıştır.

Emevi dönemindeki bazı yanlışlık ve aşırılıklar Ömer b. Abdülaziz tarafından Hz. Peygamber ve Hz. Ömer dönemi uygulamalarına ve oranlarına göre yeniden düzenlenmiştir. Yine Emeviler dönemi boyunca harac ve fetihlerin devam etmesi

sebebiyle ganimet ve harac gelirleri sürmüştür. Bu durum da, Müslümanlar üzerine zekât dışında yeni bir vergi konulmasına ihtiyaç bırakmamıştır.

Kısa süren iç karışıklıklara rağmen, Abbasi yönetimi de zahiri-batini mal ayırımına dayalı zekât uygulamasını, harac arazisi ve gelirleri tatbikatını ve fetihlerden elde edilen ganimetleri devletin geliri olarak kullanma politikalarını sürdürmüşlerdir.

Kitabu'l-Emval, Kitabu'l-Harac ve Ahkamu's-Sultaniye kitaplarının yazıldığı dönemlerde Müslümanlarca, zekât dışında ayrı bir vergi konmamış, ayrı bir vergiden söz etmeye ihtiyaç da duyulmamıştır. Dolayısıyla hicri ilk üç asırda adeta zımni olarak vergi ile zekâtın aynılığı gibi bir netice ortaya çıkmıştır.

Günümüzde ise vergi ile zekâtın aynı olduğu görüşünü savunanlar azınlığa düşmüştür. İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı adlı doktora tezinde Prof. Dr. Salih Tuğ bu görüşü savunmaktadır. Prof. Dr. Mehmet Erkal ise İslam'ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları isimli doktora tezinde zımni olarak bu tezi savunurken (zira zekât geçen bütün kelimelerin yerine aşağı-yukarı vergi kelimesini kullanarak tezini sunmuştur), **Zekât** isimli müstakil eserinde uzunca zekâtı anlattıktan sonra zekâtla verginin benzeşen ve ayrılan yönlerine ilişkin de bir bölüm açmıştır.⁴⁵³

Prof. Dr. Muhammed Hamdullah'ı bunlar arasında zikretmek gerekir. Hicretten önce sadaka niteliği taşıyan yardımlar devlet tarafından tahsil edilen vergilere ve düzenli kamu yükümlülüklerine dönüşmüştür.⁴⁵⁴Müslüman tebaadan alınan vergiler, (zekât için) normal vergiler,yine İbn Hazm gibi klasik yazarlar, “...yeni vergilerin yürürlüğe konulabileceğini, ayrıca daha önce konulan vergi oranlarının arttırılabileceğini özellikle belirtmişler ve Hz. Peygamber'in belirlediği zekât miktarlarının asgari düzeyde olduğunu ve devletin gerekli görmesi halinde geçici olarak yeni vergilerin ihdas edilebileceğini belirtmişlerdir” gibi ifadelerle açıkça zekâtı normal vergi gördüğünü ortaya koymaktadır.⁴⁵⁵

⁴⁵³ Erkal, *İslam'ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları*,142-143.

⁴⁵⁴ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 804, Md. No: 1620.

⁴⁵⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 807, 808, Md. No: 1628, 1629, 1630.

Yine Prof. Dr. S.A. Sıddıkî de; “Zekât İslam Devletinin, Müslüman cemaati üyeleri üzerine tarh ettiği mecburi bir vergidir,”⁴⁵⁶ “*zekât vergisinin harcanması...*”⁴⁵⁷ gibi iktibaslarımızdan görüleceği üzere zekâtın vergi olduğunu kabul etmektedir.

N. Aghnides de zekâtı vergi olarak nitelemiş, ancak mahiyetini vergiye tabi mallar nisabı ile sarf yerlerini açıklarken bütünüyle klasik fıkıh kitaplarını kullanmıştır.⁴⁵⁸

Bu isimleri çoğaltmamız mümkündür. Ancak burada ana tez, Modern Maliye teorisi ve politikasının etkisi ile bütçenin ana kalemini zorunlu zekât vergisinin oluşturması hedeflenmiştir. Ayrıca Müslümanlardan alınan temel verginin zekât olduğu kabul edilmiştir.

Bugünün zorluğu, naslarla sabit harcama yerleri başta olmak üzere nisap, değişik mallarda nisab oranı ve benzeri birçok yerleşik konuyu da tartışma konusu haline getirmesi gerektiğidir. Ancak burada ismini andığımız kişiler böyle bir tartışmayı yapmamaktalar, fukahanın belirlediği nisab ve nispetlerle, nasların belirlediği harcama yerlerini kabul etmişlerdir.

3.2. Vergi İle Zekâtın Ayrı Olduğu Görüşü

İslam devletlerinde ve toplumlarında fetihlerin durması sonucu ganimetlerin azalması hatta ortadan kalkması, ağır savaş masraflarının gerekmesi, devletin sorumluluklarının artmasına bağlı olarak ilave gelir kaynaklarına ihtiyaç duyulması sonucu zekât gelirlerinin yanında başka gelirlere de ihtiyaç duyulmuş ve devletler tebaasına çeşitli adlar altında örfî vergiler koymuşlardır.

İlk kaynaklarımızdan itibaren zekâtla vergi arasında en azından zımnî ve harcama yerleri esas alınmak suretiyle de çok açık bir ayırım yapılmış ve zekâtın diğer gelirlere karıştırılmaması gerektiği ifade edilmiştir. İlk Kitabı'l-Harac'ın sahibi Ebu Yusuf: “Zekât mallarının sarf yeri harac mallarının sarf yerine mugayir olduğundan dolayı, birbirine karıştırılması uygun olmayacağından zekât mallarının

⁴⁵⁶Sıddıkî, S. A., *İslam Devletinde Mali Yapı*, çev. Rasim Özdenören, (İstanbul: Fikir Yayınları, 198), 19.

⁴⁵⁷Sıddıkî, *İslam Devletinde Mali Yapı*, 165.

⁴⁵⁸Aghnides, *İslam'ın Mali Hükümleri*, 170, 171, 175.

toplanmasını harac memurlarına havale etmesin. İştittiğime göre harac memurları zekât mallarının toplanması için kendi taraflarından bazı kimseleri tayin edip gönderiyorlarmış. Bu adamlar vardıkları yerlerde, şer'an tecviz olunamayan bir takım zulüm, düşmanlık ve yolsuzluk yapmakta imişler.

Binaenaleyh zekât mallarının toplanması için tayin buyuracağınız memurun iffet sahibi ve dürüst kimselerden olması iktiza eder. Matlub olan bu sıfatları haiz, yetkili bir şahsı bu işe memur etmeniz halinde o da dinine ve emanetine itimat edilen kimseleri seçer. Bu memurlara toplanacak zekât mallarının ekserisini istiğrak etmemek yani toplamın yarısından az olmamak üzere, münasip miktarda maaş tahsis buyurmanız lazımdır.

Harac mallarını, zekât mallarına ilave ederek ikisini birleştirmek münasip olmaz. Çünkü harcamaları bütün Müslümanlara ait bir ganimettir. Zekât malları ise Müslümanlardan Cenab-ı Hakk'ın Kitab-ı Keriminde zikrettiği kimselere mahsustur.

Zekât mallarının hepsi; gerek koyun gerek deve ve gerekse sığır, toplandığı zaman, öşür malları ve öşür vermesi gereken kimselere uğranıp alınan emtia ve diğer öşür malları da zekâta ilave edilerek, bunların hepsi Cenab-ı Hak Teâlâ Hazretlerinin, Peygamber (SAV) Efendimize indirdiği Kuran'ı Azîmü'ş-Şanımda zikredip saydığı müminlere taksim olunmalıdır” ifadeleriyle zekât (ve öşrün) harac ve diğer vergilerden hem mahiyet hem de harcama yerleri itibariyle net bir şekilde farklı olduğunu ortaya koymuş ve ikisinin asla karıştırılmaması hususunda halifeye uyarılarda bulunmuştur. Ayrıca Tevbe Suresi 60. ayeti zikrettikten sonra zekâtın verileceği zümreleri tek tek sayarak açıklamıştır.⁴⁵⁹

Yine Ebu Yusuf'un zekâtla harac arasında ayırım yaptığı bir diğer konu da zekât ve vergi (harac) oranlarının değişip değişmeyeceğiyle ilgili görüşüdür.

Buna göre Abdullah b. Ömer'den merfu olarak rivayet edilen bir hadise göre “Zekât hakkında Fahr-i Âlem (SAV) Efendimiz bir kitap yazdırdı. Onu kılıcının yanında veyahut vasiyetnamesiyle beraber hıfzederdi. Vefatlarına kadar çıkarmayarak, dar-ı bekaya azimet buyurdularında, Hz. Ebu Bekir-i Sıddık (ra) onu çıkarıp, halifeliği müddetinde ve sonra Hz. Ömer-i Faruk (ra) yine vefatına kadar emirlik zamanlarında ahkâm-ı Şerife'siyle amel buyurmuşlardır” ifadesiyle zekâta

⁴⁵⁹ Ebu Yusuf, *Kitabu'l-Harac*, 80-81

nisap ve nispetlerin bizzat Hz. Peygamber'in yazılı talimatıyla bize ulaştığını ve nassa dayandığını vurgulamıştır. Daha sonra sırasıyla koyunların, develerin, sığırların,⁴⁶⁰ manda ve hörgüçlü deve, at vb. hayvanların zekât nisap ve nispetini saydıktan sonra, bu oranların ve nisapların değişmesi konusunda en ufak bir esneklik göstermemektedir.

Oysa harac arazisi üzerine konulacak harac oranı konusunda “Takdir edilmiş olan haracı azaltmak veya artırmak, elde edilen zahireyi taksim ederek haracını almak veya araziyi ölçerek üzerine akçe vaz’ etmek gibi tasarruflar Müslümanların imamı (halife) olan zatın vazifelerindedir”⁴⁶¹ ifadesiyle bu konunun içtihadı olduğunu, arazinin durumuna, verimliliğine, zamana, kıtlık olup olmadığına, vb. ne bakarak halifenin karar vereceğini belirtmektedir.

Hz. Ömer'in halifeliği döneminde harac-ı muvazzaf uygulanan topraklara kendisinin rey’ ile harac-ı mukasemeye dönüşmesine izin vermesi konusunda ise; “Vaktiyle Hz. Ömer (ra) mütehammil gördüğü arazi üzerine yine tahammül edeceği şekilde harac vaz’ ve tertip buyurmuş ise de, vaz’ ve tertip ettiği sırada, “şüphesiz ki konan bu harac, harac mükelleflerince verilmesi gerekli olan kat’i ve değişmez bir miktardır. Yani gerek benim için, gerek benden sonra gelecek Hulefa-i Raşidin için bu şekildedir. Arttırmak ve eksiltmek yoktur” demediklerinden ve ayrıca yukarıda beyan edildiği üzere Irak arazisini yani Fırat ve Dicle kenarında bulunan araziye ölçmeye memur ve tayin buyurdıkları Osman b. Huneyf ve Huzeyfe b. Yeman’ın memuriyetlerini ikmal edip döndükleri zaman ‘ümit ederim ki, araziye tahammülünden ziyade bir şey yüklememiş olursunuz.’ diye kendilerinden sual buyurmaları üzerine kendisine Osman b. Huneyf ve Huzeyfe b. Yeman hazretleri ‘tahammüllerinden fazla harac yükledik’ deselerdi, konulmuş haracdan tahsil edeceklerine (haracı azaltacaklarına) delildir. Eğer konulmuş olan harac değişmez olsaydı, arttırılması ve eksiltmesi mümkün olmasaydı arazinin vaz’ edilen haraca mütehammil olup olmadığını ve sahiplerinin vaz’ ve tertip edilenlerin yerine getirilip ödenmesinde acizlik çekip çekmeyeceklerini Halife Hz. Ömer bu memurlardan

⁴⁶⁰ Ebu Yusuf, *Kitabu'l-Harac*, 76-79.

⁴⁶¹ Ebu Yusuf, *Kitabu'l-Harac*, 85.

sormazdı. Konan haracın arttırılması veya azaltılması nasıl caiz olmaz⁴⁶² demektedir.

Ebu Yusuf, Hz. Ömer bu soruyu arazinin kaldırabileceği verginin epeyce daha yüksek olması durumunda vergiyi biraz daha arttırmak, arazi sahibinin çiftini, çubuğunu bozduracak ve arazisini terk ederek başka yerlere göçmesine sebep olacak kadar yüksek olduğu durumda da vergiyi azaltmak için sorduğunu belirtir. Ebu Yusuf buradan hareketle güç ve kuvvetlerinin üstünde harac teklif edilmeyeceği sonucuna varmış ve Hz. Ömer'in emirlerine uyulmasının doğru ve her halükarda hayırlı olduğu içtihadında bulunmuştur.⁴⁶³ Nitekim hüküm de buna göre oluşmuş ve hemen bütün mezheplerde haracın en fazla yarıya kadar (%50) olabileceği, ancak devlet başkanının, maslahatı gözeterek % 50'yi geçmeyecek şekilde değişik düzenlemeler yapabileceği sonucuna varmışlardır.

Ebu Ubeyd de ganimetlerden Hz. Peygamber'e ve daha sonra da devlet başkanlarına bırakılan humus (beşte bir, 1/5) konusunda imamın/devlet başkanının tam yetkili olduğunu ve ihtiyaca göre uygun yerlere sarf kararı alabileceğini belirttikten sonra zekâtla ilgili olarak ne imamlar, ne de âlimler tarafından zekâtın sekiz sınıf dışında başka bir kimseye verilebileceğine dair herhangi bir rivayet gelmediğini, dolayısıyla zekâtla humusun hükmünün farklı olduğunu, humusun hükmünün fey'in hükmü gibi olduğunu belirtmektedir.⁴⁶⁴

Yine Kuran'daki Fey'in harcama yerleriyle ilgili ayeti zikrettikten sonra fey' ve humusun harcanmasının İmamın/halifenin yetkisinde olduğunu, dilediği şekilde harcamada serbest olduğunu ifade eder. "Böylece Allah ayetin başında (fey' ve humusta olduğu gibi) "zekât Allah içindir" buyurmamış, doğrudan doğruya zekâtın sarf yerlerini beyan buyurmuştur. Bu konuda hiç kimseye ihtiyar tanımayarak zekâtın sarf yerlerinden başka yerlere harcanmasına müsaade etmemiştir. Başka bir ifadeyle zekât yalnız Müslümanların mallarından alınmaktadır. Hüküm ise zekâtın zenginlerden alınıp fakirlere verilmesidir. O halde zekâtтан hususi bağış veya atıyye vermek caiz değildir. Zekât Müslümanların mallarından olmasına karşılık, humus ve

⁴⁶² Ebu Yusuf, *Kitabu'l-Harac*, 84, Ebu Ubeyd, *Kitabu'l-Emval*, 56.

⁴⁶³ Ebu Yusuf, *Kitabu'l-Harac*, 84.

⁴⁶⁴ Ebu Ubeyd, *Kitabu'l-Emval*, 331.

fey' gayrimüslimlerin mallarındandır. Bundan dolayı ve daha önce zikrettiğimiz sebeplerle zekât ve humusun hükmü ayrı ayrı olmuştur"⁴⁶⁵ demektir.

Nitekim Ebu Ubeyd harac arazileri hususunda Hz. Ömer'in Osman b. Huneyf ve Huzeyfe b. Yeman'ı görevlendirdiğini, Medine'ye döndüklerinde onlara cizye ve harac olarak halka kaldıramayacakları yük yüklemeliklerini ümit ettiğini, onların da daha fazla vergi koymuş olsalar ödeme güçleri olduğunu, vergi olarak alınabilecek bir kısmı onlara bıraktıklarını ifade ettiklerini zikretmiştir. Daha sonra "*Harac ve cizye konusunda takip etmemiz gereken esas ve kaideler bunlardır. Bu esasa göre, gerek cizye gerek harac, ehl-i zimmetin takatine göre tespit edilmesi lazımdır. Ne kendileri külfete duçar edilmeli ne de hakları olan bu vergiler konusunda Müslümanlara zarar verilmelidir. Aslında bu iki verginin muayyen bir haddi yoktur*" demek suretiyle Ebu Yusuf'la aynı görüşte olduğunu ortaya koymuştur.⁴⁶⁶

Hz. Ömer cizye konusunda Hz. Peygamber'in muayyen ve kesin bir miktar koyduğunu tespit etmiş olsaydı, bu hududu aşmazdı ve buna bağlı kalırdı. Ebu Ubeyd kendisinden öncekilerin, ehl-i zimmetin imkânı olsa bile Hz. Ömer'in koymuş olduğu cizye ve harac miktarından fazla vergi koymayı uygun görmediklerini, ancak Hz. Ömer'in tespit ettiği en düşük vergi miktarını ödeme güçleri yoksa bunun düşürülmesi gerektiğini düşündüklerini belirtmiştir. Kendi tercihiyse ödeme güçlükleri olmadığında ehl-i zimmetin harac ve cizyesinin düşürülebileceği gibi, daha fazlasına imkânları olduğunda ise vergilerinin arttırılabileceği yönünde olmuştur.⁴⁶⁷

Mâverdî, Müslümanlardan temizlemek için alınan zekâtın, müşriklerin mallarından alınan fey' ve ganimetten farklı olduğunu, zekâtın harcama yerlerinin ayetle sabit olup, içtihatla başka yerlere harcanamayacağını, fey' ve ganimetlerin ise harcama yerlerini bütçe ihtiyaçlarına göre devlet başkanının belirleme yetkisine sahip olduğunu söylemiştir. Ayrıca mükellefin zekâta hak sahibi olanlara zekâtını dağıtabileceğini, ancak fey' ve ganimetlerde devlet başkanı veya görevlendireceği

⁴⁶⁵Ebu Ubeyd, *Kitabu'l-Emval*, 331.

⁴⁶⁶Ebu Ubeyd, *Kitabu'l-Emval*, 56.

⁴⁶⁷Ebu Ubeyd, *Kitabu'l-Emval*, 57.

memurun dağıtım yapabileceğini belirterek zekâtla diğer devlet gelirleri arasında açık bir ayırım yapar.⁴⁶⁸

Serahsî, beytülmalde toplanan gelirleri dörde ayırır: Humus (Beşte bir), Zekât ve Öşür, Harac, Cizye ve Beni Tağlipten alınan vergiler ve varissiz ölenin terikesi veya varis bırakarak ölenin eşinin payından artan terikesi ile buluntu mal.⁴⁶⁹

Böylece devlet hazinesinde dört ayrı beytülmal oluşmasını öngören Serahsî, bu bütçelerin harcama yerlerini de aşağıdaki gibi yapmaktadır:

Ganimetlerden beşte bir: Bunun dağıtım yeri:

وَأَعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ إِن كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ التَّقْيِ الْجُمُعَانَ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Allah’a ve ayırım günü yani iki topluluğun karşılaştığı gün kulumuza indirdiğimize iman etmişseniz biliniz ki ganimet olarak ele geçirdiğiniz her şeyin beşte biri Allah’a, peygambere, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. Allah her şeye kadirdir”⁴⁷⁰ ayetinde beyan edilen yerlere olup beşe bölünür. Bu ayette geçen Allah ve Resulünün payı bir kabul edilip, Hz. Peygamber’in kabul edilmiştir. Hanefilere göre Hz. Peygamber’in irtihalinden sonra bu payı Raşit Halifelerin almaması delil olarak görülerek, bu payın düştüğü kabul edilmiştir.⁴⁷¹ Yine Hanefilere göre Hz. Peygamber’in akrabalarının payı da onun irtihaliyle sona ermiş olup, beşte birin sarf edileceği yerler olarak geriye yetim, yoksul ve yolcular kalmıştır.

1- Zekât ve Öşürün harcanacağı yerler ise Tevbe Suresi 60. ayette sayılan sekiz sınıftır.

2- Harac, cizye, gümrük vs. vergileri: Bunlar askerlerin ve ailelerinin, hâkimlerin, müftülerin, öğretmenlerin, yani bütün devlet memurlarının maaşları ile bayındırlık yatırımları ve devletin diğer ihtiyaçları için harcanır.

⁴⁶⁸ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, 241.

⁴⁶⁹ Serahsî, *Mebcut*, 3: 27.

⁴⁷⁰ Enfal Suresi, 8: 41.

⁴⁷¹ Serahsî, *Mebcut*, 3: 17.

3- Bu gruptaki gelirler ise terk edilen çocukların nafakasına, ölen miskin Müslümanların kefenlenmesine vb. kimsesizlere harcanır.⁴⁷²

Merginânî de zekâtla, öşür ve harac arasında fark görmüş, haracın tamamen gayrimüslimlerden alınan bir toprak vergisi olduğunu, öşürün ise ibadet vasfı yönüyle zekâta, toprak vergisi olması cihetiyle de haraca benzediğini, ondaki toprak vergisi vasfının galip olduğunu belirtmiştir.⁴⁷³

Bütün Hanefî fıkıh kitaplarında Serahsî'nin Mabsut'taki bu tasnifi esas alındığı gibi İbn Abidin de aynı dört beytülmalî (hazineyi) esas almış ve zekât gelirleri başta olmak üzere bu hazine gelirinin birbirine karışmasını önlemek üzere Mabsut'takine benzer şekilde her birini tek tek izah etmiştir.⁴⁷⁴

Bilmen de, Beytülmalin gelir kaynaklarını Serahsî ve İbn Abidin'deki gibi dörtlü bir tasnife tabi tutmuş ve bu kaynakların harcama yerlerini de benzer yerler olarak zikretmiştir: 1- Zahiri malların Öşürü ve tüccardan alınan Uşûr (gümrük vergisi) ki bu da zekâttır. Bunların harcama yeri de zekâtın harcama yerleri olmaktadır. 2- Harac, cizye ve fey'ler; Harcama yerleri devletin hemen her türlü ihtiyacıdır. 3- Madenler, kenz ve rikaz ile ganimetlerden alınan humus; harcama yerleri fakirler, kimsesiz muhtaç yetimler ve parasız kalmış yolculardır. 4- Lukatalar ve vârisiz ölenlerin terikesi; harcama yerleri ise velisiz fakir çocukların nafakaları, hastane ve tedavi ücretleri, kimsesizlerin ihtiyaçlarıdır.⁴⁷⁵

Buna göre zekât ve öşür ile harac ve cizye gelirleri (vergiler) ayrı bütçe gelir ve gider kalemleri olarak takip edilmekte, kaynağı ve harcama yerleri net bir şekilde ayırtılmaktadır.

Musa Carullah, zekât, öşür ve humus gibi İslamiyet'in hikmetli emirlerine bilfarz hürriyet iddiasıyla vergi gibi yabancı isimleri yakıştırmak caiz olsa bile zekât ile vergileri ayırmamanın başlı başına bir kusur olduğunu belirttikten sonra “*vergi hiçbir surette İslam'ın zekâtına muarız olamaz*” demektedir.⁴⁷⁶ Vergilerin istifade ve hukukun korunmasından faydalanma karşılığı olduğunu, bir fayda karşılığı verilecek

⁴⁷² Serahsî, *Mabsut*, 3: 18.

⁴⁷³ Merginânî, *Hidaye*, 1: 118.

⁴⁷⁴ İbn Abidin, *Haşiyetü Reddi'l- Muhtar*, 2: 337-338.

⁴⁷⁵ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk u İslamiyye ve Istilahatı Fıkhiyye Kamusu*, (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts)., IV, 77.

⁴⁷⁶ Musa Carullah Bigiyef, *Zekât*, Ankara, 2019, 29.

malın asla zekât olamayacağını, oysa zekâta Allah’a ibadet etmek hususunda halis olmak gerektiğini, bir hak elde etmek veya fayda sağlamak karşılığında olmaması gerektiğini ifade etmektedir.⁴⁷⁷

Sonuç olarak “*zekât da öşür de İslamiyet şartıdır. Zekâta ve öşürde ibadet manası asıldır. Devletlerin her birinde -İslam devleti olsa da olamasa da- halkın tümüne olmak üzere vergiler tayin edilir. Vergiye bizim fakihlerin diliyle ifade edersek darîbe veya naibe adı verilir. Önceki asırların her birinde darîbeler var idi. Hiçbiri hiçbir vakit farz-vacip zekâtlara, tatavvu sadakalara aykırı olmadı, onların yerine geçirilmedi*”⁴⁷⁸ ifadeleriyle zekâtla verginin ayrı şeyler olduğu Hz. Peygamber’den itibaren (Abbasileri ikinci yarısından, fetihlerin durduğu dönemden itibaren) bir arada var olduğu, ancak asla verginin zekâtın yerine geçirilmediği kanaatindedir.

Yusuf el- Karadâvî zekât ve verginin benzeşen ve ayrışan yönlerini kitabında uzun bir bölümde izah ettikten sonra, “*zekât ile verginin en önemli farkının, üzerine bina edildikleri esasların farklı oluşudur*” demektedir. Ona göre vergilerin vaz’ındaki kanuni esaslar teoride karşılıklı akit nazariyesine veya devletin hükümlerliliği nazariyesine dayanmaktadır. Zekâtın farziyeti ise bambaşka esaslara dayanmaktadır⁴⁷⁹ diyerek bu esasları; a. Genel Teklif Nazariyesi, b. Yeryüzünde Hilafet Nazariyesi, c. Fertle Toplum Arasında Dayanışma Nazariyesi, d. Müslümanların Kardeşliği Nazariyesi⁴⁸⁰ olarak saymaktadır. Dolayısıyla Karadâvî zekât ve vergilerin hem mahiyet hem vaz’ gaye ve nazariyeleri, hem de harcama yerleri itibariyle birbirinden farklı olduğunu, hacmi ve muhtevası şümulü eserinde açıkça ortaya koymaktadır.

Karadâvî zekâtın harcama yerlerinin Kur’an nassıyla belirlendiğini ve ayette zikredilen sekiz sınıfa harcanması gerektiğini söylemektedir. Ayrıca selef âlimlerin vurguladığı gibi zekâtın diğer devlet gelirlerini oluşturan bütçeden ayrılarak kendine ait özel bir fonu, hususi bir bütçesi olmasının elzem olduğunu, dolayısıyla birinci gayesi olan sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı gerçekleştirebilmesi için, nasıl

⁴⁷⁷ Bigiyef, *Zekât*, 29.

⁴⁷⁸ Bigiyef, *Zekât*, 30.

⁴⁷⁹ Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 512, 514-516.

⁴⁸⁰ Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 516, 517, 524, 528.

geçmiş fakihler zekât gelirleri ile diğer devlet gelirlerinin karıştırılmasını caiz görmedilerse, kendisi de caiz görmemektedir.⁴⁸¹

Karadâvî, askeri harcamalar, yol, köprü, baraj, havaalanı, kanal vb. altyapı ve bayındırlık harcamaları ile sosyal harcamaları (cami, okul, kütüphane, üniversite gibi dini ve eğitim tesisleri) yapmanın devletin üzerinde bir yükümlülük olduğunu ve bunları da zekât kaynağıyla yapmasının caiz olmadığını vurguladıktan sonra “*İslam Devleti bu harcamaları Müslümanların düşmanlardan aldıkları ganimetlerden ve fey’ olarak elde ettikleri müşrik mallarından karşılıyorlardı. İslam’ın ilk fetihleri zamanında bu iki kaynak zekât dışında başka vergiler olmasına ihtiyaç bırakmadan devlet hazinesinin ihtiyaçlarını karşılayabiliyordu. Özellikle o devirlerde devletin yükümlülükleri çok sınırlıydı. Ama bu iki kaynağın da kurduğu asrımızda, ümmetin kamu yararlarını gerçekleştirmek için ‘vacibin ancak kendisiyle gerçekleştiği şey de vaciptir’ kuralı gereğince, gerçekleştirilmesi vacip olan kamu yararına, yeterli olacak ölçüde mal sahiplerinden vergi almak ve mükellefiyet yüklemekten başka çare yoktur*” demektedir ve meselenin özünü gayet veciz ve sarih bir şekilde ortaya koymaktadır.⁴⁸²Sonuç olarak geçen yüzyılda zekât konusunda en kapsamlı çalışmayı yapmış olan Karadâvî de vergi ile zekâtın ayrı olduğu görüşündedir.

İbn Abidin de ilave adil vergilerin (nevaib) meşru olduğunu belirterek, bunların beytülmalde yeterli kaynak olmaması durumunda, orduyu donatmak ve askeri hazırlık yapmak, Müslüman esirleri kurtarmak, ortak su kanalları açmak vb. gerekli kamu harcamaları için halka düzenli bazı mali yükümlülüklerin (vergiler) konabileceği görüşündedir. Ancak bunu ifade ettikten sonra kendi döneminde toplanan bazı nevaibin de haksız olduğuna işaret etmiştir.Yine el-Kunye’den naklen “Yöneticinin halka maslahatlarını gözeterek darbettiği (yüklediği) şeyler vacip bir borç ve harac gibi hak edilmiş bir hak olur. Âlimlerimiz der ki: ‘İmamın (devlet başkanı) halkın maslahatı için halka yüklediği bütün şeyler bu şekli alır. Ta ki yönetici de vacip olan miktardan fazla almaya yanaşmasın’ görüşünü naklettikten

⁴⁸¹Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 583.

⁴⁸²Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 583-584.

sonra, imamın kamu ihtiyaçları için maslahat gereği koyacağı vergi, beytülmalde yeterli kaynağın olmaması şartına bağlamıştır.”⁴⁸³

Hayrettin Karaman, bazı ayet ve hadislerin manasından hareketle zekâtın ferdî ve ihtiyari bir yardım olmadığını, bilakis devletin uhdesinde sosyal bir müessese olduğunu zikretmiştir. Hz. Peygamber ve Hulefa-i Raşidin’in uygulamalarının ise İslam topraklarının her tarafına amilleri göndererek zekâtı devlet adına topladıkları dikkate alındığında, zekâtın devlet tarafından toplanıp dağıtılmakla beraber kurallarının naslarla tayin ve tespit edildiğini söylemektedir. Ayrıca devletin, toplama ve harcama yerleri kurallarına uymak zorunda olduğu, dolayısıyla zekât bütçesinin devlet hazinesinin diğer bütçeleri hariç, cizye ve haraclar, ganimetler ve sahipsiz mallara ait beytûlmaller dışında ve yanında dördüncü olarak bir de zekât beytûlmali bulunması gerektiği kanaatindedir.⁴⁸⁴

Erkal da zekât (ve öşür) dâhil bütün devlet gelirlerini vergi olarak adlandırdığı *İslam’ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları* isimli eserinde harac ıstılahının sadece arazi vergisini değil, İslam Devletinin bütün gelirlerini ifade ettiğini, bu yüzden devlet gelirlerini ele alan ilk eserleri yazan Ebu Yusuf ve Yahya b. Adem’in eserlerine ‘*Kitabu’l-Harac*’ adını verdiklerini ifade etmiştir. Ebu Yusuf’un mezkur eserinde bölümler halinde gerek Müslümanlardan, gerek gayrimüslimlerden alınan bütün devlet gelirlerini (müellif vergi diyor) ele aldığını, ancak harac yanında kitabın bazı müstakil bölümlerinde ayrıntılı olarak zekâtı anlattığını vurgulamakta ve “Ebu Yusuf eserine Kitabu’l Harac adını verirken, harac ile zekât arasında bir fark gözetmemiş midir?” sorusunu sormaktadır. Bunu da “Ebu Yusuf, Yahya b. Adem gibi müelliflerin eserlerine Kitabu’l Harac adını verirken harac ile zekât arasında fark gözetmemiş olduklarını düşünemeyiz. Müslümanlardan alınan vergilerin (yani zekâtın) gayrimüslimlerden alınan vergilerden hukuki yönden tamamen farklı olduğunu bizlere onlar haber vermektedir”⁴⁸⁵ şeklinde cevaplamaktadır.

⁴⁸³Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 611(İbn Abidin, *Haşiyetü Reddi’l- Muhtar*, 2: 58, 59’dan naklen)

⁴⁸⁴Hayrettin Karaman, *İslam’ın Işığında Günün Meseleleri*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2003, 1: 136-137

⁴⁸⁵Erkal, *İslam’ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları*, 234.

Sonuç olarak naslarla belirlenen ve Müslümanlardan alınan zekât ve öşür ilezimmîlerden alınan cizye, harac vb. gelirlerin yanında, ihtiyaç ve harcama yerlerinin de meşru olması kaydıyla meşru devlet başkanının takdirine bırakılan vergiler de meşru kabul edilerek, bunlara genel bir ad olarak *örfi vergiler* denmiştir.⁴⁸⁶

Bu vergilerin konması konusunda İslam âlimlerini ihtiyatlı olmaya sevk eden amiller, bu tür vergilere Hz. Peygamber ve Hulefa-i Raşidin'in uygulamalarından delil bulamamaları ve İslam öncesi meks adı verilen haksız vergiler konusundaki endişeleriydi. Ancak devletin koyduğu, naslarda zikredilen vergilerin dışında, İslam'dan önce de, İslam'dan sonra da uygulanan haksız vergilerle karşılaşmaktayız.

Yine Ukbe b. Amir tarikiyle Hz. Peygamber'den rivayet edilen “sahib-i meks (zalim vergi memuru) cennete giremez” ve Rudeyfi b. Sabir el- Ensari yoluyla “sahibu'l-meks ateştedir” rivayetinden sonra Ebu Ubeyd sahibu'l meks ile kastedilenin öşür memuru olduğunu ifade etmektedir.⁴⁸⁷

Sözlükte; vergi tahsili, cahiliye döneminde satıcının ticari malından çarşı ve panayırda alınan para (dirhem), aşarın aldığı (şey), vergi memurunun (musaddıkın) vergiyi aldıktan sonra, ayrılmadan (kendi adına) aldığı şey, makisin aldığı vergi olup aslı toplamak, eksilme, satışta fiyat indirimi...⁴⁸⁸ kesinti, bac, gümrük resmi gibi anlamlara gelen meksin kökeni Akkadça'daki vergi resim, özellikle duhuliye (iç gümrük) resmi, toprak bastı (ayakbastı) parası, geçit akçesi manasındaki “miksu” kelimesi olmalıdır.⁴⁸⁹ Kelime Aramice “demeksâ”, İbranice “demekes”, Asurca “damiksu” şeklinde yer alır.⁴⁹⁰ Sahib-i meksin karşılığı olarak Aşir ve Aşşar kelimelerinin hem hadislerde hem de literatürde kullanılması, meksin esas itibariyle gümrüklerde, şehirlerin girişinde, pazarlarda alınan 1/10 oranındaki Uşûr vergisi olduğunu göstermektedir.

Okyanusta meks “*bir adamın satılık malına muamelede gadr ve cinayet eylemek, yani değerinden eksik paha ile almak, eksiltmek, zulüm ve taaddi eylemek*”

⁴⁸⁶Kenanoğlu, *Vergi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 8İstanbul, TDV Yayınları, 2012), 38: 52, 53.

⁴⁸⁷Ebu Ubeyd, *Kitabu'l-Emval*, 485.

⁴⁸⁸Lisanul Arab, ‘Mekese’, 6: 220-221.

⁴⁸⁹Cengiz Kallek, *Meks*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul, TDV Yayınları, 2010), 28: 583.

⁴⁹⁰Kallek, *Meks*, 28: 583.

manalarına gelir. Yine cahiliye döneminde pazarda mal satan kişiden alınan vergidir ki, günümüzde “bac” denilen bu cahiliye zulmü bu vergi tüccardan ve yolculardan alınmak suretiyle hala caridir. Bazı Türk memleketlerinde kırtıl da denen bu vergi, köprübaşında ve derbentlerde eğlenip geçenlerden zorla alınmaktadır. Ayrıca gümrükçülerin meşru öşrü (gümrük vergisi) aldıktan sonra, keyfi olarak fazladan aldıkları paraya da meks, buna göre bâccıya ve zalim gümrükçü ağaya da mâkis denir.”⁴⁹¹

Erkal ilga edilen bu vergilerin şehirlerarası mal hareketlerinde ve Pazar/panayırlarda alınan iç gümrük vergileri olduğunu ifade etmektedir.⁴⁹² Tuğ ise Arap yarımadasındaki başta Himyerler olmak üzere birçok devletin İslam öncesinde Pazar ve panayırlarda, 1/10 oranındaki bir nevi gümrük vergisini tahsil ettiğini,⁴⁹³ Cürhüm ve Katura kabilelerinin Mekke’ye Kuzey (Bizans ve Gatafan) ve Güney (Yemen ve Sasani) tarafından gelen kervanlardan 1/10 oranında bir gümrük vergisini tahsil ettiğini vurgulamakta,⁴⁹⁴ Erkal ise Hz. Peygamber’in kaldırdığı bu 1/10 Uşûr vergilerinin İslam’dan önce adına meks dendiğini ve makisler (aşirler) tarafından tahsil edildiğini ifade etmektedir.⁴⁹⁵ Kusayy’a kadar götürülen bu 1/10’luk vergilerin birçoğunu kaldırmıştır.⁴⁹⁶

Nitekim Bilmen “Zaman-ı cahiliyette bir adamın çarşı ve pazarda sattığı şeylerden alınan akçeye meks (bac), bunu alan şahsa da mekkas denirdi. Köprübaşlarında, derbentlerde mürur ve ubur edenlerden toprak bastı adıyla alınan akçeye ve tüccar mallarından meşru rüsumdan ziyade olarak tahsil edilen paraya da meks(bac) adı verilmiştir ki, bunların bu veçhile istifa edilmesi şer’an caiz değildir. İşte mezmum olan mekkaslık da budur ki, böyle bir memuriyeti kabulden birçok zatlar ictinab etmişlerdir” şeklinde meksin tam bir tarifin sunmaktadır.⁴⁹⁷ Bu durumda meks, “...ülkedeki mahalli idarelerin kendi bölgesine giren ticaret mallarından rıhtımlar, sınır gümrükleri, şehir kapıları, köprübaşları, derbentler, kapanlar ve pazarlarda aldıkları duhuliye resimlerini ifade eder.”Zamanla sadece

⁴⁹¹ Asım Efendi, Kamusu’l Muhît, 3: 2730.

⁴⁹² Erkal, İslam’ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları, 34.

⁴⁹³ Tuğ, İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı, 13.

⁴⁹⁴ Tuğ, İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı, 15.

⁴⁹⁵ Erkal, İslam’ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları, 34.

⁴⁹⁶ Hamidullah, İslam Peygamberi, 134-135, vesika no: 48, 169-170, vesika no: 86.

⁴⁹⁷ Bilmen, İstilahatı Fıkhiyye Kamusu, 4: 97.

gümrüklerde alınan bir vergi olmaktan çıkmış, ülke içinde de şehirlerarası ve pazarlarda alınan vergiler tüccar açısından altından kalkılması zor, tüketici için de (vergiler malın fiyatına yansıtacağı için) aşırı pahalı mal fiyatlarına dönüşmesi yüzünden, anlamı genişleyerek ticaret mallarından ve mükelleflerden alınan her türlü gayri meşru, haksız, zalim vergilerin ortak adı olmuştur.⁴⁹⁸

İslam öncesinde yürürlükte olan bu zalim vergiler, halktan haksız olarak alınıp, yanlış yerlere haksız olarak harcanıyordu. Halkın ödeme gücü dikkate alınmadan keyfi olarak toplanan bu vergiler, karaların ve feodal beylerin lüks ve israf harcamalarında, zevk ve eğlence masraflarında kullanılıyor, yakınlarının servetine dönüşüyordu.⁴⁹⁹

Hz. Peygamber'den gelen sahib-i meks ve aşşarın kınandığı rivayetler, cahiliye döneminde halkı ağır vergi yükü altında ezen, ödeme gücünü aşan, vergi çeşit ve oranlarıyla mükelleflere zulmeden, tahsilat sırasında halka kötü davranan, görevlerini kötüye kullanan vergi idaresi ve memurlarını hedef almaktadır.⁵⁰⁰ Kaldı ki meksle ilgili rivayetlerin çoğu sahih (hatta hasen) değildir.⁵⁰¹

İslam âlimleri zekât dışındaki adil vergileri (örfi vergiler) meşru kabul etmişler, adil olmayanların hükümlerini de açıklamışlardır.⁵⁰² Buna göre dört mezhebin âlimleri de, yöneticilerin keyfiliğe kapılıp haksız yere halkın mallarını almaları ve haksız vergiler koyarak zulmetmeleri endişesiyle çok ihtiyatlı hareket etmişler ama adil vergilerin caiz olduğunu da açıklamışlardır.⁵⁰³

İslam döneminde ilk meks Emeviler döneminde uygulanmış, Ömer b. Abdülaziz tarafından kaldırılmıştır.⁵⁰⁴ Nitekim kendisine, daha önceki halifeler zamanında mallarda ucuzluk olduğunu, ancak onun döneminde pahalılık olduğundan şikâyet edenlere, Ömer b. Abdülaziz, daha önce zimmîlere tahammül gücünü aşan cizye yüklendiğinden, insanların mallarını ucuza satmak zorunda kaldığını, kendisinin haksız vergileri normal seviyesine indirdiğinden insanların mallarını

⁴⁹⁸Kallek, *Meks*,28: 584.

⁴⁹⁹Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, II, 604.

⁵⁰⁰Kallek, '*Meks*',28: 584.

⁵⁰¹Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 603.

⁵⁰²Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 610.

⁵⁰³Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 612.

⁵⁰⁴Kallek, '*Meks*',28: 584.

istediği fiyattan sattığını ifade etmiş, narh koymaya da karşı çıkmıştır.⁵⁰⁵ Ömer b. Abdülaziz'in kaldırdığı halkın ödeme gücünü aşan, onlara eziyet veren haksız vergilerdir.⁵⁰⁶

Emevilerden sonra idareye geçen Abbasiler de meks uygulamasına devam etmişlerdir. Çünkü vezir Ali b. İsa'nın halkı ağır vergilerden kurtarmak için yaptığı vergi reformu sırasında kaldırdığı meksin tutarı 500.000 Dinardır. Yine Nasreddin Zengi Suriye, Mısır, el-Cezire ve Musul'daki meksleri kaldırdı. Aynı şekilde Selahaddin Eyyubi'nin aynı bölgelerde ilga ettiği meksler, halefi İmamuddin zamanında tekrar kondu.⁵⁰⁷

Selçuklularda da Melikşah'ın yıllık 600.000 Dinardan fazla meksi kaldırdığı Muhammed Tapar'ın da aynı uygulamayı kaldırdığı, yine Babür Hükümdarı Cihangir'in damga ve rıhtım vergisi gibi her türlü vergiyi iptal edip halkın rızası dışında vergi toplamayı yasakladığı, Alemgirin de diğer meşru vergilerle birlikte meksleri de kaldırdığı bilinmektedir. Yine özellikle Fatimilerde yaygın olarak kullanılan meks, değişik zamanlarda ilga edilmekle birlikte Memluklar döneminde de devam etmiştir.⁵⁰⁸ Osmanlılar döneminde ise haksız vergiler yüzünden çıkan isyanlar ise önceki bölümde örneklerle açıklanmıştı. Görüldüğü gibi tarihi süreç içerisinde bu vergiler idareyi ele geçiren kişilerin politikaları doğrultusunda, sık aralıklarla yürürlüğe konmuş ve sonrasında da kaldırılmıştır.

Meksin ve makisin bu kadar yerilmesi ve yine İbn İshak'tan gelen "...sahib-i meksten maksat halktan öşür (mallarının 1/10) toplayan kimsedir"⁵⁰⁹hadisinde zikredilen onda birin, tarım ürünlerinden meşru ölçülere göre alınan öşür olmayıp, zekât ve öşrün dışında alınan ve hiçbir şerî dayanağı olmayan haksız vergidir.⁵¹⁰ Haksız vergilerle ilgili bir hususu daha ifade sadedinde Ebu Yusuf'un "Hz. Ömer Irak'tan her sene 1 milyon ukiyye toplardı. Sonra Kufe'lilerden ve Basralılardan onar kişi çağırarak, onlara dörder dörder, bu malların temiz ve helal olduğuna, bunların

⁵⁰⁵ Ebu Yusuf, *Kitabu'l Harac*, 301.

⁵⁰⁶ Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 609.

⁵⁰⁷ Kallek, *'Meks'*, 28: 584.

⁵⁰⁸ Kallek, *'Meks'*, DİA, 28: 585.

⁵⁰⁹ Ebu Davud, *Kitabu'l Harac, ve'l İmare ve'l Fey'*, 2938 nolu hadis.

⁵¹⁰ Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, *Sünen-i Ebu Davud Terceme ve Şerhi*, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1991, 11: 191.

bir müslümandan veya zimmîden zulmen alınmadığına Allah adına şahitlik ettirdi”⁵¹¹ rivayetine yer verelim.

Yine Hz. Ömer Bahreyn ve Heçr’e zekât amili olarak tayin ettiği ve görevden 500.000 dirhemle dönen Ebu Hureyre’ye malın çokluğu karşısında, daha önce hiç bu kadar malı bir arada görmediğini, içinde zulümle alınmış mal veya yetim ve dul malı olup olmadığını sertçe sormuştur.⁵¹²

Hz. Ömer bir hutbesinde amilleri halkı dövüp eziyet etmeleri ve halkın malını (Müslüman olsun, zimmî olsun) haksızlıkla almaları için göndermediğini, kim haksız bir muameleye uğrarsa kendisine bildirmelerini ve kısas yoluyla haklarını alacağını ifade etmiştir.⁵¹³

Vergi ile zekâtın birbirinden ayrı olduğu konusu açıklığa kavuştuktan sonra üzerinde durulması gereken nokta, “*Müslümanların malları üzerinden devlet zekât dışında bir şey alabilir mi?*” konusudur.

Bazı âlimler “*Müslümanların malında zekâttan başka hak yoktur*” prensibi gereğince vergi veya başka bir ad altında devletin zekâttan başka bir şey almasını uygun görmemişlerdir. Ancak zekât gelirleri ihtiyaç sahiplerine yetmediğinde veya bir tabii afetle (deprem, sel, salgın hastalık vb.) karşılaşıp zekât ve bütçe gelirleri yeterli olmadığında ya da devletin ciddi bir askeri tehditle karşılaştığı durumda fey’, humus, harac, cizye gibi şer’i vergilerin bunu karşılayamadığı durumlarda veya devletin bütçe imkânlarını aşan ancak ehli’l hall ve’l akd’in (parlamento) de onayladığı bazı sağlık, ulaşım, imar vb. yine toplum için gerekli yatırımlara kalkıştığında, bu harcamaları yapabilmek için devletin zenginlerin mallarından ilave vergiler yoluyla bunu karşılaması gerektiğine hükmetmişlerdir. Çünkü zenginlerin malından vergi almadan bu harcamaları karşılaması mümkün değildir. Dolayısıyla “*vacibin ancak kendisiyle gerçekleştiği şey de vaciptir*”⁵¹⁴ külli kaidesince ilave vergi konması meşrudur. Nitekim malla cihat da bir fariza olup, devlet cihat masrafları

⁵¹¹ Ebu Yusuf, *Kitabu’l-Harac*, 271.

⁵¹² Ebu Yusuf, *Kitabu’l-Harac*, 270-271.

⁵¹³ Ebu Yusuf, *Kitabu’l-Harac*, 273.

⁵¹⁴ Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 599, 603.

(askeri harcamalar) için vergi koyma yetkisine sahiptir. Yine diğer bir külli kaide ise “büyük zararın önlenmesi için küçük zarara katlanmak vaciptir.”⁵¹⁵

Birçok İslam âlimi değişik asırlarda yukarıda saydığımız giderleri karşılamak için normal devlet bütçesi yetersiz kalırsa, devlet başkanının ilave vergiler koyabileceğine fetva vermişler⁵¹⁶ ve tarih boyu uygulama da bu şekilde olmuştur.

Bu konuda Serahsî “Devlet hazinesinde mal olmayıp, Müslümanları koruyacak bir ordu hazırlama gereği duyulduğunda, devlet başkanı, bunun için yeter miktarda malı halkından zorla alma yetkisine sahiptir. Çünkü o, Müslümanların yararına olan işleri yapmakla yükümlüdür. Düşmana karşı koyacak bir ordu hazırlamazsa müşrikler galip gelir. Müslümanların canını, malını ve ailesini alır”⁵¹⁷ demektedir.

Gazzâlî “Ordunun elinde yeterince mal varsa, bu durumda vergi koymak caiz değildir. Ancak eğer ordunun yeterince malı yoksa ve kamu malları ordunun giderlerini karşılamaya yetmiyorsa, askerlerin çalışıp kazanmak için dağılmaları durumunda da kâfirlerin istilası ihtimal dâhilinde olacağından yahut fesat ehlinin fitne çıkarması endişesi doğacağından, bu durumda devlet başkanının zenginler üzerine askerin ihtiyacını karşılayacak miktarda vergi koyması mümkündür. Ayrıca dağıtım hususunda, arazi tahsisini uygun görürse bunu da yapabilir. Çünkü biz biliyoruz iki şer veya iki zarardan birden gelirse, şer’, daha büyük olan zararı gidermeyi amaçlar.”⁵¹⁸

Şatıbî de, devletin başında halkın itaat ettiği ve İslam memleketlerini korumak için gayret eden bir devlet başkanı olduğunda, İslam topraklarını korumak için daha fazla asker bulundurmaya ve askeri harcama ihtiyacı duyar ve beytülmalde yeterli kaynak olmazsa, adaletten ayrılmamak kaydıyla (hazinede yeni kaynak birikinceye kadar) zenginlerin mallarından, paralarından, tarım ürünlerinden ve diğer gelirlerinden ihtiyaçla orantılı olarak uygun göreceği miktarda (zekât dışında) bir vergi alabileceği görüşündedir. Gerekçe olarak da devlet başkanı İslam topraklarını savunmak için bu vergiyi almayacak olursa, ülkenin kâfirlerin saldırıları karşısında

⁵¹⁵Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 586.

⁵¹⁶Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 585.

⁵¹⁷Serahsî, *Kitabu’s-Siyer*, 10, 20.

⁵¹⁸Gazzâlî, *Mustasfa*, İslam Hukuk Metodolojisi, çev. Yunus Apaydın, (İstanbul: Klasik yayınları, 2006), 1: 373-374.

savunmasız kalması ve devlet başkanının otoritesinin sarsılması sonucunun doğması olduğunu söylemektedir. Ayrıca kendilerinden alınacak az bir miktar vergiden kaçınanlar, devlet safvetini ve devlet başkanı otoritesini (hükümlerini) kaybederse, verecekleri az bir miktar vergi bir yana, bütün mallarının hatta canlarının tehlike altında kalacağını ifade etmektedir.⁵¹⁹

Yine İzzettin b. Abdüsselam da, Memluk Hükümdarlarından Melik Seyfeddin Kutuz, 1260 yılındaki Moğollara karşı kendisinden yardım isteyen Şam ve Halep Emiri Melikü'n-Nasır Selahaddin Yusuf'u desteklemek için ulemayı toplayıp, savaşmak için halktan vergi alıp alamayacağını sorduğunda, şartlı olarak buna cevap vermiş ve bu görüşü diğer âlimlerce oybirliğiyle kabul edilmiştir. İzz b. Abdüsselam'ın Kutuz'a bu mecliste yaptığı konuşma şöyledir: *“Şüphesiz ki düşman İslam yurduna saldırdığında bütün Müslümanların onunla savaşması vaciptir. Bunun için sizin halktan gerekli malları almanız caizdir. Ancak bunu alabilmeniz için beytülmalde bir şeyin kalmamış olması, sahip olduğunuz altın yaldızlı ve süslü özel elbise ve araçlarınızı satmanız, her askere binek ve silahtan fazla verilmemesi, asker ile halkın eşit olması şarttır. Askerin (beytülmalin) elinde malın bulunması ve değerli, lüks eşya almanız asla caiz değildir.”*⁵²⁰

Aynı şekilde Sultan Baybars, Moğollarla savaşmak için hazinede yeterli kaynak olmadığından, âlimleri toplayarak halktan vergi almasının caiz olup olmadığını sorduğunda Şam uleması ihtiyaç ve maslahat sebebiyle caiz olduğuna dair yazılı bir belgeyi imzalayarak kendisine verdiler. İmam Nevevi ise bu belgeyi imzalamayarak Sultan'a, kendisi bir köle iken Allah'ın bir lütfu sayesinde Sultan olduğunu, yüzlerce köle ve cariyeye ve bunlar da süsler, altın kaftanlar vb. maddi değeri yüksek şeylere sahip olduğunu, önce onları satarak saray lüks ve israfından vazgeçtikten sonra halktan vergi almasına fetva verebileceğini söyledi. Buna çok kızan Sultan, Nevevi'den Şam'ı terk etmesini isteyince o da köyüne gitti. Şam'daki âlimlerin ricasıyla sonradan Baybars Nevevi'ye Şam'a dönme izni vermişse de

⁵¹⁹Şatıbî, Ebu İshâk İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Gırnatî (v. 790/1388), *El- İ'tisam*, (Arabistan: Daru İbnü'l Cevzi, 2008), 3: 22.

⁵²⁰ İbni Tagrıberdi, *en-Nücumu'z-Zahira*, çev. Ahsen Batur, Selenge yayınları, 2013, 33; Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 589.

Sultan ölünceye kadar Şam'a geri gelmemiştir.⁵²¹ Nevevi görüşü, Sultan'a yazdığı mektupta özet olarak; hazinede para ve eşya oldukça ya da satılabilecek arazi, emlak ve mal buldukça halktan vergi almanın caiz olmadığı şeklindedir.

İslam âlimleri, başta İslam topraklarının düşman saldırılarına karşı korunması olmak üzere devlet yöneticilerinin ihtiyaç duyduklarında halktan zekât dışında bir mal/hak (yani vergi) alabileceklerine dair fetva vermişler, ancak büyük çoğunluğu vergilerin alınabilmesi için hazinenin tamamen boşalması şartını getirmişlerdir. Bu kadar titizlenmelerinin sebebi, yöneticilerin, ihtiyaç olsun olmasın halkı ezmeleri endişesidir. Hatta Karadâvî "*ihtiyaç meydana gelip, bunun giderilmesi için vergi almaktan başka yol yoksa vergi almak sadece caiz değil, vaciptir*" demektedir.⁵²²

Zaten ilk üç asırdan sonra özellikle Eyyubiler, Memlûklular ve Selçuklular zamanında zekât dışında birçok vergi konmuştur. Örneğin; Selçuklularda ticari hayatın güvenli bir şekilde devam etmesini sağlamak üzere yollardan faydalananlardan alınan Bedraka (yol güvenliği vergisi) ve yine ticari emtia üzerinden alınan tamga(Bac) ile zirai faaliyetlerden alınan Harman vergisi söylenebilir.⁵²³ Yine Selçuklularda Moğol işgali döneminde normal vergilerin dışında Moğol askerinin ihtiyacını karşılamak üzere Buyrut, Nalbaha, Mal-i Yam ve Mal-i Bozok adlı dört ayrı vergi uygulanmıştır.⁵²⁴

Osmanlı Devletinde ise şerî vergiler kategorisinde *Zekât*, *Aşar (öşür)*, *Harac* ve *Cizye'nin* yanı sıra, savaş, deprem vb. olağanüstü harcamaları karşılamak üzere arızı olarak konulan ancak zamanla sürekli ve düzenli hale gelen avarız vergileri ve bir kısmı Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren var olan örfi vergilerdir.⁵²⁵

Dolayısıyla devletlerin ihtiyaç ve giderlerinin artmasına bağlı olarak, hem zekâtın bütün devlet ihtiyaçlarını karşılayacak boyutta olmaması hem harcama yerlerinin katı bir şekilde nassla sabit olması sebebiyle, devletler şerî vergiler diyebileceğimiz zekât ve öşür dışında birtakım örfî vergi uygulamalarına başvurmuşlardır.

⁵²¹Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 589-590.

⁵²²Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 588, 590.

⁵²³Gökbunar, *Vergileme İlkeleri ve Küreselleşme*, 51.

⁵²⁴Giray, *Maliye Tarihi*, 85.

⁵²⁵Giray, *Maliye Tarihi*, 121.

Tezimizde bizim de görüşümüz vergiye benzer yönleri çok olsa da mahiyeti itibariyle vergi ile zekâtın ayrı olduğu görüşünden hareketle aralarındaki benzerlik ve farklılıkları inceleyeceğiz.

3.3. Vergi İle Zekâtın Benzeyen Yönleri

Bu konuya girerken önceki bölümlerde kullanmış olduğumuz vergi ve zekât tariflerini bir kez daha ifade edelim:

*Vergi, devlet tarafından (veya devredilmiş vergilendirme yetkisine sahip âmmе hükmî şahıslarınca) fert ve kurumlardan, hukuki cebir altında, muayyen kaidelere göre ve karşılıksız olarak alınan para tutarlarıdır.*⁵²⁶

Zekât, şer ‘an, muayyen bir malın bir cüz ’ünün sağlayabileceği bütün menfaatleri sahibinden kesecek şekilde, Haşimi veya Haşimi azatlısı olmayan Müslüman bir fakire, Allah’ın rızası için temlikidir ki, malın bir cüz’ü, miktarı muayyen olan mal-ı mahsusu, fakir de masarif-i muayyen olan şahs-ı mahsusu teşkil eder.

Hem zekâtın hem de verginin icbari ve ilzami tarafı müşterektir.⁵²⁷ İnsanlık tarihi boyu gelişmelerden sonra artık vergi, hukuki bir mecburiyetle vergi mükelleflerinden alınmakta, ödemeye direnilmesi durumunda mükellef para cezasından hapis cezasına kadar çeşitli hukuki müeyyidelerle karşılaşmaktadır. Vergi devletin varlığının adeta simgelerinden/sembollerinden biri olarak, devletler açısından vazgeçilmez olduğu gibi, bütçenin de en temel ve en sağlam kaynağıdır.

Zekât da mecburiyet noktasından vergi gibidir. Nitekim önceki bölümlerde açıkladığımız üzere Hz. Ebu Bekir döneminde, Medine’deki merkezi otoriteye zekâtını vermemek için direnenlerle savaşılmış, tarihimizde Ridde Savaşları adıyla geçen hadiseler yaşanmıştır. Buradan hareketle İslam âlimleri ittifakla, devletin zahiri mallarla ilgili zekâtı zaten toplayacağını, batını mallarla ilgili zekâtın ödenmediği kanaati oluşursa, bunlara ilişkin zekâtı da devletin cebren tahsil ederek ilgili kişilere tevzi edeceğini ifade etmişlerdir. “*Dolayısıyla zekâtı vermeyenlerden*

⁵²⁶Dikmen, *Maliye Dersleri*, 106.

⁵²⁷Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 505.

*silah gücü ile almak ve inkâr edip karşı koyanlara da kılıç gücüyle haddini bildirmekten daha büyük mecburiyet, şiddet ve ilzamilik olabilir mi?*⁵²⁸

b. Himaye cihetinden baktığımızda da zekât ile vergiler arasında bir benzerlik vardır. Devletin zekâta hak sahibi olması, zekât mükellefini koruyup himaye ettiğindendir. Aynı şekilde öşür ve harac da devletin kişiyi ve malı korumasından dolayı hakkı olmaktadır. Nitekim Ebu Ubeyde b. Cerrah, Humus halkıyla yaptığı anlaşmayla onlar için cizye belirlemişti, ancak Yermuk Savaşından önce şehri boşaltmak zorunda kalınca, onları koruyamayacakları gerekçesiyle, korumak için aldıkları cizye parasını Humus halkına iade etmesi için Habib b. Mesleme'yi görevlendirdi. Şehir halkı bir taraftan mallarını geri alırken şöyle diyorlardı: “*Allah sizi bize geri göndersin (inşallah geri gelirsiniz). Bizi daha önce yöneten Romalılara lanet olsun. Vallahi onlar olsaydı bize hiçbir şey iade etmeyecekleri gibi, bizim kalan mallarımızı da gasp ederlerdi. Buna (iade ettiğiniz mallara) ilaveten malımızın geri kalanından da alabildiklerini alıp götürürlerdi.*”⁵²⁹ Dolayısıyla cizyenin alınma sebebi hükümlerlik ve zimmîyi koruma olmaktadır.

Aynı durum zekât için de geçerlidir. Müslüman ticaret mallarını pazarlara nakletmek için yerleşim yerlerinin dışına çıkardığı zaman güvenliğe, korunmaya ihtiyacı vardır. Dağlarda otlayan saime hayvanlar da aynı şekildedir. Bu korumayı sağlayan ise devlettir. Bu sebeple devletin himayesine karşılık o mallardan ve hayvanlardan zekât alma hakkı doğar. Gayrimüslim vatandaşlar (zimmîler) de devletin korumasına Müslümanın himayeye olan ihtiyacından daha fazla muhtaçtır. Çünkü azınlıklar her zaman daha hassas konumdadırlar ve hırsızlar daha zayıf gördükleri için zimmîlerin mallarına karşı daha aç gözlüdürler.⁵³⁰ Yine aynı şekilde İslam devlet başkanının otoritesini tanımayan asiler ve bâğîler, belli bir bölgeyi kontrol ederek müslümanlardan hayvanların zekâtını ve tarım ürünlerinin öşrünü toplasalar, daha sonra devlet başkanı bu bölgede kontrolü sağlayıp yeniden hâkimiyet

⁵²⁸ Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 507.

⁵²⁹ Hamidullah, Muhammed, *el-Vesâiku's- Siyasiyye li'l Ahdi'l Nebevî ve'l Hilafeti'l Raşide*, Daru'n-Nefais, Beyrut, 1985, Beşinci Baskı, 470.

⁵³⁰ Serahsî, *Mebsut*, 2: 199.

tesis edince artık bölge halkından tekrar zekât alınmaz. Çünkü devletin zekâtı almasının sebebi himaye olduğu halde devlet onları koruyamamıştır.⁵³¹

Devletin zekâtı toplamaya hak kazanması halkın mallarını koruduğu ve himaye ettiği için meşrudur.⁵³² Nitekim daru'l harpte yaşayan zengin bir Müslüman devletin korumasından istifade etmediği için İslam Devletine zekât vermek mecburiyetinde değildir. Ancak diyaneten kendisinin zekâtını ehline vermesi farzdır.⁵³³

İsyancılar bir bölgede harac ve öşürü toplarlarsa devlet başkanı tekrar zekât ve öşür alamaz. Çünkü devlet bu vergiye koruma karşılığı hak kazanırken, vatandaşlarını (müslüman veya zimmîleri) koruyamamış⁵³⁴ ve bu hakkını kaybetmiş demektir.

Mükellef emval-i zahirenin zekâtını, öşür veya haracını ehil kimselere kendisi verse, devlet başkanı ondan zekât, öşür ve haracı tekrar alır. Zira hükümlerlik ve himayeden dolayı zekât ve vergiyi almak devletin hakkıdır.⁵³⁵ İbn Abidin'e göre zekâtı almak koruma hak ve görevinden dolayı meşru olduğu için, isyancılar bir bölgeyi ele geçirirler ve zekâtla haracı toplarlarsa, bunları ehil olanlara dağıtmak şartıyla zekât ve öşürü iade etmeleri gerekmez, sadece haracı iade ederler.⁵³⁶

Zekâtta da, vergide de mükellefin ödemesi karşılığında (bir mal veya hizmet satın almada, ödemenin karşılığında bir menfaat temininde olduğu gibi) bir fayda temin etmesi söz konusu değildir.⁵³⁷

Zekâtta karşılıksız her açıdan tamdır. Çünkü kendine ait bir malı (mülkü tam) ibadet olarak Allah rızası için, ehline temlik etmektedir. Vergide ise yine doğrudan bir karşılık yoktur, ancak verginin harcanması sonucu devletin sunduğu hizmetlerle, yaptığı imar ve yatırımlardan vatandaş olarak vergi mükellefi dolaylı olarak yararlanmaktadır.

c. Zekât da vergiler de devlete, daha doğrusu devletin bu iş için görev ve yetki verdiği kamu kuruluşuna ödenir. Zekâtta bunun sonraki yüzyıllarda değişmesi,

⁵³¹ Aghnides, *İslam'ın Mali Hükümleri*, 295.

⁵³² İbn Abidin, *Haşiyetü Reddi'l- Muhtar*, 4: 103.

⁵³³ Serahsî, *Mebcut*, 2: 270.

⁵³⁴ Merginânî, *Hidaye*, Kitabu'l- Cihad, 1: 464.

⁵³⁵ Mavsilî, *İhtiyar*, 4: 99.

⁵³⁶ İbn Abidin, *Haşiyetü Reddi'l- Muhtar*, 2: 310.

⁵³⁷ Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 141.

şahısların (mükelleflerin) bizzat zekâtı hak sahiplerine (de facto) ödemesi, teorik olarak devlete ödenmesi hususunu iptal etmez.

Bilmen, emval-i zahire sayılan malların vergilerini (zekâtını) toplama hakkının hükümet-i İslamiyyeye ait olduğunu, emval-i batinenin zekâtına devletin karışamayacağını, devlet başkanının zorla alamayacağını, aksinin icma-ı ümmete muhalefet olduğunu ancak mükellefler bu malların zekâtını vermezlerse devlet başkanının zorla alıp ehil olanlara sarf edeceğini ifade etmektedir.⁵³⁸

Hanefilere göre emval-ı zahirenin zekâtı devlete verilir, Hz. Osman devrinden itibaren gerçekleştirilen uygulamanın sonucu olarak emval-ı batineninkini bizzat zekât mükellefi ehline öder. Ancak devlet mükellefin zekâtını ödemediğini tespit ederse, emval-i batinenin zekâtını da alır.⁵³⁹

d. Zekâtta da, vergide de mükellef, mevzu, nisap, nispet, tahakkuk ve tahsil zamanı, mükerrerliğin önlenmesi gibi hususlar kesinlik arz eder. Böyle olması da gerekir, çünkü bu sarahat ve kesinlik olmazsa, mükellefle devlet arasında gereksiz ihtilaflara, hatta çatışmalara ve isyanlara yol açar.

e. Zekâtın toplumda gelir dağılımını düzenleyen, zenginle fakir arasındaki uçurumu engelleyen, adeta bir sosyal güvenlik kurumu gibi çalışan, devletin belli sınıflar için harcayacağı bir fon olması hasebiyle mali, iktisadi ve içtimai yönleri olduğu gibi verginin de aynı şekilde mali, iktisadi, sosyal, siyasi yön ve hedefleri vardır. Ayrıca devletler adı vergi olmamakla birlikte sosyal güvenlik kurumları kurmuşlar ve vergi benzeri primleri bu kurumlar adına tahsil etmektedirler. Yine devletler bazı sektörlerin ve yatırımların veya ithalat-ihracatın teşviki ve sınırlandırılması için de vergiyi bir enstrüman olarak kullanmaktadırlar.

3.4. Vergi İle Zekâtın Benzemeyen Yönleri

Vergi ile zekât birçok bakımdan benzememekte, benzeyen yönlerine nazaran benzemeyen yönleri çok daha belirgin ve baskın olmaktadır.

İsim Bakımından:

Vergi ile zekât arasındaki benzeşmezlik ve fark en başta isimlerinde ve isimlerin anlama delaletinde ortaya çıkmaktadır. Zekât kelimesi gelişmeye ve

⁵³⁸ Bilmen, *İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, 4: 78.

⁵³⁹ Karaman, *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri*, 1: 137.

berekete hem malın hem de kişinin temizlenmesine delalet etmekte, zekât ile eş anlamlı veya yakın manada sadaka, hak kavramları da kullanılmaktadır.

Vergi kelimesi ise harac, cizye, darîbe ve tekâlîf gibi eski adlarıyla, bugün vergi olarak da anlamlandırılması ve algılanması itibariyle bir şeyi devlete ödemeye mecbur tutmaktır. Bu da vergi mükellefi gözünde mecbur kalınan bir nevi tazminat, yük ve külfet olarak görülmektedir.

a. Zekâtın meşruiyeti ve varlık sebebi bir ibadet olmasıdır. Kur'an-ı Kerim'de önce fakir, miskin, sail ve mahrum için bir hak olarak zekât en az sekiz Mekkî ayette aynı kavramla emredilmektedir.⁵⁴⁰

Nitekim Mekkî surelerden Lokman Suresinin 4. ayetindeki “*o kimseler namazı kılarlar, zekâtı verirler, onlar ahrete de kesin olarak iman ederler*” ve Mekkî olan Mü'minun Suresinde önce namaz zikredildikten sonra 4. Ayetinde “*onlar ki zekâtı verirler*” buyrulurken namazla birlikte zikredilmektedir.

Medine döneminde nazil olan 22 ayette yine zekât kelimesi geçmekte, toplam 30 ayette doğrudan zekât kelimesi zikredilmekte, bunlardan yirmi yedisinde namazla birlikte zikredilmektedir.⁵⁴¹

Bu konuda Medeni surelerden Bakara Suresi 3. ayeti “*Onlar gayba inanırlar namazı kılarlar, kendilerine verdiğimiz mallardan Allah yolunda harcarlar*”, Bakara Suresi 43. Ayeti “*Namazı tam kılın, zekâtı hakkıyla verin ve rükû edenlerle beraber rükû edin*”, yine Bakara Suresi 83. ayetindeki “*Vaktiyle biz İsrail oğullarından ‘yalnızca Allah’a kulluk edeceksiniz, ana babaya, yakın akrabaya, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz’ diye söz almış ve ‘insanlara güzel söz söyleyin, namazı kılın, zekâtı verin’ diye de emretmiştik...*” ifadeleri ile zekâtın namazla birlikte zikredilen temel ibadetlerden olduğu vurgulanmaktadır.

Yine Nisa Suresinin 77. ayetinde “*Namazı kılın ve zekâtı verin*”, 162. ayetinde ise “*Fakat içlerinde ilimde derinleşmiş olanlar ve müminler, sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler, namazı kılanlar, zekâtı verenler, Allah’a ve Ahiret Gününe inananlar var ya, işte onlara pek yakında büyük bir mükâfat vereceğiz*” şeklinde namaz ve zekât birlikte zikredilmiştir.

⁵⁴⁰Erkal, İslam’ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları, 56.

⁵⁴¹ Erkal, İslam’ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları, 56.

Zekâtın eş anlamlısı olarak sadaka kelimesi de Kur'an-ı Kerim'de 12 ayette geçmekte olup bu surelerin hepsi Medenîdir.⁵⁴² Daha önce de belirttiğimiz gibi Tevbe suresinde zekâtın sarf yerleri de açık ve kesin olarak belirlenmiştir.

Zekât ve sadaka kavramı hadislerde de çokça geçmekte olup, bunlardan en meşhurlarından biri Cibril hadisi olarak şöret bulmuştur. Buhari ve Müslim'in ittifak halinde Sahihlerine aldıkları "...İslam; Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed (sav)'in Allah'ın Resulü olduğuna şahadet etmek, namazı dosdoğru kılmak, zekâtı tastamam vermek, Ramazan orucunu eksiksiz tutmak ve yoluna güç yetirebilersen Haccetmendir"⁵⁴³ hadisi ile İbn Ömer'den rivayet edilen "İslam beş esas üzerine kurulmuştur. Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed (sav)'in Allah'ın Resulü olduğuna şahadet etmek, namazı kılmak, zekâtı vermek, Ramazan orucunu tutmak ve yol bulabilenler için Allah'ın evini haccetmek"⁵⁴⁴ hadislerinin bu bağlamda zikredilmesi yeterli olacaktır.

Ayrıca Kur'an'ın zekâtla ilgili olarak mücmel bıraktığı bütün hususları Allah Resulü gerek sözleri, gerek uygulamaları ile müttekâmil manada açıklamış ve Hz. Peygamber'in sağlığında zekât uygulaması tam olarak yerleşmiştir. Zekât, namaz ve oruçtan sonra üçüncü temel ibadet, namazla devamlı birlikte zikredilen ikinci temel farzdır.

İbadetlerde ihlas önemlidir. Allah'tan başka hiçbir şeyi onda ortak koşmamak, mahza Allah'ın rızasını gözetmek gerekir. Ayrıca ibadetlerde niyet şarttır. Namazda, oruçta, hacda niyetin farz ve şart olduğu gibi, zekâta da niyet farz ve şarttır.

Ayrıca Tevbe Suresinin 103. ayetinde "onların mallarından sadaka al, bununla onları (günahlardan) temizlersin, onları arıtıp yüceltirsin. Ve onlar için dua et, çünkü senin duan onlar için sükûnettir (onları yatıştırır). Allah işitendir, bilendir" buyrulurken Allah Resulünün zekâtı almasının müminler için bir arınma olduğu belirtilmiş ve Hz. Peygamber için de Müminler için dua etmesi emredilmiştir. Hz. Peygamber de zekât için görevlendirdiği memurlara zekâtı aldıktan sonra zekât verene dua etmesini emretmiştir.

⁵⁴²Erkal, İslam'ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları, 56.

⁵⁴³Buhari, İman 37, Müslim, İman 1-5, Ebu Davud, 'Sünnet', 16.

⁵⁴⁴Buhari, İman 1-2, Müslim, İman 19-22.

Zekât İslam'ın temel farzlarından olduğu için inkâr eden de kâfir olur. Bu konuda İmam Nevevi “İslam’a yeni girdiği veya sahra gibi uzak bir yerde yetiştiği için zekâtın farz olduğunu kavrayamamış bir kimse zekâtı inkâr eder veya vermekten imtina ederse küfrüne hükmedilmez. Belki farz olduğu ve verilmesi gerektiği kendisine anlatılır ve kendisinden alınır. Bu tebliğ ve tarife rağmen inkâr ederse o zaman kâfir olduğuna hükmedilir”⁵⁴⁵ demektedir.

Vergi ise tarihi süreç içerisinde hükümdarların, günümüzde ise yine parlamentoların (veya kralların) kanun çıkararak koydukları, değiştirmek istediklerinde de kanun çıkardıkları mali bir külfettir. Vergiler artık dini bir ibadet olarak değil, hükümlanlık hakkının bir sonucu veya faydalanma (istifade) teorisine göre kamu giderlerine katılma payı olarak ödenmektedir.

Belki sadece,

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ

“Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ulu’l-emre de”⁵⁴⁶ ifadesindeki ulu’l-emrin şura meclisinde istişare sonucu yürürlüğe koyduğu adil vergi kanunları dolaylı bir ibadet mahiyeti taşıyabilir.

Dolayısıyla vergi kanunlarına uymak dini bir ibadet olmayıp, toplumsal bir sorumluluk ve devletin hükümlanlık gücüne boyun eğmedir. İtaat edildiği ve ödendiği müddetçe devlet vergiyi teorik olarak tasvip etmeyene bir ceza uygulamaz. Vergi devletin bazı hizmetleri yürütebilmesi ve kamu harcamalarını karşılayıp, yatırımları sürdürebilmesi için vatandaşlarından belli sürelerde tahsil ettiği belli mevzulardan belli oranlardaki tahsilâttır. Zekâtta olduğu gibi vergi verirken niyet gerekmez. Devletin gücüne boyun eğmesi, kurallara uyması yeterlidir.⁵⁴⁷

Sonuç olarak zekâtın meşruiyeti Kitap ve Sünnete dayanırken zekât dışı vergilerin meşruiyeti toplumsal mutabakat ve devletin hükümlanlık gücüne bağlıdır.

b. Zekâtın tahsilinde devletin önemli bir fonksiyonu olmakla birlikte, zekâtın varlığı için devletin varlığı şart değildir. Bir Müslüman Daru’l İslam

⁵⁴⁵ Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 1: 94,

⁵⁴⁶ Nisa, 4: 59.

⁵⁴⁷ Mehmet Keskin, *Şafii Fıkhı*, Ankara 2015, 1: 583.

manasında bir devlet olmasa, darulharp olarak nitelenen bir devletin topraklarında yaşasa, İslam'ın kurallarına uymayan zalim bir devletin vatandaşı olsa veya halkının çoğunluğu Müslüman ama laik bir devlette yaşasa da Allah'ın emri olduğu için zekât mükellefiyeti devam eder. Devletin olmadığı yerde diyaneten kendisi ehil olanları bularak zekâtını vermekle mükelleftir.

Vergi ise devlet veya benzeri meşru hükümlerini tesis etmiş bir organizasyon tarafından kanunlarla yürürlüğe konularak ve devletin meşru kurumları tarafından tahsil edilir. Devlet veya benzeri meşru bir yapının olmadığı yerde, vatandaştan zorla alınan para veya mallar vergi olmayıp gasptir. Dolayısıyla vergi için devlet şarttır ancak zekât için şart değildir. Bu durum bu iki mefhumun daha varlık gaye, sebep ve şartlarında farklı olduklarını göstermektedir.⁵⁴⁸

c. Mükellefiyet bakımından zekât sadece Müslümanların yükümlü olduğu, devletin de sadece Müslümanlardan aldığı bir farizadır. Devlet zimmi vatandaşlarından cizye, harac vb. diğer bütçe gelirlerini elde etmektedir. Verginin mükellefi Müslüman olsun, gayrimüslim olsun, devlete vatandaşlık bağıyla bağlı olan herkesi kapsamaktadır. Vergi ise dini bir temele dayanmayıp, devletin ihtiyaçlarına bağlı olarak uygulanan bir yükümlülüktür.

Nitekim bu konuda Karadâvî: “*Buna göre zekât sabit ve devamlı bir farizadır. Yeryüzünde İslam ve Müslüman devam ettikçe kalacak, zalimin zulmü ve adilin adaleti onu yürürlükten kaldıramayacaktır. Namazın durumu ne ise zekâtın durumu da odur. Namaz İslam'ın direği ise zekât onun köprüsüdür. Verginin ise türünde nisap ve miktarında böyle bir sürekliliği ve sebatı yoktur. Her hükümet adalet veya zulümle uygulayabilmekte, hall ve akd ehli rolünü gerçekleştiren kuruluşların anlayışlarına göre adalet veya zulümle belirlenip tahsil edilmekte ve harcanmaktadır. Verginin devamlılığı da sürekli değildir. Çünkü ihtiyaca göre vatandaştan alınır, ihtiyacın gitmesiyle de kaldırılır*”⁵⁴⁹ demektedir ve zekâtla vergi arasındaki farkı vurgulamaktadır.

d. Zekâtın nisabı ve nispeti Şarî (Allah ve Resulü) tarafından belirlenmiş, Kur'an'ın mücmel olarak beyan ettiğini Hz. Peygamber açıklamış, uygulamalı olarak

⁵⁴⁸Kudret Büyükcoşkun, *Mahiyetleri Yönünden Vergi ve Zekât*, Basılmamış Y. L. Tezi, İstanbul, 1992, 91.

⁵⁴⁹ Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 509.

da göstermiştir. Hatta zekât memuru sahabilere yazdığı mektuplarda bu oranları belirlemiştir. “*Şeriatın nass ile belirlediği bu ölçüyü kimsenin değiştirme yetkisi olmadığı gibi, eksiltip çoğaltma hakkı da yoktur.*”⁵⁵⁰Bu nisap ve nispetler tarih içinde hiç değiştirilmemiştir. Zekâtın bu unsurlarının değiştirilmesi onun mali bir ibadet olma özelliğini zedeler. Vergiler ise kanunla konup, kanunla kaldırıldığı gibi, onun miktar ve nispetleri de kanunla düzenlenir. Gerektiğinde aynı usulle artırılır, eksiltir.⁵⁵¹

Vergilerin mükellefi, konusu, oranı, miktarı ve yeni vergiler konulup konulmaması, mevcut vergilerin kaldırılıp kaldırılmaması gibi hususlar devlet (parlamento) tarafından kanun çıkarmak suretiyle belirlenir. Vergiye olan ihtiyaç sebebiyle oranlar artırılabilir veya yeni vergiler ihdas edilirken, ekonomiyi veya bazı sektörleri teşvik için istisna ve muafiyetler uygulanabilir, bazı vergilerin oranı düşürülebilir veya bazı vergiler tamamen kaldırılabilir. Oysa devletin zekât oranlarını değiştirmesi söz konusu değildir.

e. Zekâtın sarf yerleri Tevbe Suresinin 60. ayetinde belirlenmiş olup, Hz. Peygamber’in uygulamasıyla da açıklığa kavuşmuş ve sabit hale gelmiştir. Raşit Halifelerin uygulaması da (Hz. Ömer devrinden itibaren müellefe-i kulube olan payın kesilmesi dışında)bu şekilde olmuştur.

Zekâtın oranlarının sabitlenmesiyle birlikte harcama yerlerinin değiştirilemez olması hem zekât mükelleflerine hem de zekâttan hak sahibi olanlara Allah’ın bir rahmetidir. Zira bu oranlar ve harcama yerleri değiştirilseydi, Zekât da zengin için bir temizleyici, fakirler için bir sigorta olmaktan çıkar, tarihte çoğu zaman şahit olduğumuz üzere zenginler için altından kalkılmaz vergi yüküne, ihtiyaç sahipleri yerine de idarecilerin karmaşık devlet harcamalarında kullandıkları ve ihtiyaç sahiplerine ulaşmayan bir haksız vergiye dönüşebilirdi.

Vergilerde ise eskiden belli gelirlerin belli harcamalara tahsisi mümkünken, modern dönemlerdeki vergileme ve bütçe ilkelerinin en başındakilerden biri adem-i tahsis (belli bir gelirin belli bir gidere tahsis edilmemesi) ilkesidir.

⁵⁵⁰ Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 509.

⁵⁵¹ Erkal, *Zekât Bilgi ve Uygulama*, 142.

Devlet tüm mükelleflerden bütün vergileri toplar ve bütçe giderlerini de öncelikle vergi gelirlerinden, yetmediğinde ise diğer gelirler ve borçlanma ile denkleştirir. Dolayısıyla harcama yerlerinin niteliği bakımından da zekât ile vergi arasında ciddi bir mahiyet farkı vardır.

f. Tarih boyunca daha önceki bölümlerde de izah ettiğimiz üzere, Sümerlerden bu yana birçok vergi isyanı olmuş veya isyanların önemli sebep ve gerekçelerinden biri de haksız vergiler olmuştur. İslam Tarihindeki Ebu Müslim Horasanî önderliğindeki isyanın siyasi sebeplerinin yanında, ekonomik gerekçeler, valiler tarafından mevaliye uygulanan ağır vergi yükünün de payı vardır. Yine Osmanlı dönemindeki Celali isyanlarının diğer sebepleri baki kalmak kaydıyla, ağır vergi yüküyle ilgili olduğu da bilinen bir husustur.

Hz. Peygamber'in "*Meks sahibi cennete giremez*"⁵⁵² şeklindeki rivayetin sahih olmadığı genel kabul görmüş, ayrıca İbn Abidin bu rivayetin yorumunda "*Aşşarın kötülenmesi hakkında varid olan haberler, günümüzde olduğu gibi halkın mallarını haksızlıkla alanlar için varid olmuştur*"⁵⁵³ demektedir.

Bu konuda bizim yorumumuz da, meks, Hz. Peygamber'in bi'setinde mevcut haksız vergi uygulamaları olduğu yolundadır. Nitekim Hz. Peygamber gümrük dışındaki iç pazarlarda tüccardan alınan 1/10'luk vergiyi kaldırmıştır. Peygamberimizden sonra da yöneticilerin ihtiyaç dışında veya lüks harcamaları için koydukları haksız vergileri de bu kapsamda değerlendirmek gerekir.

Zekât ise konusu, oranları ve harcama yerleri belli ve sabit olduğu, idarecilerin fonksiyonu da, mükellef olanlardan tahsil edip hak sahiplerinden ehil olanlara tevzi ve temlik etmek olduğu için, toplumda bir kargaşa ve kaos çıkarmak bir yana, sosyal adalet ve barışa yol açan bir hususiyet arz etmektedir. Devletle zekât mükellefleri arasında bir ihtilaf, hele isyan söz konusu olamaz. Hz. Peygamber'in irtihalinden sonra, Hz. Ebu Bekir, zamanındaki zekâta itiraz edenlerin durumu ise bir vergi itirazı ve isyanı olarak değil, İslam'ı reddetme veya İslam'ın temel ibadetlerinden zekâtı reddetme olarak kabul edilmiş, bu konuda savaşılmış ve bu savaflara da Ridde (dinden dönme) savafları denmiştir.

⁵⁵² Ebu Davut, İbn Huzeyme, Hakim'den naklen, el-Karadâvî, 2: 600.

⁵⁵³ İbn Abidin, *Haşiyetü Reddi'l- Muhtar*, 2: 310.

g. Zekât servet ve gelire ilgili bir yükümlülüktür. Oysa vergi; servet, gelir, tüketim, işlem vb. birçok alanın vergilendirilmesiyle ilgili bir yükümlülüktür. Dolayısıyla mevzu bakımından da ikisi arasında önemli ve anlamlı bir fark vardır.

h. Zekât tahakkuk ettikten sonra sadece eda ile ortadan kalkan bir borç/yükümlülüktür. Vergi borçları ise ödeme/eda dışında uzlaşma ile bir kısmı terkin edilerek veya zaman zaman vergi affı çıkarılarak, bir kısmı veya tamamı terkin edilip ortadan kalkabilir. Siyasi otorite buna vergi konusunda yetkiliyken, zekât konusunda böyle bir yetki ve tasarrufundan söz edilemez.

Sonuç olarak zekât mükellefinin, oranının ve harcama yerlerinin sabit olması, siyasi otoritenin tasarrufuna kapalı olması, İslam'ın üçüncü rüknü zekât ibadetinin, ibadet vasfının korunması açısından fevkalade önemlidir.

3.5. Modern Devlet ve Zekâtın Organizasyonu

Modern devlet, 17. yüzyılda Westfalya Barış Anlaşması (1648) ile başlayan süreçte 18. ve 19. yüzyılda olgunlaşan devlet mekanizmasında artık dinin yerine seküler yapının geçtiği ve ulus devletler olgusuyla karşılaştığımız bir siyasi oluşum olduğu gibi, devletin şekil değiştirmesine bağlı olarak vergi de yeni bir mahiyet kazanmış, devlet için hayatıyeti daha da artmıştır. “Bugün artık vergi, modern devletin tabii fonksiyonlarından ve en ağırlıklı yönlerinden biridir. Devlet vergi ile vardır ve modern devlet de tam manasıyla bir vergi devletidir. Bugün vergi vaz'ı, tarhi ve tahsili artık devlet toplumların damarlarında akan (dolaşan) kan mesabesine gelmiştir. Vergi modern devletin sıfat- ı zatiyyesi halindedir.”⁵⁵⁴

Weber'in modern devleti önemli ve sürekli bir vergi geliri olmadan varlığını sürdüremez. Çünkü yeni ilişki biçimi olan vergi koyan devlet ve vergi ödeyen fert (vatandaş) olarak bakıldığında (nitekim Amerikan filmlerinde itibarlı vatandaş, ben vergisini ödeyen bir vatandaşım ifadesini kullanır) verginin modern devlet için ne denli önemli ve vazgeçilmez olduğunu anlarız.⁵⁵⁵

Modern devletin (liberal olanında bile) kamu harcamaları milli gelirden (gayri safi milli hasıla) daha hızlı artmaktadır. Nitekim 20. Yüzyılın başlarında bu hususu teorileştiren Alman maliyeci ve siyaset adamı Adolf Wagner (1830-1917), kendi

⁵⁵⁴ Büyükcoşkun, *Mahiyetleri Yönünden Vergi ve Zekât*, 79.

⁵⁵⁵ Pierson, Christopher, *Modern Devlet*, 48.

döneminden hareketle 30 yıllık, 50 yıllık periyotlarla bakıldığında devlet harcamalarının hem merkezi idarede, hem mahalli idarede milli gelirdeki artıştan daha hızlı arttığını ifade etmektedir. Bu artış sadece nominal değil, reel anlamdadır ve tek boyutlu değildir. Devlet faaliyetleri hem nitelik bakımından değişmekte hem de genişlemektedir. Bir taraftan devlet öteden beri yapa geldiği kamu hizmetlerini daha yaygın ve kaliteli yaparken, diğer taraftan eskiden devlet tarafından yapılmayan birçok hizmeti de portföyüne eklemektedir. Yoğunlaşma ise merkezi ve mahalli idarelerce yapılan hizmetlerin daha etkin olarak halka sunulması sebebiyle gerçekleşmektedir.⁵⁵⁶

Kamu hizmetlerinin bir taraftan niteliğinin, bir taraftan da yeni hizmet alanlarının artması ve devletin görevleri arasına eklenmesi harcamaların artmasında önemli bir yer işgal etmekle birlikte, modern devletin masraflarının artmasında ve vergi almanın gerekçesi almasında en önemli sebeplerden birisi düzenli orduların kurulması ve devletin savaşa girme hırsıdır. Nitekim özellikle 18. Yüzyıldaki sömürgecilik ve kolonyalizm döneminde İngiltere bütçesinin yaklaşık yarısını askeri harcamalar oluşturuyordu.⁵⁵⁷ 1914-1918 arasında Birinci Dünya savaşında yaklaşık yirmi milyon, 1939-1945 arasındaki İkinci Dünya Savaşında ise yaklaşık 50 milyon insan ölmüş, savaş ekonomilerin hem bütün kaynağını tüketen hem de ekonomik büyümeyi sağlayan ana motivasyon unsuru olmuştur. Yani modern devletin doğuşunun ve varlığının özgün nedenlerinden biri savaşları sürdürebilmek için gelir toplamaktır, vergi koymaktır.

Ayrıca modern devlet devasa bayındırlık yatırımları yapmakta, limanlar, hava alanları, köprüler, barajlar, otoyollar vb. yatırımlar hem kamu harcamalarını çok arttırmakta hem de artan bütçe açıkları yeni vergiler ve borçlanmalarla (devlet tahvilleri, hazine bonoları, daha yeni borçlanma enstrümanları yanında klasik borçlanma usulleriyle) kapatmaya çalışmaktadır. Bazı büyük bayındırlık yatırımları 7, 10 hatta 15-20 yıl sürmekte ve her yıl çok ciddi harcamalar yapılmaktadır.

Zekât modern devlete mükellef, oran ve harcama yeri serbestisinde teslim edilirse Kuran'da sayılan harcama yerlerine devletin büyük bayındırlık

⁵⁵⁶ Gürsoy, *Kamusal Maliye*, 1: 78.

⁵⁵⁷ Pierson, *Modern Devlet*, 48.

harcamalarından asla sıra gelmez. Büyük kamu yatırımları yüzünden zekâta hak kazanmış fakir ve miskinler mağdur olur. Bu yüzden zekâtla vergi arasındaki mevcut mahiyet ve fonksiyon farklılıkları korunmalı ve ikisi ayrı bütçeler olarak yine devlet kontrolünde varlıklarını sürdürmelidirler görüşünderiz. Nitekim klasik İslam âlimleri de devletin zekât bütçesi ile diğer gelirleri ve vergilerinden oluşan bütçesinin ayrı olması gerektiği kanaatindedirler.⁵⁵⁸

Modern devletin tabiatının daha çok kamu harcaması olduğunu gördükten sonra, devletin özellikle oranları değiştirmesi ve harcama yerleri üzerinde farklı uygulamalar geliştirmesinin de mahzurları daha çok ortaya çıkmış oldu.

Bu durumda zekâtı toplayacak, zekâtın uygulamasını konusunda toplumu aydınlatacak, hak sahiplerine adil bir biçimde zekâtı ulaştıracak bir organizasyona ve bir kuruma ihtiyaç olduğu izahtan varestedir.

3.5.1. Zekât Kurumu

Zekâtı vergiden bütünüyle ayrı gören ve onun ibadet yönünü devletle ilgili gelir (vergi) yönüyle asla kıyaslanmayacak kadar önde tutan Hanefilerin görüşüne göre zekâtla, nassa dayanan fey, humus, cizye ve harac gibi devlet gelirlerini ayırmak ve ayrı beytü'l-maller yani bugünkü tabirle ayrı bütçelerde izlemek ve Kuran'da sayılan sekiz sınıf arasında ihtiyaca göre devlet başkanının uygun gördüğü şekilde dağıtılması gerekir.

Zekâtın ibadet yönünü kabul eden ancak onun esas itibariyle zenginlerin malları üzerinde fakirlerin bir hakkı ve mali mükellefiyet olarak gören Şafiilere göre de zekâtla diğer vergileri kesin olarak ayırmak ve zekâtı ayrı bir bütçede izleyerek Kuran'da zikredilen sekiz sınıf arasında eşit olarak dağıtılması gerekir ve bu sınıflar dışında bir ihtiyaç veya bir zümre için asla kullanılmaması, ihtiyaç varsa fey vb. diğer devlet gelirlerinden harcanması gerekmektedir.

Bu iki ana görüşün zekâta etki eden farklı sonuçları olmakla birlikte, zekâtın harcama yerleri ve ayrı bütçelenmesi konusunda ulaştıkları sonuç aynıdır.

⁵⁵⁸ Serahsî, Mebsut, 2: 27; İbn Abidin *Haşiyetü Reddi'l- Muhtar*, 4: 159-160; Bilmen, *Istılahatü Fıkhiyye Kamusu*, 4: 77.

Hız. Peygamber, Hız. Ebu Bekir ve Ömer zamanında devlet eliyle toplanan ve vermek istemeyenlere karşı savaş yapılmak durumunda kalınan zekâtın toplanması, Hız. Osman zamanında emval-i zahire ve emval-i batıne ayırımının yapılmasıyla birlikte, sadece emval-i zahirenin devlet tarafından toplanması ve emvali batınenin zekât mükelleflerinin vicdanına bırakılarak istisnai durumlar haricinde devletin karışmamasıyla sonuçlanmış olup Ashabında bunu onaylamasıyla suskunluk üzere icma olduğu kabul edilmiştir.

Emeviler döneminde devletin çok geniş bir coğrafyaya yayılması, gelirlerinin çeşitlenmesi ve artması, daha düzenli ve ciddi gelirlere, yeni ve daha kapsamlı bir kamu maliyesi ve bütçe politikasını gerektirmiş, bu yeni yapı içinde zekât gelirleri nisbi olarak önemini kaybetmiş ve zekât kısmen sivil alanda (kamu maliyesinin biraz dışında) sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı teminen ferdi bir ibadete dönüşmüştür.⁵⁵⁹ Abbasilerin ilk dönemlerinde Ebu Yusuf'un Kitabü'l-Harac, Ebu Ubeyd'in Kitabü'l-Emval'i ve diğer harac ve emval kitaplarıyla, Ahkamü's-Sultaniye'lerin yazılması zekât gelirlerini devlet bütçesi için de ayrı bir bütçe olarak zekâtın devletle ilgisini vurgulama çabaları olmuştur. Ancak özellikle Abbasilerin ikinci döneminde ve Eyyubiler ve Selçuklular vb. devletlerin (artan devlet hazinesi ihtiyaç ve masrafları karşısında) zekât ve naslara dayalı diğer vergiler yanında meşru devlet başkanının vaz'ettiği vergileri uygulamaya başlamalarıyla, zekâtın devlet gelirleri içindeki payı daha da azalmış, zekât kısmen kamu maliyesi dışında tutulmuş ve Emeviler dönemindeki kişiye bırakma uygulaması yerleşmiştir.⁵⁶⁰

Osmanlı uygulamasında ise artık sistem iyice oturmuş ve şerî vergiler, örfî vergiler ayırımı gelmiş, bazı şerî vergilerinde klasik fıkhıdaki adı kullanılmakla beraber muhtevası, nisab ve nispeti bütünüyle değişmiştir. Tartışma daha çok devletin aldığı vergilerde zekâta niyet edilirse, zekât sayılır mı? alanına dönüşmüştür. Zekât adı altında bir tahsilâtta bulunmadığı gibi, bütçe kayıtlarında da zekâta ilişkin bir gelir kalemi yer almamıştır. Sonuç olarak devletin üzerinden hem zekât hem vergi

⁵⁵⁹ Ali Bardakoğlu, *Günümüzde İdeal Bir Zekât Teşkilatı Nasıl Olmalıdır Bölümünde: Genel Değerlendirmeler*, 947,949.

⁵⁶⁰ Bardakoğlu, *Günümüzde İdeal Bir Zekât Teşkilatı*, 949.

alınabilecek mallarla ilgili olarak açıkça zekât almak yerine, zekât oranlarından daha yüksek vergi adıyla bir tahsilat yapmayı tercih ettiği anlaşılmaktadır.⁵⁶¹

Osmanlı uygulamalarına ilişkin Mehmet Genç de; Osmanlı'nın zekât adıyla topladığı bir gelir türü olmadığını, Kanunnamelerde geçen sevaim hayvanlardan alınan sevaim zekâtının, ne nisab, ne oran olarak zekâtla hiçbir ilgisinin olmadığını, öşür denilenin ise fıkhi anlamda öşürle ilgisinin bulunmadığını, Ebussuud Efendi'nin deymiyle zaten Anadolu ve Rumeli topraklarının ne öşür arazisi ne de harac arazisi sayılmayıp, mir'i arazi olduğunu belirtiyor.⁵⁶²

Orman ise Hz. Peygamber ve iki Raşid halife zamanında devlet eliyle toplanan zekâtın, Hz. Osman dönemindeki emval-i zahire-emval-i batına ayırımından sonra, emval-i batinenin mükelleflerinin diyanetine bırakıldığını ifade etmektedir. Osmanlı Devletinde zekâta mahsus bir teşkilat olmadığı ve adeta zekâtın verginin içine gömüldüğü, tarihi bir süreç içerisinde bütünüyle devletin üstlendiği noktadan, yarı yarıya devletin üstlendiği bir noktaya ve en sonunda da devletin müdahil olmayıp kişilere bırakılan bir uygulamaya dönüştüğü kanaatindedir.

Bir taraftan 17. yüzyıl ortalarından itibaren gelişen doyumsuz modern devlet ve bunların yansıması olarak yapılan yeni düzenlemeler, sened-i ittifak, tanzimat, ıslahat ve meşrutiyet ile devlet yapısındaki sekülerleşme temayülü, bir taraftan devletin zayıflamasına ve diğer devlet giderlerinin daha çok vergiye ihtiyaç duyması zekâtın nisbi önemini daha da azaltmış ve ağnam vergisi ile aşarı zekât saymazsak devletin zekâtla adeta bir ilgisi kalmamıştır.

Cumhuriyet döneminde devlet kendisini laik olarak tanımlamış, isim olarak da ağnam, aşar gibi vergileri kaldırarak yeni dönemin ruhuna uygun, yeni maliye teoriklerinin gereği yeni vergiler konmuştur. Temel vergiler ise gelir ve kurumlar vergisi ile gelir üzerinden alınan (stopaj) tevkifatlar (vergileri), zaman zaman servet vergileri, bütçenin en büyük vergi kalemi olarak dolaylı vergiler kapsamındaki katma değer vergisi (KDV) ve özel tüketim vergisi (ÖTV), işlemler üzerinden alınan damga vergisi ve bunun yanında tali önemdeki onlarca vergi, resim ve harçlardan oluşmuştur. Bu dönemde devletle zekât arasındaki bağ tamamıyla kopmuştur. Bunun

⁵⁶¹ Süleyman Kaya, *Fıkhi Açıdan Osmanlıda Zekât Uygulamaları*, 246-252.

⁵⁶² Mehmet Genç, *İktisadi açıdan Osmanlıda Zekât*, 255, 256.

ana sebepleri, modern devletler birlikte sekularizmin devletin ve toplumun damarlarına kadar nüfuz etmesi, yeni Cumhuriyetin kendini laik olarak tanımlaması ve konumlandırmasından öte uygulamalarında dini bütünüyle dışlaması, hatta bazı toplumun sinir uçlarına dokunan kritik konularda din karşıtı bir politika izlemesi vb. olmuştur. Devletin bu tutumuna karşı “*Osmanlı Döneminde devlete verilen vergi zekâta sayılır mı?*” sorusuna bazı şartlarla olumlu cevap veren ulema Yeni dönemde tartışılacak mevzu ortadan kalktığı için zekâtla vergi arasında bağ kurma çabalarına son vermişlerdir.

Diyanet dışındaki âlimler devletin iradesiyle paralel olarak vergi ile zekât arasında bağ kurmamışlardır. DİB ise bu konuda daha farklı bir süreç izlemiştir. Müşavere Heyeti'nin 08.07.1946 tarihli bir kararında “*Davardan, ticaret eşyasından ve gümrük resminden alınan vergileri bu vergilerle mükellef olan kimseler zekâtına niyet ederek verirlerse verdikleri, zekât yerine geçer*” ve yine 29.11.1948 tarih ve 366 sayılı kararında “*arazi, bağ, bahçe vergilerinin niyetle aşre mahsubu caizdir. Öşür vergiden fazla ise, bakisi fukaraya verilir. Vergi öşürden fazla ise, fazlanın zekâta mahsubu caizdir*”⁵⁶³denilmiş, ancak 11.08.1950 tarih ve 262 sayılı kararda; fukaraya tahsis edilen sandıkların kaldırılması dolayısıyla fakirler ayrılan bir tahsisat olmadığı gerekçesiyle devlete ödenen verginin zekât yerine geçmeyeceği açıkça ve gerekçeli olarak ifade edilmiştir. Yine 1953, 1954, 1958, 1959, 1960, 1965 ve 1994 tarihli kararlarda da devletin aldığı vergilerin gerek öşür gerek zekâta sayılmayacağı belirtilmiştir.⁵⁶⁴Bu dönemde, laik devletle İslam âlimleri arasındaki ilişkide yaşanan radikal duygusal ve fiili kopuşlar, hem zihinlerde hem de verilen fetvalarda zekâtla verginin net bir şekilde ayrılması sonucunu doğurmuştur.⁵⁶⁵

Buraya kadar zekât ve devlet (vergi) ilişkisinin tarihi sürecini özetledik. Duygusallığa ve tepkiselliğe kapılmadan ortada devasa bir problemin durduğu göz önüne alınarak bundan sonra ne yapılabileceğine odaklanmalıyız.

Zaten modern devletin oluşumunun da ana amilinin ekonomideki olağanüstü yapısal değişmeler olduğunu dikkate alarak, gerek zekâta tabi olan mallar ve

⁵⁶³Fatih Yücel, "Türkiye'de Güncel Zekât Problemleri," *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 87*, (İstanbul, Ensar Neşriyat, 2017), 681.

⁵⁶⁴Yücel, "Türkiye'de Güncel Zekât Problemleri,682.

⁵⁶⁵ Bardakoğlu, *Günümüzde İdeal Bir Zekât Teşkilatı*, 951.

matrahları yönünden önemli olan sanayi, finans ve hizmet sektörünün (ve bazı ülkeler açısından petrol, elmas gibi kıymetli madenlerin) gayri safi milli hasılanın ana omurgasını oluşturmaktadır. Tarım sektörünün önemini gittikçe kaybettiği, gerek modern devletin ilk ve ortaçağlardaki devletlerle kıyas kabul etmeyecek ölçüde üstlendiği ve yürüttüğü kamu hizmetleri, askeri savunma harcama ve yatırımları, devasa alt yapı ve imar yatırımları ile sosyal güvenlik ve refah harcamalarının kamu harcamaları içindeki payının büyük rakamlara ulaşması, zekâtı yeniden düşünmemizi gerekli kılmaktadır.⁵⁶⁶

Yeni bir zekât yapılanması üzerinde düşünülürken, efradını cami, ağyarını mani, çok iddialı, mükemmeliyetçi ve ideal bir hedef yerine; olabildiğince efradını cami ve olabildiğince ağyarını mani daha mütevazı ve daha az iddialı ama uygulanma kabiliyeti daha yüksek alternatif hedefler peşinde koşmak gerekmektedir. Gerçekçi olmalıyız, zira tarihi modern devlet süreci ile birlikte İslam Dünyası dâhil, siyasi alanda imparatorluk yapılanmalarından ulus devletlere ve İslami yönetimlerden laik/seküler yönetimlere doğru yaşanan dönüşüm zekât – devlet ilişkisini de yeni baştan düşünmemizi gerektirmektedir.⁵⁶⁷

Ayrıca hayatın canlı ve dinamik olduğu zekât fikhının bu tarihi süreç içinde oluştuğu, dolayısıyla dönemin etkisinde oluşan, hükümlerle temel olan hükümlerin, geçici alanla sürekli olanın ayrıştırılması, yeni gelişme ve problemlere cevap verilmesi gerekir. Bu sebeple zekâtla ilgili yeniden teşkilatlı bir yapıya geçmek bir nokta değil, bir süreç hatta süreçler setidir.⁵⁶⁸

Bu süreçte bir kısmı zekât fikhının taabbudi tarafıyla, bir kısmı ekonomik gelişmenin sonucunda ortaya çıkan yeni mevzular, meseleler ve kamu maliyesinin yeni prensipleri ile ve en önemlisi de devletlerle ilgili konuların tartışılması ve zamanla çözüme kavuşturulması gerekmektedir.

Artık İslam fikhının öngördüğü gibi yeryüzünde Müslümanların tek devleti yok. Abbasilerle birlikte Endülüs'ün ayrılıp ayrı bir devlet olarak teşkilatlanması ve tarih sahnesinde Endülüs Emevi Devleti olarak yer alması, teoriye aykırı olarak

⁵⁶⁶ Bardakoğlu, *Günümüzde İdeal Bir Zekât Teşkilatı*, 955.

⁵⁶⁷ Sabri Orman, "Günümüzde İdeal Bir Zekât Teşkilatı Nasıl Olmalı? *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 87*, (İstanbul, Ensar Neşriyat, 2017), 1059.

⁵⁶⁸ Orman, *Günümüzde İdeal Bir Zekât Teşkilatı Nasıl Olmalı*, 1066.

Bağdat'taki halifenin dışında bir devlet otoritesinin meydana gelmesi çığırını açtı. Abbasiler döneminde sonuç, şekli olarak halifenin otoritesini tanıyan ama aslında tamamıyla bağımsız Samanoğulları, Gazneliler, Selçuklular, Harzemşahlar gibi birçok devletin varlığını fiili olarak yasallaştırdı. Ayrıca Endülüs gibi Fatımiler de Bağdat'ta hiçbir zaman şeklen de olsa bağlı olmadılar. Günümüzde İslam ülkesi sayılan devletlerin sayısı 63'tür. Bunların ekonomik ve sosyal şartları, siyasi sistemleri çok farklı olup, birbirleriyle ilişkileri de çok karmaşıktır. Tek bir devletten ve tek bir çözüm önerisinden bahsetmek mümkün değildir. Gerçekçi olmanın bir yönü bu sayıca çok ve karmaşık yapıları devletler iken, diğer yönü ise teklif edilecek çözümün bir yönü de devleti ilgilendirdiği için devletin buna vereceği tepki önem arz etmektedir.

3.5.2. Günümüzde İslam Ülkelerinde Zekât Kurumuyla İlgili Çalışmalar

Günümüzde daha etkin bir zekât için birçok ülkede çalışmalar yapılmaktadır. Bunların arasında Sudan, Mısır, Suudi Arabistan, Libya, Ürdün, Bangladeş, Endonezya, Pakistan, Yemen, Kuveyt, Brunei, Nijerya ve Malezya'yı sayabiliriz.⁵⁶⁹ Ayrıca Malezya'da ve Endonezya'da zekâtın kurumsallaşması ile ilgili Türkiye'de, Malezya'da, Güney Afrika'da, Amerika'da ve İngiltere'de zekât çalışmaları ile ilgili tebliğler sunulmuştur.⁵⁷⁰

Osmanlı devletinin yıkılmasından sonra İslam dünyasında bağımsızlığını kazanabilen/koruyabilen Türkiye, İran ve Afganistan dışındaki ülkeler tam işgal edilmiş, sömürgeleştirilmiş ve manda yönetimleri tesis edilmişti. Ancak 2. Dünya savaşından sonra bağımsızlığını kazanmaya başlayan İslam ülkeleri bir taraftan da hem yoksullukla mücadelede gönüllü bir gelir kaynağı, hem de toplumun duyarlılığını zekâta yöneltmek üzere zekâtla ilgili çalışmalar da başlatmışlardı.

Hz. Peygamber ve Hulefa-i Raşidin dönemlerinde devlet tarafından toplanan ve dağıtılan zekât, tarihi süreç içerisinde zekâtın devlet gelirleri içindeki öneminin

⁵⁶⁹ Selçuk, *Zekâtın Modern Anlamda Kurumsallaşması ve Türkiye İçin Uygulanabilir Bir Model Önerisi*, 89-126.

⁵⁷⁰ Haji Mohd Rais Haji Alias, "Malezya'da Zekâtın Kurumsallaşması," *Tarihte ve Günümüzde Zekât*

Uygulamaları, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 87, (İstanbul, Ensar Neşriyat, 2017), 447-570.

azalmasına ve Hz. Osman'dan itibaren Bâtîni mallardan alınan zekâtı devletin toplamayıp kişilere bırakılması gibi sebeplerle yakın zamana kadar zekâtın ferdi ve vicdani bir ibadet olduğu anlayışına yol açmış olup bu anlayış İslam dünyasının büyük kesiminde halen de devam etmektedir. Ancak yaklaşık yetmiş senedir İslam dünyasında zekâtı kurumsallaştırarak hayata geçirme fikri gündeme gelmiş ve bazı İslam ülkelerinde zekât devlet tarafından kanunlaştırılarak organize edilmektedir. İslam ülkeleri bağımsızlıklarını kazandıkça kendi anayasalarını yapmışlar, diğer kanunları yaparken bazı ülkeler zekâtı da buna dâhil etmişlerdir.⁵⁷¹

Zekâtı konu edinen ilk kanun Sudan'da çıkarılmış, bunu izleyen Mısır, Suudi Arabistan, Libya, Pakistan, Yemen, Bangladeş, Kuveyt gibi ülkeler de kanunlar hazırlayarak kurumsallaşmanın hukuki zeminini oluşturmaya çalışmışlardır. Günümüzde yirmiye yakın İslam ülkesinde devlet otoritesine bağlı olarak zekâtın kurumsallaşması çalışmaları yapılmıştır. Bu ülkelerin çoğu seküler-laik hukuk sistemini esas aldıklarından zekâtın kanunlaştırılması çalışmalarında bazı zorluklar ve çelişkiler yaşamaktadırlar.⁵⁷² Buna göre bazı İslam ülkelerinin bağımsızlık tarihleri ile zekât kanununun çıkarıldığı tarihler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.⁵⁷³

	Ülkeler	Bağımsızlık Tarihi	Zekât Kanunu Tarihi	Fark/Yıl
1	Sudan	1881	1921	40
2	Mısır	1922	1948	26
3	Suudi Arabistan	1926	1951	25
4	Libya	1951	1971	20
5	Ürdün	1946	1978	32
6	Endonezya	1945	1978	33
7	Pakistan	1947	1979	32
8	Yemen	1962	1980	18
9	Bangladeş	1971	1982	11
10	Kuveyt	1961	1982	21
11	Malezya	1957	1991	31

⁵⁷¹Recep Cici, *Günümüzde İslam Ülkelerinde Zekâtın Kurumsallaştırılması Çabaları, Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'an ve Sünnet'te Zekât*, İstanbul: İSAV Ensar Neşriyat, 2008, 226

⁵⁷²Selçuk, *Zekâtın Modern Anlamda Kurumsallaşması ve Türkiye İçin Uygulanabilir Bir Model Önerisi*, 90.

⁵⁷³Cici, *Günümüzde İslam Ülkelerinde Zekâtın Kurumsallaştırılması Çabaları*, 228.

Bu ülkelerden Yemen, Suudi Arabistan, Sudan, Libya ve Pakistan'da zekâtın kanunlara göre devlet tarafından toplanması zorunludur. Bunun yanında Kuveyt, Ürdün, Katar, Bangladeş, Umman, Irak ve Bahreyn'de kanunla zekât kurumları kurulmuş ve mükelleflerden gönüllülük esasına göre zekât toplama çalışmaları yürütülmüştür. Her ülkede zekât kurumuna ilgi farklı düzeylerde olmakla birlikte, yine gönüllülük esasına göre zekât organize eden Endonezya ve Malezya'da zekât kurumuna teveccüh diğer ülkelere göre daha fazladır.⁵⁷⁴

Bu ülkelerden Sudan'da 1921-2000 yılları arasında değişik tarihlerde zekât kanununda düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre zekât zorunlu kılınmış, ödemekten kaçınanlara ayrıca para cezası öngörülmüş, Batıni malları dâhil bütün varlıklar zekâta tabi sayılmış, gayri müslimlere de Müslümanlarla vergi yükünü eşitlemek için zekâta denk bir vergi konmuş, ancak 1986'da çıkarılan kanunla bu uygulama kaldırılmıştır.⁵⁷⁵

Mısır'da ise 1948'de çağımızın meşhur İslam hukukçularından Muhammed Ebu Zehra başkanlığında bir heyet tarafından bir zekât kanunu taslağı hazırlanarak meclise sunulmuş ancak kanunlaşmamıştır. Yine 1952 yılında Ebu Zehra, Hallaf, Karadâvî vb. âlimlerin katıldığı zekât kongresi yapılmış, zekâtın günümüzde uygulanmasına yönelik bazı prensip kararları alınmıştır.

1971 ve 1984 tarihli taslaklar da kanunlaşmamış, ancak 2014 yılında çıkarılan kanunla gönüllülük esasına dayalı Zekât ve Sadaka Evi adıyla tüzel kişiliği haiz bir sandık kurulmuştur. Zekât fonunda toplanan varlıklar vergiden muaf ve hukuki olarak haczedilemez niteliktedir.⁵⁷⁶

1947 yılında bağımsızlığını kazanan ve kendisini İslam devleti olarak tanımlayan Pakistan, ilk olarak 1950 yılında bir komisyon kurarak zekât konusunda çalışmaya başlamış ve 1956 yılında zekâtın uygulanması eyalet yönetimlerine bırakılmıştır. 1980 yılında Zekât ve Öşür Kanunu çıkarılmıştır.⁵⁷⁷ Örgütlenme,

⁵⁷⁴Selçuk, *Zekâtın Modern Anlamda Kurumsallaşması ve Türkiye İçin Uygulanabilir Bir Model Önerisi*, 92.

⁵⁷⁵Cici, *Günümüzde İslam Ülkelerinde Zekâtın Kurumsallaştırılması Çabaları*, 229-235.

⁵⁷⁶Selçuk, *Zekâtın Modern Anlamda Kurumsallaşması ve Türkiye İçin Uygulanabilir Bir Model Önerisi*, 98.

⁵⁷⁷Muhammed Sajjad Babar, Ali Haider Kahloon, *Zekâtın Pakistan'da kurumsallaşması*, (Tarihte ve Günümüzde Zekât uygulaması), 475; Cici, *Günümüzde İslam Ülkelerinde Zekâtın Kurumsallaştırılması Çabaları*, 246, 247;

Merkezi Zekât Konseyi, Eyalet Zekât Konseyi Mahalli Zekât ve Öşür Komiteleri şeklinde olup, önceden merkezi sistemde toplanarak yeniden eyaletlere dağıtılan zekâtların zaman kaybına ve masraf artışına yol açması yüzünden 2010 yılından itibaren merkezileşme azaltılmış ve mahalli komitelere daha çok yetki verilmiştir.⁵⁷⁸ Zekâtın toplanmasında finansal kurumlar da sorumlu tutulmuş, özellikle bankadaki paralar vb. varlıklardan zekât zorunlu tutulmuştur. Zekâtın dağıtımında, hak edenlere sağlanan finansal desteğe ek olarak geçim ödeneği, eğitim bursları, medrese öğrencilerine burslar, sağlık yardım ve hizmetleri, bekar kadınlara evlilik yardımları, Ramazan ve bayram yardımı, sosyal rehabilitasyon ve sürdürülebilir ekonomik gelişim programı gibi hizmet ve programlara da pay verilmektedir.⁵⁷⁹ Bangladeş'te zekât uygulaması gönüllülük esasına dayanmakta olup, dağıtım yerleri Pakistan'dakine benzemektedir.

Malezya ve Endonezya'da zekât uygulaması gönüllülük esasına dayanmakta olup, birbirine benzemektedir. Bunlardan daha başarılı bir örnek olan Malezya uygulaması üzerinde daha ayrıntılı duracağız.

Malezya anayasası zekâtı eyaletlerin yetkisine bırakmıştır. Her eyalette Eyalet Dini Kuruluna bağlı Eyalet Dini Dairesi vardır. Bu daireler ise Beytul Mal ve Zekât Ofisi olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Eyalet dini kurullarının zekâtla ilgili sorumlulukları; zekât toplama ve dağıtım ofislerinin kurulması, zekât amillerinin atanması ile zekât toplama ve dağıtım işinin planlanması gibi konuları kapsamaktadır.⁵⁸⁰

Malezya'da federal bölge için zekât yönetiminde etkinlik sağlamak üzere özel bir kanun çıkarılmış ve federal bölgede şirket şeklinde örgütlenen Zekât Toplama Merkezi (PPZ) 1991 yılında faaliyete geçmiştir. Malezya Zekât Toplama Merkezi (PPZ) ülke çapında kurumlardan ve Müslümanlardan zekât toplamakta, bütün masraflarını kurum olarak kendisi karşılamaktadır.⁵⁸¹

⁵⁷⁸Selçuk, *Zekâtın Modern Anlamda Kurumsallaşması ve Türkiye İçin Uygulanabilir Bir Model Önerisi*, 115.

⁵⁷⁹Babar-Kahloon, *Zekâtın Pakistan'da kurumsallaşması*, 478,483.

⁵⁸⁰Necdet Şensoy, *Çağdaş Bir Sosyal Güvenlik Kurumu olarak Zekât, Malezya Zekât Sandığı Örneği, Kur'an ve Sünnette Zekât*, (İstanbul: İSAV Ensar Neşriyat), 2008, 89

⁵⁸¹Haji Mohd Rais Haji Alias, *Malezya'da Zekâtın Kurumsallaşması*, (Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları), İstanbul: İSAV Ensar Neşriyat 2017, 451.

Şirket, zekât toplamada amilin işlevini yerine getirmekte, bunun karşılığı olarak Federal Bölge İslam Konseyinden her ay zekât toplayıcı ücreti almaktadır.⁵⁸² Zekât toplamada belli bir başarıyı yakalayan Zekât Toplama Merkezi'nin genel müdür dahil çalışan sayısı 68'dir.

Zekât mükelleflerine kolaylık sağlamak için online zekât gişeleri açan PPZ toplanan tüm paraları günlük olarak İslam Konseyi'nin Beytül Mal hesabına yatırmaktadır. PPZ sadece zekâtı toplamakta sorumlu olup, dağıtım aşamasındaki ödeme İslam Konseyi'nin sorumluluğundadır.⁵⁸³

Zekâtın kurumsallaşması konusunda dünyadaki en iyi örneklerden biri olan PPZ'nin hedefleri ise toplanan zekât miktarını artırmak, zekât ödemelerini kolaylaştırmak ve ödeme araçlarını çeşitlendirmek, Müslümanları zekât konusunda aydınlatmak ve bilgi eksikliklerini gidermek, yeni bilgi teknolojilerini kullanarak zekât sistemini daha verimli hale getirmek, nitelikli personelle kaliteli hizmet sağlamak, tüm paydaşlar ile iyi ilişkiler geliştirmek ve mükellef memnuniyetini sağlamaktır.⁵⁸⁴

Malezya hükümeti tarafından, zekâtını kuruma ödeyerek belge alan mükelleflerin gelir vergisinden belli bir indirim yapılmaktadır.⁵⁸⁵

En başarılı örneklerden biri Malezya Zekât Toplama Kurumu(PPZ) olmasına rağmen, şüana kadar Malezya ekonomisinde önemli bir rol oynayamamıştır. Hükümetin gelirleri ile kıyaslandığında zekât fonu çok küçük olup, toplanan verginin binde 4.6'sı kadar zekât toplanabilmiştir.⁵⁸⁶

Zekâtın devletin kurumu tarafından toplanmasının zorunlu olduğu Pakistan, Yemen, Sudan gibi ülkelerde başarılı olunamamasının ana saiki, bu ülkelerin gayri safi milli hasıllarının (GSMH) ve fert başına düşen milli gelirlerinin çok düşük olması, fakir olmalarıdır. Bu ülkelerde zekât mükellefi sayısı sınırlı, fakir sayısı ise çoktur. Dolayısıyla Sudan'da veya Yemen'de nüfusun çoğunluğu açlık sınırında yaşamakta ve ülke kaynakları zekât veya vergi yoluyla fakirlik problemini

⁵⁸²Alias, *Malezya'da Zekâtın Kurumsallaşması*, 451, 452

⁵⁸³Alias, *Malezya'da Zekâtın Kurumsallaşması*, 452.

⁵⁸⁴Selçuk, *Zekâtın Modern Anlamda Kurumsallaşması ve Türkiye İçin Uygulanabilir Bir Model Önerisi*,132; Alias, *Malezya'da Zekâtın Kurumsallaşması*, 455-458.

⁵⁸⁵Alias, *Malezya'da Zekâtın Kurumsallaşması*, 460.

⁵⁸⁶Şensoy, *Çağdaş Bir Sosyal Güvenlik Kurumu olarak Zekât Malezya Zekât Sandığı Örneği*, 105.

çözememektedir. Meseleye daha geniş perspektiften ümmet olarak bakmak ve tıpkı kurban dayanışmasında olduğu gibi bu ülkelere milli geliri yüksek ülkelerin zekât yoluyla destek olmaları gerekmektedir.

Malezya ve Endonezya gibi ülkelerde zekât kurulan kuruma verilmesi gönüllülük esasına dayanmaktadır. Malezya ekonomisi belli bir büyüklüğü ve başarıyı yakalamış, GSMH artış hızı istikrarlıdır.

Ancak zorunluluğun olmaması başarıyı sınırlayan bir faktör olmaktadır. Gönüllülük esasına dayanmasına rağmen Malezya ve Endonezya'daki zekât kurumlarının tecrübeleri başlangıç olarak başarılı olup örnek alınarak geliştirilmeye müsaittir.

Suudi Arabistan, Kuveyt ve Katar gibi petrol zengini olan ülkelerde toplanan zekâtlar da Bangladeş, Pakistan ve bazı Afrika İslam ülkelerine destek olarak gönderilmekte ve zekât transferi yoluyla birçok hak sahibinin ihtiyaçları giderilmektedir.⁵⁸⁷

Zekât kurumlarının yeterince başarılı olamamalarının sebeplerinden biri de namaz, oruç ve hac gibi ibadetlere göre toplumlarda bilgi, bilinç ve duyarlılığın az olmasıdır. Bu sebeple özellikle İslam dünyasındaki zenginler nezdinde zekât bilincinin oluşması için çalışmalar yapmak gerekmektedir.

Bu konudaki diğer bir sebep ise kişilerin yüzyıllara dayanan alışkanlıkla zekâtlarını kendi tercih ettikleri kişi, vakıf ve derneklere verme konusundaki ısrarları ile organize olmuş birçok vakıf ve derneğin, toplumdaki güvenirliliklerine dayanarak zekât toplamaya devam etmeleridir. Bu yüzden milli geliri nispi olarak yüksek, devletin kurduğu zekât kurumuna zekât vermenin zorunlu olduğu ülkelerdeki tecrübeler bu konuda daha başarılı olacaktır.

Devlet, zekât toplama ve dağıtma işini üstlenmeye taraftar olduğunda aşağıdaki seçenekler söz konusu olabilir:

1- Zekât kurumu (Fonu) adı altında bağımsız veya özerk bir kurum ihdas edilmelidir. Devletin kamu harcamalarını karşılamak için meşru yol ve yöntemleriyle kanunlaştırılarak uyguladıkları vergilerin yanında; zekâtın adı ve unvanıyla nisap ve nisbetiyle toplama ve harcama metot ve usulleriyle harcama yerleri ve şekliyle

⁵⁸⁷Cici, *Günümüzde İslam Ülkelerinde Zekâtın Kurumsallaştırılması Çabaları*,259.

vergiden bağımsız kalması zorunludur. Bunun içinde devletin, zekât işleriyle ilgilenererek “...Allah’ın emrettiği şekilde toplayacak, gösterdiği yerlerde ve şekillerde sarf edecek, bir idare bir teşkilat, bir müdürlük veya hangi ismi taşırsa taşırsın bir yetkili kuruluş veya organ bulundurması lazımdır. Ayrıca zekât gelirlerinin bağımsız olması, diğer gelirlere karışmaması ve devletin genel bütçesinde erimemesi gerekir.”⁵⁸⁸

Yine Karadâği de zekâtın devlet tarafından toplanmasını ve dağıtılmasının doğru olacağını, bunun için bir kurum ihdasının ve Zekât Kurumunu oluşturmak için bir kanun çıkarmanın zorunlu olduğunu, kurumun adının ise *Zekât Kurumu* olabileceği gibi, *Zekât Evi*, *Zekât Sandığı*, *Zekât Divanı* gibi isimlerinin kullanılabilceğini ve kurumun, devlet, devlet kurumları ve katılımcılardan bağımsız bir tüzel kişiliği, hukuki şahsiyeti olacağını ifade ediyor ve “Kanun Taslağı” adı altında zekât kurumu ve zekâtla ilgili meseleleri maddeleştirdiği bir metin sunuyor.⁵⁸⁹Kurumun adında zekât kelimesinin mutlaka geçmesi ve *Zekât Kurumu* veya *Zekât Fonu* olması uygun görünmektedir.

2- Bütün zekât mükelleflerinin zekâtlarını kurulan zekât kurumuna vermeleri mecburi olmalıdır. Bu zorunluluk olmazsa kurumun baştan ölü doğma, fonksiyonunu icra edememe, ihtimali güçlüdür. Zorunlu olmasının doğuracağı sakıncalar da ayrıca göz önüne alınmalıdır.

3- Zekât kurumunun bütçesi ayrı olmalı, zekât gelirleriyle vergi gelirleri aynı bütçede toplanmamalıdır. Ebu Yusuf, Şafii ve Serahsî başta olmak üzere, Karadâvî’ye kadar âlimlerin hemen hepsi aynı görüşü paylaşmaktadırlar. Bu hususta adeta icmaya yakın bir ittifak oluşmuştur.

Zekât gibi malı ve kişiyi temizleyici bir ibadetin, mali unsurlarının, faiz kurumlarından, alkollü içecekler üzerinden alınan vergilerle aynı bütçede icmal edilmesi zaten zekâtın ruhuna ve mazmununa da aykırı olacaktır. Ayrıca zekâtın sarf yerleri sabit ve belli olduğu için, genel bütçe içinde değerlendirilmesi de mümkün olmayacaktır. Zira modern bütçeleme adem-i tahsis (herhangi bir gelirin herhangi bir

⁵⁸⁸ Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, II, 620.

⁵⁸⁹Karadaği, Kapsamlı Kalkınmada Etkin Rolü Olacak Zekât Kurumu Oluşturma Önerisi, 957, 960, 961, 962-1056.

gidere tahsis edilmemesi, bütün gelirlerin tek bir bütçede toplanarak harcama yerlerine bu merkezi bütçeden pay verilmesi) ilkesi geçerlidir.

4- Zekât mükelleflerinin aynı zamanda vergi mükellefleri de olduğu dikkate alınmak suretiyle, zekât fonuna ödenen zekâtın, mükellefin ödeyeceği vergiden mahsup edilerek mükerrer vergilendirmenin önlenmesi vergide adalet ilkesinin bir gereğidir. Çifte vergilendirmenin önlenmesi bugün devletlerarası ilişkilerde çok önemli bir konu haline gelmiş ve mükellef üzerindeki vergi yükünü adaletli bir oranda tutmak ve çifte vergilendirmeyi önlemek için devletler çifte vergilendirmeyi önleme anlaşmaları yapmaktadır.

Bunun gibi zekât ve vergi arasında da, zekât verenle vermeyen mükellefin vergi yükünü eşitlemek ve vergide adaleti tesis etmek için Zekât Fonuna zekâtını ödediğine dair verilecek belge(makbuz, dekont vb.) vergi idaresine ibraz edildiğinde vergisinden aynı tutarda düşülmek suretiyle bu adalet sağlanabilecektir.

Son dönemdeki gibi zekâtı kamu maliyesinin dışında tutarak ferdi ve vicdani bir sorumluluk olarak bıraktığımızda veya modern kamu maliyesi teorileriyle zekâtı uyumlaştırarak yeniden yapılandırdığımız ve zekât yükümlülüğünü genişlettiğimizde, dindar mükellef üzerinde hem zekât, hemde vergi yükü birleşecek, çifte vergilendirme sonucu doğacaktır.⁵⁹⁰

Bu yüzden İslam âlimleriyle vergi uzmanlarından bir heyetin zekât ile diğer vergiler arasındaki ilişkileri düzenleyerek çifte vergilendirmeyi önleyecek bir çalışma yapmaları gerekmektedir.⁵⁹¹

5- Zekât kurumunda toplanan zekâtların harcama yerleri Kuran'da sayılan sekiz sınıftan bugün uygulama alanı olanlarla sınırlandırılmalı, herhangi bir gerekçeyle harcama yerleri asla genişletilmemeli, devlet ihtiyaç olduğunda borç suretiyle de olsa bu kaynağı bütçe kalemleri için asla kullanmamalıdır.

6- Zekât Kurumunun; Kurum müfettişleri ve iç denetçileri, bağımsız denetim kurumları, devletin görevlendireceği Maliye, İçişleri, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlıkları ile Vakıflar Genel Müdürlüğü Müfettişleri tarafından denetlenmelidirler.

⁵⁹⁰ Bardakoğlu, *Günümüzde İdeal Bir Zekât Teşkilatı*, 954.

⁵⁹¹ Karadâvî, *İslam Hukukunda Zekât*, 2: 620.

Ayrıca belli dönemlerde Sayıştay ve Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulunca denetlenmeli, hesaplar çok şeffaf olmalı, televizyonlar, gazeteler ve diğer medya organları aracılığıyla kamuoyu ve özellikle zekât mükellefleri yıllık olarak düzenli olarak bilgilendirmelidir.

Bu maddeleri çoğaltabiliriz, ancak amacımız bir çerçeve sunmak olduğu için bu kadarı ile yetinerek Türkiye özelinde yukarıdaki prensipleri gözeterek Zekât Kurumu(Fonu) teklifini sunabiliriz.

3.5.3. Zekât Kurumunun Devlet Bünyesinde Bağımsız veya Özerk Olması:

Türkiye’de devletin laik niteliğinin tonu zaman zaman çok katılaşmakta, bazı dönemlerde ise halkın talepleri nezdinde daha çok mikes bulabilmektedir. Nitekim 1950’ya kadar ki dönem, 1960-1965, 1971-1974, 1980 -1983, 1997-2002 dönemleri birinciye örnek dönemlerken; 1950 -1960, 1965-1971, 1974-1980, 1983-1997, 2003-2019 dönemleri ikinci kategoriye örneklik teşkil etmektedir. Devletin bu tavrı sadece uygulamayla sınırlı kalmamakta, düzenlemelerde ve kanunlaştırmalarda da bu etkiyi izleme imkânı doğmaktadır. Vatandaşın hayatını etkileyen en önemli düzenleme alanlarından biri de vergi kanunlarıdır. Vergi kanunlarında doğrudan zekâtı ilgilendiren veya zekâta atıfta bulunan bir düzenleme mevcut değildir. Ancak dolaylı olarak zekâtı kolaylaştırabilecek, zekâtla ilişkilendirilebilecek veya sosyal sorumluluk olarak bağış yapmak isteyeceklere bazı imkânlar sunulmaktadır.

193 sayılı gelir vergisi kanununun 89. Maddesinde gelir vergisi matrahının tespitinde gelir vergisi beyannamesinin de bildirilecek gelirlerden aşağıdaki indirimler yapılabilir demek suretiyle matrahtan indirilecek tutarlar tadadi olarak sayılmıştır. Biz bunlardan konumuzla ilgili olan maddelere yer vereceğiz:

Gelir vergisi matrahının tespitinde, gelir vergisi beyannamesinde bildirilecek gelirlerden aşağıdaki indirimler yapılabilir:

4. Genel ve özel bütçeli kamu idareleri, il özel idareleri, belediyeler, köyler ile kamu yararına çalışan dernekler ve Cumhurbaşkanınca vergi muafiyeti tanınan vakıflara yıllık toplamı beyan edilecek gelirin % 5'ini (kalkınmada öncelikli yöreler için % 10'unu) aşmamak üzere, makbuz karşılığında yapılan bağış ve yardımlar.

5. Genel ve özel bütçeli kamu idarelerine, il özel idarelerine, belediyelere ve köylere bağışlanan okul, sağlık tesisi ve yüz yatak (kalkınmada öncelikli yörelerde elli yatak) kapasitesinden az olmamak üzere öğrenci yurdu ile çocuk yuvası, yetiştirme yurdu, huzurevi, bakım rehabilitasyon merkezi ile mülki idare amirlerinin izni ve denetimine tabi olarak yaptırılacak ibadethaneler ve Diyanet İşleri Başkanlığı denetiminde yaygın din eğitimi verilen tesislerin ve Gençlik ve Spor Bakanlığına ait gençlik merkezleri ile gençlik ve izcilik kamplarının inşası dolayısıyla yapılan harcamalar veya bu tesislerin inşası için bu kuruluşlara yapılan her türlü bağış ve yardımlar ile mevcut tesislerin faaliyetlerini devam ettirebilmeleri için yapılan her türlü nakdî ve aynî bağış ve yardımların tamamı.

6. Fakirlere yardım amacıyla gıda bankacılığı faaliyetinde bulunan dernek ve vakıflara Maliye Bakanlığınca belirlenen usul ve esaslar çerçevesinde gıda, temizlik, giyecek ve yakacak maddelerinin maliyet bedelinin tamamı.

10. Cumhurbaşkanınca başlatılan yardım kampanyalarına makbuz karşılığı yapılan ayni ve nakdî bağışların tamamı.

11. İktisadi işletmeleri hariç, Türkiye Kızılay ve Türkiye Yeşilay Cemiyetine makbuz karşılığı yapılan nakdi bağış ve yardımların tamamı.

Ayrıca 25.12.2003 tarih ve 5035 sayılı Kanunla, Gelir Vergisi Kanununun 40 ve 89. maddelerinde Katma Değer Vergisi Kanununu ise 17 maddesinde yapılan değişikliklerle vergi hukuk sistemine “**Gıda Bankacılığı**” adı altında sosyal nitelikli bir teşvik müessesesi girmiştir. Buna göre ayrıntıları Maliye Bakanlığınca tebliğlerle belirlenen Gıda Bankacılığı kapsamında bağışlanan, gıda, temizlik, giyecek ve yakacak maddelerinin maliyet bedellerinin gelir ve kurumlar vergisi matrahının tespitinde (gider olarak dikkate alınarak) indirim konusu yapılması ve bu teslimlerin katma değer vergisinden istisnası düzenlenmiştir.

Bu iki müesseseyi birlikte düşünerek geliştirdiğimizde, zekâtın devlet kontrolünde yeniden organizasyonu için mahiyeti itibariyle **Zekât Fonu** sayılacak bir kurum ihdas edilerek Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu, bu yeni müesseseye devredilebilir.

Bu yeni kurumda zekâtın hesaplaması önemli bir iş olduğundan, en azından başlangıçta Maliye Bakanlığı da organizasyonun içinde yer alarak, görevlendirilecek vergi müfettişleri ve devlet gelir uzmanları marifetiyle bu hesaplamalar yapılabilir.

Kurumun kendi zekât (hesaplama) uzmanları, anılan maliyecilerin kontrolünde yetiştikten sonra, vergi müfettişlerine ve devlet gelir uzmanlarına ihtiyaç kalmayabilir. Ancak söz konusu fonun mali denetimin (hem hesaplamaların doğru yapılıp yapılmadığının, hem de harcamaları usulüne uygun olup olmadığının denetlenmesi) vergi müfettişlerince yapılmaya devam etmesi tabiidir.

Gıda bankacılığında söz konusu “*bağışlanan yiyecek, giyecek, temizlik ve yakacak maddelerinin maliyetleri gelir veya kurumlar vergisi matrahınızdan indirilir*” hükmü de değiştirilerek; gıda bankacılığına veya söz konusu fona (ihtiyaç sahiplerine ulaştırmak (ki bunların hak sahiplerine ulaştırıldığını belgeleme külfeti söz konusu fona ait olacaktır) üzere emanet olarak verilen nakdi yardımlar ve maliyet bedeli esas alınmak üzere aynı yardımlar gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerinin ödeyecekleri vergiden doğrudan indirilir hükmüne yer vermek suretiyle, fonun işlerlik kazanması sağlanabilir. Bu durum aynı zamanda zekât verenlerin, zekât ödemeyenler karşısında fazladan bir mali yükü de maruz kalmalarını önler ve zekât veren vergi mükellefleriyle vermeyenler arasında mali yükü (vergi yükünü) eşitlemiş olur.5520 sayılı kurumlar vergisi kanununun 10. Maddesinde kurumlar vergisi matrahının tespitinde kurumlar vergisi beyannamesi üzerinde ayrıca gösterilmek şartıyla kurum kazancından sırayla aşağıdaki indirimler yapılır denmek suretiyle

c) Genel ve özel bütçeli kamu idarelerine, il özel idarelerine, belediyelere ve köylere,Cumhurbaşkanınca vergi muafiyeti tanınan vakıflara ve kamu yararına çalışan dernekler ile bilimsel araştırma ve geliştirme faaliyetinde bulunan kurum ve kuruluşlara makbuz karşılığında yapılan bağış ve yardımların toplamının o yıla ait kurum kazancının % 5’ine kadar olan kısmı.

ç) C bendinde sayılan kamu kurum ve kuruluşlarına bağışlanan okul, sağlık tesisi, 100 yatak(kalkınmada öncelikli yörelerde 50 yatak) kapasitesinden az olmamak kaydıyla öğrenci yurdu ile çocuk yuvası, yetiştirme yurdu, huzurevi ve bakım ve rehabilitasyon merkezi ile mülki idare amirlerinin izni ve denetimine tabi olarak yaptırılacak ibadethaneler ve Diyanet İşleri Başkanlığı denetiminde yaygın din eğitimi verilen tesislerin ve Gençlik ve Spor Bakanlığına ait gençlik merkezleri ile gençlik ve izcilik kamplarının inşası dolayısıyla yapılan harcamalar veya bu tesislerin inşası için bu kuruluşlara yapılan her türlü bağış ve yardımlar ile mevcut

tesislerin faaliyetlerini devam ettirebilmeleri için yapılan her türlü nakdî ve aynî bağış veyardımların tamamı.

e) Cumhurbaşkanınca başlatılan yardım kampanyalarına makbuzkarşılığı yapılan ayni ve nakdî bağışların tamamı.

f) İktisadi işletmeleri hariç, Türkiye Kızılay Derneğine ve TürkiyeYeşilay Cemiyetine makbuz karşılığı yapılan nakdi bağış veya yardımların tamamı

Bunlardan cumhurbaşkanınca vergi muafiyeti tanınan vakıflara ve kamu yararına çalışan derneklere Türkiye Kızılay ve Yeşilay derneklerine gıda bankacılığı faaliyetinde bulunan dernek ve vakıflara yapılacak yardımların Hazine ve Maliye Bakanlığınca belirlenecek usul ve esaslarda sınırlara uyulması kaydıyla matrahtan indirilebilir olması ilgili kuruluşların yardımı zekâtı hak sahibi kişilere ulaştırmak kaydı ile alması durumunda mükelleflerin zekât matrahından yaptığı bağış kadarlık indirimde bulunmasına imkân vermektedir. Teklif ettiğimiz modelde ise ödediği zekât tutarı (buradaki örnekte bağış tutarı) vergi matrahından değil vergiden indirilecektir. Sonuç itibari ile bu tür müesseseler zekât mükellefinin yararlanabileceği vergi avantajları olmaktadır. Verginin çok cüzi bir kısmını da olsa hem zekâtından düşme hem de istediği kişi veya kuruluşa dolaylı olarak yönlendirme imkânı olmaktadır.

Türkiye de 3 Mart 1924 tarihinde Şer'îye ve Evkaf Vekâletinin ilgasıyla yerine İslam dininin itikat ve ibadete dair hüküm ve işlerinin yürütülmesi ve dini müesseselerinin idaresiyle görevli Diyanet İşleri Reisliği ile vakıf işleri ve idaresiyle ilgili olarak da Evkaf Müdüriyeti Umumisi kuruldu ve boş vekâlete bağlandı.⁵⁹²

Yine 02.07.1965 tarih ve 12038 sayılı Resmi Gazete de yayımlanarak yürürlüğe giren 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun'un Görev başlıklı 1. Maddesi "*İslam Dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları ilgili işleri yürütmek din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek üzere, Başbakanlığa (Cumhurbaşkanlığına) bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı*

⁵⁹² Ali Akyıldız, "Şer'îye ve Evkaf Vekâleti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 2012), 34: 7.

Kurulmuştur” şeklinde olup, Kanun DİB’na İslam Dininin ibadet esasları ile ilgili işleri yürütmek görevini vermiştir. Nitekimdefaatle vurguladığımız üzere zekâta da namaz oruç ve hac gibi İslam dininin 3. temel rüknü olan (mali) bir ibadettir ve bu yönüyle zekât ibadetinin yürütmek de bu kanuna göre diyanet işleri başkanlığının görevleri arasındadır.

Bize göre Diyanet İşlerin Başkanlığı bünyesinde özerk statüde bir Zekât Kurumu ihdas edilmelidir. Kurum Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı olmayıp ilişkili kurum olmalıdır. Kayapınar da kurumun Diyanet İşleri Başkanlığında bir genel müdürlük veya daire başkanlığı oluşturulmasını önermektedir.⁵⁹³Bizde bu kurumun DİB ile ilişkili olması gerektiğini düşünmekle birlikte, DİB bünyesinde bir genel müdürlük dahası daire başkanlığı olarak örgütlenmesi daha baştan kurumun etkinliğini gücünü ve inisiyatifini ve hareket kabiliyetini yok edebilir.

Diyanet işleri başkanlığının zekâatla ilişkilendirilmesi ibadet cihetinden ve zorunlu olması açınsındandır. Devlette bir başka kurumdan özellikle günümüzde zekâtın en önemli hak eden grubu olan fakir ve miskinlerle ilgilenmekte bir nevi zekâtın bazı fonksiyonlarını yerine getirmektedir. Dolayısıyla kurumun geliştirilip dönüştürülerek zekât kurumu olarak Diyanet İşleri Başkanlığıyla ilişkili kurum olarak faaliyetine devam edebilir. Sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik fonu ve fona bağlı olarak kurulmuş bulunan bin civarındaki sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıfları bulunmaktadır.

1985 yılında Savunma Sanayii Destekleme Fonu (SSDF) 1986 yılında Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu (SYDTF), 1986 yılında Çıraklık ve Mesleki ve Teknik Eğitimi Geliştirme Yaygınlaştırma Fonu ihdas edilerek bazı özellikle alanlar ve kişilerin bütçe dışı oluşturulan kaynaklarla desteklenmesi amaçlanmıştır.

Aslında böyle bir fonu kısmen çağrıştıran bir kurum 3294 sayılı Sosyal yardımlaşma ve dayanışma teşvik kanunu 14.6.1986 gün ve 19134 sayılı resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiş olup halen de yürürlüktedir. Anılan kanunun birinci maddesinde amacı belirlenmiş olup buna göre “Bu kanunun amacı fakru

⁵⁹³ Kayapınar, Hüseyin, *Genel Değerlendirmeler: Günümüzde İdeal Bir Zekât Teşkilatı Nasıl Olmalı? Tarihte ve günümüzde Zekât Uygulamaları içinde*, 1077.

zaruret içinde ve muhtaç durumda bulunan vatandaşlar ile gerektiğinde her ne suretle olursa olsun Türkiye’de kabul edilmiş veya gelmiş olan kişilere yardım etmek, sosyal adaleti pekiştirici tedbirler olarak gelir dağılımının adilane bir şekilde tevdi edilmesini sağlamak, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik etmektir.” Yine aynı Kanunun 2. maddesine göre kanunun kapsamı “fakru zaruret içinde ve muhtaç durumda bulunan kanunla kurulu sosyal güvenlik kuruluşlarına tabi olmayan ve bu kuruluşlardan aylık ve gelir almayan (...) vatandaşlar ile geçici olarak küçük bir yardım veya eğitim ve öğretim imkânı sağlanması halinde topluma faydalı hale getirilebilecek, üretken duruma geçirilebilecek kişiler bu kanun kapsamı içindedir” şeklinde belirlenmiş olup, ek fıkralarla daha sonraki düzenlemelerde yararlanacakların kapsamı genişletilmiştir.

Kanunun 4. Maddesinde fonun gelir kaynakları sayılmış olup, kuruluşun en önemli gelir kaynağı, yıllık beyanname veren gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerinin hesaplanan gelir veya kurumlar vergisine ilave olarak ödeyecekleri % 1 fon payı iken bu daha sonra kaldırılmıştır.

Kanunun 7. Maddesinde ise vatandaşlara ayni ve maddi yardımda bulunmak üzere her il ve ilçede sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıfları kurulacağı vemülki idare amirlerinin (illerde valilerin, ilçelerde kaymakamların) vakfın tabii başkanı olduğu düzenlenmiştir.

Sosyal yardımlaşma ve dayanışma fonu bugün Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bünyesinde yer almaktadır. Fonun ve vakıfların fonksiyonun da zekâta uygun bir kısım değişiklikler gerçekleştirildiğinde DİB ile ilişkili özerk bir kuruma dönüştürülmesi; DİB’in ibadetleri yürütme görevi, Vakıfların ise 1000’i aşkın şubesi ve organizasyon alt yapısıyla Zekât kurumu açısından başlangıç için uygun bir müessese hüviyetindedir.

Yine 1985 ve 1986 yılında ihdas edilen bütçe dışı SSDF, SYDTF ve ÇMTEGYF fonu örnekleri ve uygulamalarında olduğu gibi, zekâtla ilgili bir fonun ve kurumun kurulması, zekâtın incelikleri açısından genel bütçenin dışında olması gerekir.

SYDF omurgasıyla DİB’le ilişkili veya DİB bünyesinde ihdas edilen Zekât Kurumu (Fonu), hem zekât mükellefleri hem kamuoyu ve hem de devlet açısından çok iyi kontrol edilmeli, denetlenmeli ve güven sarsıcı hiçbir şeye imkân ve fırsat

verilmemelidir. Bu yüzden Maliye, İçişleri ile Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlıklarının da destek vereceği ve denetimini yapacağı bir kurum olabilir.

Zekât Kurumu (fonu) ihdasından sonra, zekâtın bu fona verilmesinin zorunlu olmaması kurumu baştan başarısızlığa mahkûm edebilir. Zira Türkiye'nin ciddi bir zekât potansiyeli vardır ve bu potansiyelin Türkiye'nin bütçe ihtiyaçlarını karşılamada imkânında yoktur. İyimser varsayım ve tahminlerle hesaplanmış zekâtpotansiyeli, merkezi yönetim Bütçe Gelir ve Gideri ile Vergi Gelirinin yaklaşık %15-20'sine tekabül etmektedir.⁵⁹⁴

Zekât Kurumu gönüllü katılım esasına göre de olabilir, ancak bu durumda devlet bünyesinde veya kontrolünde özerk bir kurum ihdas etmek anlamsız hale gelebilir. Bu durum kurumu baştan başarısızlığa mahkûm edebilir.

Zekâtın bütünüyle devlet kontrolünde toplanması ve hak sahiplerine dağıtılması için devlet bünyesinde bir Zekât ihdası da bazı olumsuzlukları da çağrıştırmaktadır.

Bunlardan birincisi; laiklik hassasiyeti olup, bir taraftan zekât mükelleflerinde zekâtın laik bir devlet yapısına teslim edilmesi konusunda tereddütler ve endişeler doğurma ihtimali, diğer taraftan laiklik duyarlılığı yüksek bazı kesimlerde ise laik devletin zekât toplayamayacağı, bunun laikliği ihlali olduğu propagandası kurumun başarısını gölgeleyebilir. Dini hassasiyeti sebebiyle endişe duyanlar açısından zekâtın en ince hesaplamaları ve fıkhi kurallara uyularak mükelleften alınıp ancak hak sahiplerine titizlikle ulaştırılacağı güvencesi bize göre problemi çözerken, laiklik duyarlılığıyla karşı çıkanlar açısından ise namazında laik devlet bünyesinde DİB görevlileri tarafından ifa edildiği, yine hac ve umre organizasyonunda DİB'in görevli olduğu göz önüne alındığında farklı bir durumun olmadığı anlaşılacaktır.

İkinci husus ise; 60-70 yıllık süreçte devletin emanet fonlar konusundaki politikanın güvenilmez ve başarısız olmasıdır. Bunlarda kısa iki örnek vermek gerekirse; Dövizle Çevrilebilir Mevduat (DÇM) ve Konut Edindirme Yardımı (KEY). Yakın tarihimizi göz önüne alırsak ekonomik kriz dönemlerinde devlet sözünden dönebilmekte, vadinden vazgeçebilmekte ve muhataplarını mağdur

⁵⁹⁴Ahmet Tabakoğlu, Melih Turan, *Türkiye'de Zekât Potansiyelinin Yeniden Tespiti*, 928.

edebilmektedir. Dolayısıyla Zekât Kurumunda birikecek Zekât Fonuna devletin müdahale etmemesini sağlayacak garantiler model içine konmalıdır.

Devletin kontrolündeki bazı fonlar da çok başarılı şekilde uygulanmakta, yüz ağartıcı sonuçlara ulaşılmaktadır. Bu kapsamda Sosyal Yardımlaşma Ve Dayanışma Fonu ve fona bağlı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları ile Savunma Sanayii Destekleme Fonu ve Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfını sayabiliriz.

Sonuç olarak devlet bünyesinde bir Zekât Kurumunun başarılı olması için zekâtın kuruma verilmesi zorunlu olmalı ve kurumdan alınan belge ibrazıyla ödenen zekâtın kişinin vergisinden mahsubuna imkân verilmelidir.

3.5.3.1. Zekât Kurumunun Vakıf ve Dernekler Tarafından Kurulması

Zekât Fonunun belli şartları taşıyan vakıf ve dernekler bünyesinde ihdasına izin verilebilir. Bu durum zekâtın cebri değil, gönüllülük esasına göre ihtiyari olması sonucunu doğurur. Çünkü çok uzun dönemlerden bu yana devlet fiilen zekât işinden çıkmış, zekâtın farziyeti devam etmekte, ancak devletin herhangi bir müeyyidelerine konu olmadığı içinse cebri olmaktan çıkıp ihtiyari ve gönüllü bir nitelik kazanmıştır. Devletin müdahil olup zekât topladığı dönemlerde, zekât mükellef ile Allah ve mükellef ile devlet ve devlet yöneticileri ile Allah arasında bir ilişki iken, günümüzde sadece mükellef ile Allah arasında bir ilişkiye dönmekte ve zekâtı bütünüyle ferdi ve vicdani bir ibadete dönüştürmektedir.⁵⁹⁵ Buna göre günümüzde zekât teşkilatları gönüllülük esasına göre kurulu olup ve tekçi ve tekeli değil, çoğulcu ve rekabetçi bir yapı içinde gerçekçi, uygulanabilir ve sürdürülebilir hedeflere yönelecektir.⁵⁹⁶

Günümüzde birçok vakıf ve dernek tıpkı kurbanda olduğu gibi zekât da toplamaktadır. Bunlardan Türkiye Diyanet Vakfı ve İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı (İHH), yurt çapında teşkilatlanmış, yurt dışında birçok ülke ve bölgede operasyon kabiliyeti olan kuruluşlardır ve topladıkları bağışlar içinde zekât payı düşüktür. Bunlardan hareketle riskli bir genelleme yaptığımızda, gönüllü yöntemlerle

⁵⁹⁵ Orman, *Günümüzde İdeal Bir Zekât Teşkilatı Nasıl Olmalı*, 1067.

⁵⁹⁶ Orman, *Günümüzde İdeal Bir Zekât Teşkilatı Nasıl Olmalı*, 1067-1073.

toplanan tahmini zekât miktarı Türkiye'nin zekât potansiyeliyle kıyas kabul etmeyecek derecede düşük olacaktır.

Zekât fonunun belli şartları taşıyan vakıf ve dernekler bünyesinde ihdasına izin verilebilmekle birlikte bunun da bazı mahsurları olacaktır: Türkiye'nin yakın tarihte yaşadığı acı tecrübenin uzantısı olarak, toplumun özel vakıf ve dernekler bünyesinde oluşturulan zekât fonlarına şüpheyle yaklaşması ve daha başlangıçta fonun başarısız olma (akamete uğrama) ihtimalidir. Ayrıca söz konusu vakıf ve derneklerin yeterince şeffaf olmaması ve etkin denetlenememesi problemini de göz önünde bulundurmak gerekir.

Bir başka açıdan zekâtın belli vakıf ve dernekler tarafından toplanması mevcut uygulamanın bir şekilde sürmesi anlamına gelir. Bu uygulamayı iyileştirmenin elbette faydaları olmakla birlikte, Zekât Kurumundan kastımız, profesyonel, ehliyetli, mükellefler üzerinde kamu gücünü hissettirip güven veren, hesap verebilir şeffaf bir kurum olması, zekât toplama ve dağıtmada etkinlik sağlamasıdır. Yoksa zekâtın bireysel ve ihtiyari bir ibadete doğru evrilmesi süreci tamamlanmak üzeredir.

3.5.3.2. Zekât Kurumunun TDV bünyesinde Kurulması:

Diyanet İşleri Başkanlığıyla ilişkili veya DİB bünyesinde bir zekât kurumunun kurulamaması durumunda hem toplumun dini duyarlılığı yüksek, hem de laikliğe aşırı duyarlılığı olan kesimlerdeki tereddüt, endişe ve güvensizlik problemini çözmek, hem de etkinlik sağlamak için Zekât Kurumunun DİB ile ilişkili olarak Diyanet Vakfı bünyesinde kurulması mümkündür. Kayapınar da DİB bünyesinde kurulamadığında Zekât Kurumunun Türkiye Diyanet Vakfı tarafından kurulması gerektiği görüşünde olup, mükellefin zekâtını kuruma vermekte serbest olacağını, ihtiyari olarak verirse verdiği zekâtın harcama yerini belirleyebilmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁵⁹⁷

TDV bünyesinde bu kurumun ihdası, güven probleminin çözümü için önemlidir. Diğer bir husus zekâtın çok uzun bir süre toplumsal ve kurumsal yönünün

⁵⁹⁷ Kayapınar, *Günümüzde İdeal Bir Zekât Teşkilatı Nasıl Olmalı? Tarihte ve günümüzde Zekât Uygulamaları*, 1076.

gündeme gelmemesi, bireysel bir ibadete dönüşmesi, mükelleflerin zekât konusunda bilgi ve tecrübe eksikliğine de yol açmış, oruca duyarlı olan birçok insan zekât karşısında daha umursamaz bir tutum içine girmiştir. Dolayısıyla DİB ve TDV, yerindelik, etkinlik ve güven sağlarken, toplumu zekât konusunda da bilgilendirebilir ve aydınlatabilir. Bütün müftülerin il ve ilçelerinde TDV Başkanı, çalışanların çoğunun DİB mensubu olduğunu düşündüğümüzde belli bir heyecan ve motivasyonla vakfında DİB'le bu konuda bir bütün kabul edilmesi mümkündür.

Günümüzde bankacılık imkân ve araçlarının gelişmişliği zekâtın toplanması ve dağıtılmasında maliyetlerin asgariye indirilmesinde ve etkinliğin sağlanmasında önemlidir. Sonuç olarak zekât kurumunun canlı bir müessese haline gelmesi, bize göre; Devletle ilişkili özerk bir kurum olması, Zekâtın bütün zekât mükelleflerince Zekât Kurumuna ödenmesinin zorunlu olması, Kuruma ödenen zekât tutarını gösteren belgeyi mükellef vergi dairesine ibraz ettiğinde, bu tutarın vergiden mahsup edilmesi ve böylece çifte vergilendirmenin önlenmesi asgari şartlardır.

Bugün yeterince fonksiyonel olmasa da zekâtı zorunlu tutan veya ihtiyari olarak Zekât Kurumu oluşturan ülkeler, bu imkânı sağlamaktadırlar. Ancak bu konuda yeterince duyarlı olmayan halkı Müslüman olan seküler ülkelerde de bu imkânın sağlanması zekât ibadetinin tam ve mütekâmil yapılarak devletle ilgili mükellefiyetlerin de yerine getirilmesi, bu yüzden mükerrer vergilendirmenin önlenmesi, vergi mükelleflerinin mali yüklerinin eşitlenmesi için gereklidir.

Gayri müslim ülkelerde geçici veya azınlık olarak yaşayan Müslüman zenginler için bu problemi çözmek daha zordur. Çünkü yeterli duyarlılık oluşturuncaya kadar ilaveten zekât yükünü de omuzlamak fiili durumuyla karşı karşıya kalmaktadırlar.

SONUÇ

Zekât, Kur'an'ın namazla birlikte zikrederek emrettiği, Hz. Peygamber'in uygulamasıyla mükemmel şeklini aldığı, kulun Allah'ın rızasını kazanmak için malından vazgeçebildiği ve böylece nefsindeki hastalıkları tedavi ettiği İslam'ın üçüncü temel rüknü olan ibadettir. Aynı zamanda zekât, “onların zenginlerinden al, fakirlere dağıt” prensibince toplumda gelir dağılımını etkileyen, fakir zengin ilişkisinde sosyal adaleti sağlayan ve toplumsal barışa katkısı olan mali bir ibadettir.

Devletler tarih boyunca kamu ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli adlar altında vergiler almışlardır.Hz. Peygamber ve onu takip eden iki halife Hz. Ebu Bekir ve Ömer, zekâtı devlet eliyle toplamışlar ve hak sahiplerine dağıtmışlardır. Ancak Hz. Osman döneminden itibaren zahiri malların zekâtını devlet toplamaya devam ederken, batini malların zekâtını ise mükelleflerin kendilerinin vermesi yolu seçilmiştir. Zamanla bu uygulama yerleşmiş ve kendi fikhî da oluşmuştur. Osmanlı Devletinin sonuna kadar uygulama bu şekilde devam etmiştir.

20. yüzyılın ortasına kadar, kendisini zekâttan sorumlu sayan bir devletin kalmaması ve İslam memleketlerinin Türkiye, İran ve Afganistan hariç tamamının işgal edilmesi ve sömürge ve manda yönetimlerine sahip olması sebebiyle, zekâtla devlet arasındaki bütün bağ kopmuştur. Bu dönemde zekât, mükelleflerin dini hassasiyet ve vicdanlarıyla ilgili bir ibadete dönüşmüş, edası da mükellefin şahsi gayret ve tercihiyle bağlı olmuştur.

Zekât ve vergi arasında devletle ilişkisi bakımından sıkı bir bağ vardır. Vergi tamamıyla devlete bağlı ve devlet vergi ile kaim iken, zekât da devlet tarafından toplanması ve hak sahiplerine dağıtılması yönünden, vergiye benzemektedir.

Tezimizde vergi zekât ilişkisinde mahiyeti itibariyle vergi ile zekâtın farklı olduğunu ortaya koymaya çalıştık. Zekâtı emreden otorite Allah'tır. Ona meşruiyeti ve varlık sebebi ibadet olmasıdır. Bu yüzden kabul olması niyet ve ihlâsa bağlıdır. Vergi ise devletlerin vaz'ettikleri, parlamentoların(veya kralların) kanun çıkararak koydukları bir yükümlülüktür.

Mevzuu, zekât sadece Müslümanların yükümlü oldukları, nisabı, nispeti, harcama yerleri sabit iken, vergi kanun yoluyla koyulabildiği gibi kanun yoluyla kaldırılabilen, mevzuu matrahı, nisabı ve nispeti değiştirilebilen, devletin bütün

harcama yerleri için kullanılan bir mükellefiyettir. Zekât her ne kadar İslam'ın temel rükünlerinden biri olarak, şartları tutan mükellefler açısından zorunlu olsa da, aynı zamanda ihlâsla niyet şartı arayan bir ibadet olması, mükellefinden gönüllü veya gönülsüz itaati araması yönüyle de vergiden ayrılır.

Sosyal adalet ve yardımlaşma açısından, zorunluluk ve devlet gücüyle zorla alınması, her ikisinin de bir karşılığa dayanmaması ve toplanması ve dağıtılmasında birbirine yakın teknik ve metotların uygulanması, zekât ve vergi arasında benzerlikler gösterse de mahiyetlerindeki farklılığı ortadan kaldırmaz. Ayrıca vergi devlet ile simbiyotik bir ilişkiye sahipken, zekâtın devletle ilişkisi açık olmakla birlikte devlet olmasa da zekâtın farzıyeti devam eder. Müslim bir toplumda ve seküler bir devlette azınlık olarak yaşasa bile yine zekât ödemekle yükümlüdür.

Ebu Yusuf'dan Serahsi ve Mâverdi'ye kadar İslam âlimleri zekâtın, devletin genel bütçesine karıştırılmayıp, ayrı bir bütçede toplanarak harcanmasını öngörmüşlerdir. Zekâtla verginin ayrı olduğu ve ayrılması gerektiği devletle ilgili tarihi tecrübe ile de teyit edilmektedir. Hz. Peygamberin kendinden önceki bazı haksız vergileri meks olarak nitelendirerek kaldırdığı, tarihte haksız vergiler yüzünden birçok isyan çıktığı bilinmektedir. Modern devlet ise harcama ve yatırım konusunda daha doyumsuzdur. Bu yüzden uygulamada zekâtla verginin ayrı olması, zekât üzerinde hak sahibi olan toplumun en zayıf kesiminin haklarını korumak, sosyal yardımlaşma ve adaleti gerçekleştirmek için gereklidir.

İkinci dünya savaşından sonra bağımsızlıklarına kavuşmaya başlayan İslam ülkelerinde zekâtı gönüllü ve ferdi bir ibadet olma yerine, yeniden zekâtla namaz birleştirilerek devletle ilişkili toplumsal ve mali bir ibadet olarak canlandırma teşebbüsleri olmuş, bu konuda ilmi toplantılar ve kongreler düzenlenmiş, zekâtın müesseseleşmesi için çalışmalar yapılmıştır.

Zekâtın kurumsallaşması yolunda Mısır, Sudan, Libya, Suudi Arabistan, Kuveyt, Pakistan, Bangladeş, Malezya, Endonezya gibi birçok İslam ülkesinde mevzuat düzenlemeleri yapılarak kurumlar ihdas edilmiştir. Bu çalışmalarda Sudan ve Pakistan gibi bazı ülkelerde zekâtın bu kuruma verilmesi zorunlu tutulurken, Malezya ve Mısır gibi ülkelerde ise gönüllülük esası getirilmiş, ancak Malezya'daki kısmi başarı dışında hem gönüllü, hem zorunlu olan ülkelerde, kurumlar umulan başarıyı göstermemişlerdir.

Bu başarısızlığın birçok sebebi olmakla birlikte, zorunluluk getirilen Sudan ve Pakistan gibi ülkelerin fakir olmasının zekât potansiyelini sınırlaması; Malezya, Endonezya gibi ülkelerde zorunluluk olmaması ve gönüllülük esasının olması, toplumların zekât konusunda namaz, oruç ve hacda olduğu kadar bilgi ve bilinç sahibi olmaması ana sebepleri oluşturmaktadır. Diğer önemli bir sebep ise yıllara dayanan alışkanlıklarla kişilerin kendi istediği ve güvendiği kişi veya kuruluşlara zekâtlarını vermeye devam etmeleri ile organize olmuş birçok vakıf ve derneğin toplumdaki itibarı ve güvenirliliğine bağlı zekât ve bağış toplamalarıdır.

Türkiye zekât potansiyeli bakımından İslam dünyasında en başta gelen ülkeler arasındadır, ancak kayda değer bir zekât varlığından söz etmek imkânsızdır. Türkiye’de mevcut durumda devlet zekâtla ilgilenmemektedir. Herhangi bir mevzuat düzenlemesi ve zekâtla ilgili kurum yoktur. Mükellefler zekâtlarını ya ferdi olarak doğrudan ihtiyaç sahiplerine ulaştırmakta ya da vakıf ve dernek olarak örgütlenmiş yardım kuruluşlarından güvendiklerine vermektedirler. Söz konusu yardım kuruluşu vakıf ve derneklerin topladığı ve harcadığı zekâtların herhangi bir şeffaf dış denetimi yapılmaması, devletin genel denetim dışında teknik bir denetim yapmaması sebebiyle harcama yerlerine ulaşip ulaşmadığı konusunda bazı şüpheler uyanmaktadır. Bunda Türkiye’de konjonktürel olarak son 20 yılda yaşananların etkisi büyüktür. Toplanan zekât miktarı konusunda kesin ve ciddi çalışmalar olmamakla birlikte, Türkiye’nin zekât potansiyelinin çok altında kaldığı genel kabul görmektedir, ayrıca toplumda zenginlerin zekât konusunda yeterince duyarlı oldukları söylenemez.

Zekâtın yeniden canlandırılması için bağımsız veya özerk bir zekât kurumu ihdas edilmeli, zekât vergi ilişkisini de çözen hukuki ve dini altyapısı sağlam bir mevzuat oluşturulmalı, bütün zekât mükelleflerinin zekâtlarını söz konusu kuruma vermeleri zorunlu olmalı, zekât kurumunun ayrı bütçesi olmalı, zekât gelirleriyle vergi gelirleri aynı bütçede birleştirilmemeleridir. Ayrıca zekât mükellefleri ile vergi mükelleflerinin aynı olduğu dikkate alınarak çifte(mükerrer) vergileme vergide adalet prensibinin gereği olarak önlenmelidir.

Diyanet işleri başkanlığı ile ilişkili kurum olarak ihdas edilecek zekât kurumunun altyapısı, zaten kısmen zekâtın fonksiyonunu yerine getirmekte olan sosyal yardımlaşma ve dayanışma fonu tarafından oluşturulabilir. Yeni kurumun

denetimine özen gösterilmeli, bunun için Hazine ve Maliye Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile vakıflar genel müdürlüğü müfettişleri arasından oluşturulacak bir heyet tarafından kurumun hesapları yıllık olarak incelenmeli ve şeffaf biçimde kamuoyu ile paylaşılmalıdır.

Zekât kurumunun DİB'na bağlı olarak kurulması ve zekâtın zorunluluk getirilerek bu kurum tarafından toplanmasının gerçekleşmemesi, mevcut durumun ıslah edilerek akreditasyon şartı getirilen vakıf ve dernekler tarafından toplanması ve bu kuruluşların konfederasyon şeklinde sivil bir üst kurum kurlmalarıdır. Mevcut uygulama iyileştirmenin faydalı olacağı açık olmakla birlikte, zekât kurumundan kastımız, ehliyetli, kamu gücünü kullanan ve güven veren, hesap verebilir bir kurum olması, zekât toplama ve dağıtımında etkinlik sağlamasıdır.

BİBLİYOGRAFYA

Aghnides, Nicolas P., *İslam'ın Mali Hükümleri*, çev. Servet Armağan, İstanbul, İnsan Yayınları, 2003.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (241/855), *el-Müsned*, Lübnan, 2004.

Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, İstanbul, 1974.

Aksoy, Şerafettin, *Kamu Maliyesi*, Gözden Geçirilmiş ve İlaveli 3. Baskı, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1998.

Akyıldız, Ali, “Şer’iyye ve Evkaf Vekâleti”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 39: 7, İstanbul: TDV yayınları, 2010.

Akyüz, Vecdi, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995, III.

Apak, Adem, *Emeviler Döneminde Arap-Mevali İlişkisi ve İslamlaşma*, (İslam Tarihi ve Medeniyeti: Emeviler içinde, Siyer Yayınları, İstanbul, 2018.

Aydınbaş Yunus Emre,

- *Sosyal Bir Olgu Olarak İslâm'da Vergi Adaleti Üzerine Bir İnceleme*, Ankara, 2016.
- *A Comparative Evaluation on The Concept of Property in Islamic Economic Thought and Modern Economic Thought*, Ankara, 2019.

Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2005.

Bahçe, Abdullah Burhan, *Vergi Tarihini Kökenleri*, Ankara, 2017.

Bardakoğlu, Ali, *Günümüzde İdeal Bir Zekât Teşkilatı Nasıl Olmalıdır Bölümünde: Genel Değerlendirmeler*,

Barkan, Ömer Lütfi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çiftçi Sınıflarının Hukukî Statüsü*, IX/49, 1937.

Bauer, Susan Wise, *Antik Dünya*, çev. Mehmet Moralı, İstanbul, Alfa Basım Yayım, 2013.

Berki, Ali Himmet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, İstanbul, Hikmet yayınları, 1978.

Bigiyef, Musa Carullah, *Zekât*, Ankara, 2019.

Bilmen Ömer Nasuhi (1391/1971), *Hukuk-ı İslamiyye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul, ts.

Bozkurt, Nahide, *Abbasiler, İslam Tarihi ve Medeniyeti İçinde*, İstanbul, Siyer Yayınları, 2018.

Buhari, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (256/870), *Sahîh-i Buhârî*, Riyad, Daru'-Selam, 2000.

Büyükcoşkun, Kudret, *Mahiyetleri Yönünden Vergi ve Zekât*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1992.

el-Cevherî, Ebu Nasr İsmail Hammâd,

- *el-Sıhah Tacü'l-Lügati ve Sıhahu'l-Arabiyyeti*, Daru'l-Hadis, Kahire, 2009, 494;
- *el-Müncidfi'l-Lügatve'l-A'lam*, Daru'l-Maşrık, Beyrut, 2007

Çağrıncı, Mustafa, 'İhsan', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXI.

- 'İnfak', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXI.

Çeker, Orhan, '*Havâic-i Asliyye*', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XVI.

Davutoğlu, Ahmet, 'Devlet', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, IX.

Dennett, Daniel Clement, *Conversion and the Poll Tax in Early Islam*, Harvard University Press, New York, 2013.

Dikmen, M. Orhan, *Maliye Dersleri*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1969.

Dönmez, İbrahim Kafi, 'Niyet', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXIII.

- Dumlu**, Emrullah, *Ticaret Mallarının Zekâtı*, İstanbul, Rağbet Yayınları,2012.
- Ebu Davud**, Muhammed b. Süleyman b. İshak b. el-Ezdî Sicistânî (275/888), *Sünen*, Riyad, Daru's-Selam, 2000.
- Ebu Ubeyd**, Kâsım b. Sellâm, 224/838, *Kitabu'l-Emval*, çev. Cemaleddin Saylık, İstanbul, 1981.
- Ebu Yusuf**, Yakub b. İbrahim b. Habib el-Ensârî (v. 182/798), *Kitabu'l-Harac*, Beyrut, Daru'l-Ma'rife,1302.
- Erdoğan**, Mehmet, '*Nema*',*Fıkıh ve Terimler Sözlüğü*, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2005.
- Erkal**, Mehmet, *Zekât, Bilgi ve Uygulama*, İstanbul, 2008,
- *İslam'ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları*, İstanbul,2009.
  - *İlmihal, İman ve İbadetler, Zekât*, TDV Yayınları, Ankara, 2007.
  - "Nisab", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXIII.
  - "Zekât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XLIV.
- Falay**, Nihat, *Maliye Tarihi Ders Notları*, İstanbul, F. Kitabevi,1989.
- Gazzâlî**, Mustasfa, *İslam Hukuk Metodolojisi*, çev. Yunus Apaydın, 1. Baskı, İstanbul, Klasik Yayınları, 2006.
- Gelibolulu**, Abdurrahman b. Muhammed. Süleyman, Şeyhizade Damat Efendi, *Mecmau'l Enhur fi Şerhi Mülteka'l-Ebhur*, Daru'l- Kütübi'l- İlmiyye, Beyrut, 1998.
- Genç**, Mehmet, *İktisadi açıdan Osmanlıda Zekât, Tarihte ve günümüzde Zekât Uygulamaları, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 87, (İstanbul, Ensar Neşriyat, 2017.*
- Giray**, Filiz, *Maliye Tarihi*,7. Baskı, Bursa, Dora Basın Yayın, 2018.

Gregory, Timothy E, *Bizans Tarihi*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2010.

Gökbunar, Ali Rıza, *Vergileme İlkeleri ve Küreselleşme, Yönetim ve Ekonomi*, Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1998.

Gözler, Kemal, *Devletin Genel Teorisi*, Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları, 2007.

Günay, Hacı Mehmet, 'Vakıf', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXXII, 475.

Gürsoy; Bedri, *Kamusal Maliye*, Ankara, Sevinç Matbaası, 1980, I.

Haji, Mohd Rais Haji Alias, "Malezya'da Zekâtın Kurumsallaşması," Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 87, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2017.

Halil, İmadüddin, *Ömer b. Abdülaziz Dönemi ve İslam İnkılâbı*, çev. Ubeydullah Dalar, Bir Yayıncılık, İstanbul, 1984.

Hamidullah, Muhammed, *el-Vesâiku's- Siyasiyye li'l Ahdi'l Nebevî ve'l Hilafeti'l Raşide*, Beyrut, Daru'n-Nefais, 1985.

- *İslam Peygamberi*, Beyan yayınları, İstanbul, 2004.

Hasan, İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, çev. İsmail Yiğit, Sadrettin Gümüş, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1991.

Heywood, Andrew, *Siyaset*, Ankara Adres, 2017.

İbn Abidin, Muhammed Emin eş-Şehir, *Haşiyetü Reddi'l- Muhtar*, İstanbul, Kahraman Yayınları, 1984.

İbn Haldun, Ebu Zeyd Velıyuddin Abdurrahman b. Muhammed el- Mağribî el Tunusî, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982.

İbn Hümmam, Kemaleddin Muhammed b. Abdülvâhid el-Sivâsî, *Şerh-u Fethu'l- Kadîrâlâ el-Hidâye: Şerh-u Bidayeyeti'l- Mübtedî*, Beyrut, Daru'l- Fikr, Ts.

İbn Kesir, İmâdüddîn Ebû'l- Fidâ İsmail b. Ömer,

- *el- Bidaye ve'n- Nihaye*, çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1995, IX.
- İbni Kesir Tefsiri Tercümesi, Karınca & Polen Yayınları, İstanbul, 2010, II

İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, çev. Heyet, Hikmet Yayınları, İstanbul, 2008, IV.

İbn Manzur, Cemaleddin Muhammed b. el-İfrikî el- Mısırî, *Lisânu'l-Arab, Zekâ maddesi*, Dar-ü Sâdır, Beyrut, 1990, birinci baskı, X.

İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid, *es- Sünen, 'Zekât'*, 273, Riyad, Daru'-Selam, 2000.

İbn Rüşd el-Hafîd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed (595/1198), *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, Kahraman Yayınları,1985.

İlgürel, Mücteba, '*Celali İsyanları*', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, VII,

İnalçık, Halil, *İslam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi*, İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi, İstanbul, 1993.

el-İsfehânî, Rağîb, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredat fi Ğâribi'l-Kur'an*, Defter ü Neşri'l- Kitâb, 1404 h.

Kallek, Cengiz, '*Meks*', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXVIII.

- '*Müellefe-i Kulub*', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXI.
- '*Kitabu'l-Harac*', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, IIVI.

Karaman, Hayrettin, *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2003.

Karadâvî, Yusuf, *İslam Hukukunda Zekât*, çev. İbrahim Sarımsı, İstanbul, Kayıhan yayınları,1984.

Karadağı, Muhyiddin, "Kapsamlı Kalkınmada Etkin Rolü Olacak Zekât Kurumu Oluşturma Önerisi – Uygulama Temelli bir Çalışma", *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 87*, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2017.

Kâsânî, Ebu Bekir Alâüddin b. Mes'üd, *Bedâi' u's-Sanâ'i fi Tertibi'ş-Şerâ'i*, (587/1191), II. Baskı, Beyrut, Dâru'l Kütübü'l- İlmîyye, 2003.

Kaya, Süleyman, *Fıkhi Açıdan Osmanlıda Zekât Uygulamaları, Tarihte ve günümüzde Zekât Uygulamaları, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 87, (İstanbul, Ensar Neşriyat, 2017.*

Kayapınar, Hüseyin, Günümüzde İdeal Bir Zekât Teşkilatı Nasıl Olmalı?, Genel Değerlendirmeler, *Tarihte ve günümüzde Zekât Uygulamaları, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 87*, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2017.

Kazıcı, Ziya, Osmanlı'da Vergi Sistemi, İstanbul, 2005.

Keleş, Bahri Bahattin, *Memluklarda İktisadî ve Ticarî Hayat (1250-1382)*. Kayseri, 1998.

Kenanoğlu, M. Macit, 'Vergi', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXXIII.

Köprülü, Fuat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Ankara, 1972.

Kramer, Samuel Noah, *Tarih Sümer'de Başlar*, İstanbul, 1999.

Kuhrt, Amelia, *Eski Çağda Yakın Doğu*, çev. Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2010.

Maçın, Hasan, *İslam Hukukunda Zekât Matrahları ve Vergi İlişkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2014.

Mâlik b. Enes, Ebu Abdillâh el-Asbahî el-Himyerî (179/795), *el-Muvatta*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, Ebu Dabi 1425/2004.

Mann, Michael, State and Society: 1130–1815: An Analysis of English State Finances, *Political Power and Social Theory*1, 1980.

Mâverdi, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed (v.450/1058), *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, çev. Ali Şafak, İstanbul, Bedir Yayınları, 2015.

Mavsili, Abdullah b. Mahmud b. Mevdud el- Hanefi (683/1284), *el-İhtiyar li Ta'lili'l-Muhtar*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 2011.

Merginâni, Burhânuddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Ebû Bekir (593/1197), *el- Hidaye Şerhu Bidayeti'l- Mübtedi*, Beyrut, Ts.

Miras, Kamil, *Sahih-i Buhari Muhtasari Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Şerhi*, İstanbul, DİB Yayınları, 2018, IV.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî Nisâburî (261/874), *es-Sahih*, Riyad, Daru's-Selam, 2000.

Mütercim Asım Efendi, *el- Okyanusu'l- Basît fi Tercemeti'l-Kamûsi'l-Muhît*, 1272, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2014.

Nadaroğlu, Halil, *Vergi Sisteminin Etkinliği*, Türkiye II. Maliye Sempozyumu, Eskişehir, 1987.

Nesâi, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen*, Daru's-Selam, Riyad, 2000.

Neumark, F. , *Maliyeye Dair Tetkikler*, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1951.

Oates, Joan, *Babil*, çev. Fatma Çizmeli, Arkadaş Yayınları, İstanbul, 2015.

Orman, Orman, " Günümüzde İdeal Bir Zekât Teşkilatı Nasıl Olmalı?, Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 87, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2017.

Özcan, Abdulkadir, 'Patrona İsyanı', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXIV.

Özkazanç, Alev, *Devletin Örgütlenmesi*, Yüksel Taşkın (ed.), *Siyaset: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler*, İstanbul: İletişim, 2014.

Pehlivan, Osman, *Vergi Hukuku*, Trabzon, 2009.

Pelin, İbrahim Fazıl, **Mahruki**, Nurettin, *Finans İlimi ve Finansal Kanunlar*, İstanbul, 1945.

Pierson, Christopher, *Modern Devlet*, (London: Routledge), 2004.

Pur, Hüseyin Perviz, *Osmanlıda Vergi İsyamları*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2015.

Reyyis, M. Ziyâeddin, *el-Harâc ve'n-Nüzümü'l-Mâliyye*, Kahire, 1977.

Schmedel, Scott R., *The Wall Street Journal Guide to Understanding Your Taxes: An Easy-to-Understand, Easy-to-Use Primer That Takes the Mystery Out of Income Taxes*, Lighthouse Press, New York, 1994.

Schumpeter, Joseph A., *The Crisis of the Tax State*, **Richard A. Swedberg** (ed.), *Joseph A. Schumpeter: The Economics and Sociology of Capitalism*, Princeton: Princeton University Press, 1991.

Selçuk, Mervan, *Zekâtın Modern Anlamda Kurumsallaşması ve Türkiye İçin Uygulanabilir Bir Model Önerisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Serahsî, Şemsu'l-Eimme Ebu Sehl Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed, (483/1090) *Mebcut*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1982, II, III.

Sıddıkî, S.A., *İslam Devletinde Mali Yapı*, çev. Rasim Özdenören, İstanbul, Fikir Yayınları, 1980.

Sirkeci, Osman, **Abdula**, Mohamad Sami, *Tax Treatments in the Middle East Civilizations International Journal of Social Sciences and Education Research*, 2015.

Smith, Adam, *Milletlerin Zenginliği*, çev. Haldun Derin, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006. **Sur**, Fadıl Hakkı *Maliye Tarihine Kısa Bir Bakış*, A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi, 6/2, Ankara, 1949.

Şafii, Muhammed b. İdris, *el-Kitabu'l-Ümm*, Mevsuatü İmamu's- Şafii içinde, Beyrut, Daru Kuteybe, 2003.

Şatıbî, Ebu İshâk İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Gırnafî (v.790/1388), *El-İ'tisam*, 1. Baskı, Arabistan, Daru İbnü'l Cevzi, 2008.

Şenkul, Osman, *Bütün Ulusların ve Dillerin Tacirleri İçin*, İstanbul, 2015.

Şentürk, Suat Hayri (2006), "Vergilemede Adalet İlkesi Karşısında Düz ve Artan Oranlı Vergiler", *Çimento İşveren Dergisi* 2/ 20, 2006.

Tabakoğlu, Ahmet- Melih **Turan**, "Türkiye'de Zekât Potansiyelinin Yeniden Tespiti", *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 87*, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2017.

Tilly, Charles, *Reflections on the history of European state-making*, Tilly (ed.), *The Formation of National States in Western Europe*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1975.

Tirmizî, Ebûlsâ Muhammed b. İsa b. Sevre (279/892), *es-Sünen*, Riyad, Daru's-Selam, 2000.

Toksarı, Ali, 'Birr', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, VI.

Tuğ, Salih, *İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, İstanbul, 1984.

Turhan, Salih, *Vergi Teorisi (Ekonomi)*, İstanbul, Elektronik Ofset Matbaası, 1982

Turhan, Salih -*Vergi Teorisi ve Politikası*, (İstanbul: Filiz Kitabevi), 1993.

Uluatam, Özhan, *Kamu Maliyesi*, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2014.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*. Türk Tarih Kurumu, Ankara,

Van De Meroop, Marc, *Babil Kralı Hammurabi*, çev. Bülent O. Doğan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2014.

Varcan, Nezih, **Çakır**, Tufan, *Maliye Tarihi*, Eskişehir, 2000.

Vasiliev, Alexander A., *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, İstanbul, Alfa Basım Yayım, 2016.

Weber, Max, “*Bureaucracy*,” **H.H. Gerth and C. Wright Mills (eds.)**, *From Max Weber: Essays in Sociology*, New York: Oxford University Press, 1958.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979, IV.

Yediyıldız, Bahaeddin, “*Vakıf*,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXXII.

Yeniçel, Necati, Kayapınar Hüseyin, *Sünen-i Ebu Davud Terceme ve Şerhi*, İstanbul, Şamil Yayınevi, 199, XI.

Yiğit, İsmail, ‘*Ömer b. Abdülaziz*’, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXIV.

Yücel, Fatih, “*Türkiye’de Güncel Zekât Problemleri*,” *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 87*, (İstanbul, Ensar Neşriyat, 2017.

Zuhayli, Vehbe (1436/2015), *İslam Fıkıh Ansiklopedisi (el- Fıkhul- İslâmî ve Edilletüh)* çev: *Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, Fehmi Ulus, Abdurrahim Ural, Yunus Vehbi Yavuz, Nurettin Yıldız, Risâle Basın Yayın, İstanbul 1999, I- XX.*